

AGORA

40 JAAR

Nederlandse feministische geografie anno 1984 | Integratiewoestijnen
De wereld achter het blad | Brusselse jongeren en superdiversiteit

AGORA 2025-1 JAARGANG 41

REDACTIONEEL

40 jaar (redactie van) AGORA!

Als je dit leest, heb je het 40-jarig jubileumnummer van AGORA in handen. Was AGORA een persoon, dan was dit hét moment om een kantoorbaan op te zeggen en professioneel pottenbakker te worden, of een motor te kopen en de horizon tegemoet te rijden. Gelukkig gaat het er iets anders aan toe bij de redactie. Als alles goed loopt, hebben we namelijk een doorlopend verjongingsproces. Een redacteur is soms een paar jaar actief bij ons, soms een decennium, of diegene draagt enkele maanden een steentje bij. Vervolgens wordt het stokje samen met de kennis en ervaring weer doorgegeven.

Zelf ben ik in 2019 benaderd met de vraag of ik interesse had om redacteur te worden. Ik heb in een paar maanden een aantal artikelen *gereviewed*, om vervolgens na mijn afstuderen drie maanden op reis te gaan. Kort na terugkomst ging de fysieke wereld op slot vanwege het welbekende virus. Ondanks de lockdown draaide de sociaal-ruimtelijke wereld gewoon door, de redactievergaderingen van AGORA vonden digitaal plaats. Ik was net begonnen met werken bij een adviesbureau en het redacteurschap leek me een mooie kans om een brede blik te houden. Ook leek het me leuk om – na een bachelor in Nijmegen en master in Brussel – wat meer Vlaamse en Nederlandse geografie te leren kennen. Weer een aantal digitale vergaderingen later werd ik in 2022 door de toenmalige Nederlandse hoofdredacteur, Demi van Weerdenburg, gevraagd of ik interesse had om hoofdredacteur te worden. En zo geschiedde! Eerst nog een tijdje in een duofunctie met Wesley Gruijthuijsen als Vlaamse hoofdredacteur en sinds eind 2024 solo. Mochten er Belgen zijn die dit lezen en graag de internationale balans willen herstellen, laat gerust van je horen!

Als blad met een veertigjarige historie hebben we zo talloze redacteurs zien komen en gaan. Voor ons 35-jarig jubileumnummer is het hele netwerk van auteurs van AGORA-artikelen in kaart gebracht, dat waren er destijds al 1.170 (!). Van redacteurs is zo'n analyse nooit gemaakt, maar hun werk is minstens even relevant. Het zijn onze redacteurs die auteurs benaderen, hen begeleiden bij de totstandkoming van een artikel, de peer review coördineren, het blad vormgeven, en ga zo maar door.

De afgelopen jaren werd de redactie steeds kleiner en was het soms hard werken om het blad overeind te houden. De verantwoordelijkheid van een hoofdredacteur weegt dan soms best zwaar. Het blad bestaat al zo lang, dat het bijna voelt als een stukje sociaal-ruimtelijk erfgoed dat je in goede staat door wilt geven. Een gesprek met andere (oud-)redacteurs, te lezen verderop in dit blad, bood daarbij wat verlichting. Ze zeiden dat de bezetting van de redactie altijd golvend is geweest, oftewel: ook af en toe langs de afgrond scheren is inmiddels traditie. Met de hulp van een aantal enthousiaste redacteurs, bestuursleden en natuurlijk toegewijde lezers en auteurs, lijkt de weg naar boven weer ingezet.

Het zou gemakkelijk zijn om af te sluiten met een 'op naar de volgende 40 jaar'. Gaan we dat halen, en op welke manier? Onlangs las ik een artikel waarin het geheim van een hoge leeftijd uit de doeken werd gedaan. Een gevarieerd dieet, regelmaat, weinig stress, voldoende lichaamsbeweging en slaap waren slechts enkele factoren. Tel daarbij op een rijk sociaal leven en je blijft zowel fysiek als mentaal lang fit. Oh ja, geluk en goede genen waren ook belangrijk. Nu de redactie weer meer op peil is, gaan

we ons best doen jullie weer gevarieerde themanummers voor te schotelen, met iets meer regelmaat. Note to self: bij de volgende redactievergadering naast pepernoten en paaseitjes, ook wat gezonde snacks op tafel zetten. Het sociale aspect zit wel goed en een blik op ons archief schept vertrouwen in de genen. Dan nog duimen voor geluk en we halen de tachtig wel!

Rest mij nog af te sluiten met dezelfde woorden als het eerste redactioneel uit februari 1984, vandaag net zo relevant als toen.

"Al met al kan geconstateerd worden dat Agora een uitstekend medium is voor iedereen, die geïnteresseerd is in ontwikkelingen in de ruimtelijke ordening en aanverwante gebieden. Wij hopen dat dit voor nóg meer mensen aanleiding is om zich op Agora te abonneren."

Rens Jonker - Hoofdredacteur AGORA

Thema

40 jaar AGORA

4 - Veertig jaar ruimtelijk denken in AGORA

INLEIDING Rik Huizinga, Rens Jonker & Saskia van Schijndel

6 - Nederlandse feministische geografie anno 1984

CASUS Jasmijn van der Craats, Michiel van Meeteren, Krisztina Varró & Marielle Zill

10 - Van urgent naar permanent

BETOOG Ilke Kerkhofs

12 - Ruimtelijke maakbaarheid van economische groei

ESSAY Leon Klomp

16 - De wereld achter het blad

INTERVIEW Rens Jonker

20 - Brusselse jongeren en superdiversiteit

CASUS Wesley Gruijthuijsen, Ria Goris & Rut Van Caudenberg

24 - Integratiewoestijnen - waar en waarom daar?

CASUS Rik Huizinga

AGORA

Terugblik

28 - Jografie: waarom geografen hardlopen bestuderen

ESSAY Simon Cook

32 - De integratieparadox in internationaal voetbal

CASUS Gijs van Campenhout

36 - Voor wie waait de zeewind?

ESSAY Korneel van Dooren

40 - Zeeuwse kust zoekt balans

CASUS Diana Korteweg Maris

INLEIDING - Rik Huizinga, Rens Jonker & Saskia van Schijndel

*ontmoetings
platform voor
wetenschap en
samenleving op
het gebied van de
ruimtelijke ordening*

1e jaargang nr. 0 juli 84

Universiteit Utrecht
bibliotheek Centrum Uithof

09 JULI 1999

RW

VEERTIG JAAR RUIMTELIJK DENKEN IN AGORA

In dit nummer blikt AGORA terug op haar 40 jarig bestaan. De artikelen in die jaren geven een goede indruk van de veranderende tijdsgeest en dominante maatschappelijke vraagstukken. Wat is er veranderd in het sociaal-ruimtelijk vakgebied, en wat is hetzelfde gebleven? We nemen je in dit artikel én nummer in vogelvucht mee.

Ontwikkelingen in het sociaal-ruimtelijk domein

Toen dit blad haar eerste editie uitbracht in 1984, werkten geografen en planologen nog voornamelijk met analoge kaarten, luchtfoto's en veldwaarnemingen. Informatie werd handmatig verzameld en geanalyseerd, de analyses en conclusies werden uitgeschreven met typmachines of de eerste versies van personal computers. De huidige generatie geografen en planologen gebruikt geavanceerde digitale technologieën, interactieve modellen en geïntegreerde databronnen. Denk maar aan Geografische Informatiesystemen (GIS), satellietdata, drones en sensoren om real-time informatie te verzamelen.

Daarnaast richtten veel geografen en planologen in 1984 zich nog vaak op de lokale of nationale schaal, en werkte bijvoorbeeld aan bestemmingsplannen of ruimtelijk beleid. De huidige generatie opereert veel meer tussen verschillende ruimtelijke schaalniveaus. Lokale problemen worden veel meer in het perspectief geplaatst van mondiale vraagstukken, denk bijvoorbeeld aan lokale funderingsproblemen door veranderingen in het grondwaterpeil, als gevolg van mondiale klimaatverandering. Om zulke wicked problems aan te pakken is internationale, multidisciplinaire samenwerking belangrijker geworden. Beleid in de jaren '80 was vaker top-down en eenrichtingsverkeer van overheid naar burgers en bedrijven. Nu ligt de nadruk steeds meer op participatie en co-creatie. Geografen en planologen moeten hierdoor ook sociale vaardigheden inzetten om goed te kunnen schakelen tussen rollen en verwachtingen.

Ten slotte is er een verschuiving richting duurzaamheid en milieu. Milieubeleid bewoog in de loop van de jaren '80 van een afzonderlijk beleidsveld steeds meer richting ruimtelijke ordening. Nu is het een integraal onderdeel van veel ruimtelijke projecten en worden disciplines verweven worden. Meer groen in de plannen draagt bij aan lokale verkoeling en een toename – of herstel – van biodiversiteit. Door afstemming van mobiliteit en ruimtelijke ordening zijn minder (verre) verplaatsingen nodig en is er meer ruimte voor duurzame modaliteiten zoals lopen, fietsen en OV. Met de invoer van de Nederlandse Omgevingswet begin 2024, zijn de disciplines ook op het niveau van regelgeving met elkaar verknoot. Kortom, de integraliteit van thema's uit de fysieke leefomgeving voor de aanpak van ruimtelijke vraagstukken is geen keuze meer, maar een uitgangspunt.

*Geografen en planologen
moeten sociale
vaardigheden inzetten*

Van '1984' naar 2024

In het boek 1984 voorspelde George Orwell een dystopisch toekomstbeeld van een totalitair regime geleid door Big Brother, waarin individuele vrijheden en het recht op onafhankelijk en kritisch denken onder druk staat. De parallellen met nu zijn makkelijk te maken, in een tijd waar de academische vrijheid en het kritisch denken in Amerika onder vuur liggen. Het benadrukt dat deze vrijheid geen gegeven is en dat we deze samen in stand houden, of niet. In het boek bestaat er een afdeling Fictie en Archieven die aan de lopende band alternatieve geschiedenis schrijft, ook dat is vandaag de dag mogelijk met een druk op de knop. Als tegenhanger bieden wij nog steeds originele artikelen van auteurs met een kritische blik op hedendaagse vraagstukken.

AGORA: Altijd kritisch en beleidsgericht

In het nulnummer uit juli 1984 geeft wijlen Professor Leen Bak – oud professor Praktische Planologie aan de VU – aan dat AGORA een rol heeft om de kloof tussen onderwijs en beroepspraktijk te overbruggen. Het is daarom des te leuker om te lezen dat die eerste editie van AGORA bol staat van kritische auteurs die hun tijd vooruit lijken te zijn. Rob ter Bogt en Wil Ronken schrijven over het begrip 'energiebewust bouwen' en de kansen voor brandstofbesparing en woonlastenverlaging. Meerdere auteurs wijzen op het belang van de lokale context om nationale vraagstukken op te lossen. Zo schrijven F.L.M. Meershoek en A. van der Zee over de lokale problemen die kleine en startende ondernemingen moeten overwinnen om van belang te zijn voor de nationale economie, en wat er geleerd kan worden uit de Engelse context. Ook J.S. Verhagen kijkt naar de mogelijkheden die lokale overheden bezitten om werkgelegenheid te vergroten om zo economisch herstel te stimuleren, en wijst op succesvolle beleidsinstrumenten die gemeenten wel degelijk kunnen inzetten om knelpunten in het bedrijfsleven op te lossen. A. Blankenstein-Bouwmeesters wijst op de belangrijke rol van institutionele beleggers als stakeholder in de totstandkoming van de gebouwde omgeving, en toont aan dat geografisch onderzoek een integraal onderdeel moet zijn van het beslissingsproces dat aan onroerend goedinvesteringen ten grondslag ligt. Deze voorbeelden laten zien dat jonge geografen en planologen wel degelijk in staat waren meerdere schaalniveaus te verbinden en duurzaamheid te betrekken in ruimtelijke orderingsvraagstukken, al was dit nog niet altijd nadrukkelijk aanwezig in de beroepspraktijk.

Eén verschil met de artikelen van decennia terug, is dat geografen tegenwoordig kritischer lijken te kijken naar de sociale structuren in, achter, en als gevolg van hun eigen vakgebied. Allereerst schrijven Jasmijn van der Craats, Michiel van Meeteren, Krisztina Varró en Marielle Zill dat vrouwen, ondanks een feministische golf binnen de ruimtelijke ordening over de jaren heen, nog altijd hinder ervaren bij de inrichting van de ruimte. Het artikel van Wesley Gruijthuijsen, Ria Goris en Rut Van Caudenberg in op de beleving van jongeren over de Brusselse openbare ruimte, waarbij wordt geconstateerd dat beleidsmakers nog altijd traditionele demografische structuren hanteren. Nog te vaak ervaren bepaalde groepen dat ze worden uitgesloten van de publieke ruimte, of te weinig betrokken bij de inrichting ervan.

Ilke Kerkhofs schrijft over een tijdloos onderwerp, de wooncrisis, maar doet dit met een hedendaagse, gevoelige lens. Ze maakt een abstract thema concreet door een focus op het dagelijks leven van de mensen die onder de wooncrisis lijden. Leon Klomp blikt terug én vooruit: het geloof in maakbaarheid leek weg uit de geografie, maar is bezig met een terugkeer. Is dat wenselijk en welke conclusies kunnen we eruit trekken? Rik Huizinga richt zich in dit nummer op een ander ruimtelijk fenomeen: integratiewoestijnen. Deze term heeft gevolgen voor de slagingskans van integratie en zou een rol kunnen (of moeten?) spelen in het Nederlandse ruimtelijk spreidingsbeleid van vluchtelingen. Rens Jonker is voor dit themanummer in gesprek gegaan met huidige én oud-hoofdredacteurs van geografisch georiënteerde tijdschriften.

Elk van de gesprekspartners geeft een inkijkje in zijn of haar werkzaamheden, van decennia redactie-ervaring en anekdotes uit de oude doos, redacteurservaring op de arbeidsmarkt tot het richting geven aan een drietalig journal.

Naast de thema-artikelen, vind je in dit nummer een viertal artikelen uit de themanummers Noordzee en Sport. Deze waren voorheen alleen digitaal te raadplegen, maar zijn door de betreffende themaredacties geselecteerd om afgedrukt te worden. Diana Korteweg Maris schrijft over de Zeeuwse zoektocht naar balans tussen toerisme en andere lokale waarden. Korneel van Dooren geeft een diepgravend antwoord op een ogenschijnlijk simpele vraag: voor wie waait de zeewind? Vervolgens bespreekt Simon Cook de interesse van geografen in hardlopen vanuit verschillende dimensies. Als laatste beschrijft Gijs van Campenhout de rol van identiteit en integratie in het internationale voetbal.

Op basis van het AGORA archief én dit themanummer kunnen we opmaken dat veel van de thema's uit de jaren '80 van de vorige eeuw een comeback maken, maar welke uitdagingen brengt de toekomst? In tijden van versnelling, polarisatie en technologische beleidsvoering biedt AGORA ruimte voor nuance, alternatieven en langetermijndenken. De uitdaging is om deze positie te behouden en tegelijkertijd nieuwe generaties te betrekken: jonge wetenschappers, ontwerpers, ervaringsdeskundigen en activisten die de sociaalruimtelijke agenda van morgen vormgeven. Huidige en toekomstige ruimtelijk deskundigen zijn daarin niet neutraal. Sociale geografie en planologie zijn bij uitstek disciplines die blootleggen, verbinden en contextualiseren. Beide geven instrumenten om complexe ruimtelijke processen te begrijpen en om alternatieve toekomst denkbaar en zichtbaar te maken. Wat AGORA onderscheidt van andere platforms is haar vermogen om academische reflectie te verbinden met praktijkkennis, ontwerp, activisme en beleid.

Via programma's zoals ChatGPT kun je met een druk op de knop een tekst laten genereren. Hoewel de teksten feitelijk nog wel redelijk vaak correct zijn, mist de tekst de ziel die academisch schrijven zo relevant maakt. Academisch schrijven is informatie ordenen, samenvatten, aan elkaar relateren en zelf afwegen wat hoofd- en bijzaken zijn. Schrijven is daarmee een fundamenteel onderdeel van het ontwikkelen van een kritische geest, en zoals we hierboven hebben vastgesteld is deze juist nodig om als geograaf en planoloog een uitermate complexe wereld te navigeren. Misschien lachen we over nog eens veertig jaar om deze tekst, en blijkt dat zelf artikelen schrijven, dezelfde route als de typemachine en de diskette heeft afgelegd. Hoe dan ook, hopen we nog lange tijd een open en interdisciplinair platform te blijven, dat ruimte biedt aan artikelen voortgebracht door kritische geesten.

We hopen nog lange
tijd een open en
interdisciplinair platform
te blijven

Rik Huizinga (r.p.huizinga@uu.nl) is Universitair Docent Geografie, Migratie en Jeugd bij de faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. **Rens Jonker** is hoofdredacteur van AGORA Magazine en werkt bij gemeente Utrecht als beleidsadviseur mobiliteitsgedrag. **Saskia van Schijndel** is redacteur en werkt als beleidsmedewerker juridische planologie bij de gemeente Venlo. Samen vormen zij de themaredactie van dit 40-jarig jubileumnummer.

NEDERLANDSE FEMINISTISCHE GEOGRAFIE ANNO 1984

Bron: Dallas Penner via Unsplash

De tweede feministische golf (1965-1990) bracht een nieuwe dynamiek in de Nederlandse samenleving en beïnvloedde ook de geografie en de planologie. Rond 1984 ontstond er een invloedrijk netwerk van vrouwen dat de inrichting van de ruimte bekritiseerde. Wat hield deze feministische kritiek in elke welke boodschap heeft zij voor hedendaags beleid?

1984, het geboortjaar van AGORA, is een belangrijk omslagpunt in de geschiedenis van de Nederlandse feministische geografie. Waar feministische initiatieven tot dan toe sporadisch waren, werden de inspanningen concreter, en bundelde feministen hun krachten om de vrouwenvriendelijkheid in de ruimtelijke ordening aan te pakken. In AGORA is in 1984 nog weinig van deze beweging zichtbaar. In tegenstelling tot Rooilijn, het tijdschrift van de Amsterdamse planologen, dat er uitgebreid aandacht voor had (zie afbeelding). Het duurt tot 2010 voordat feministische ideeën in het vizier van AGORA komen en er nog wat onwennig een themanummer (26-1) aan gender wordt gewijd.

In deze bijdrage vullen we de blinde vlek van AGORA uit 1984 alsnog in. Om te laten zien welke discussies destijds al gevoerd hadden kunnen worden, belichten we in de volgende paragrafen drie sleutelpublicaties uit 1984. Deze publicaties illustreren de groeiende aandacht voor de relatie tussen (vrouwen)emancipatie – oftewel het toekennen van gelijke rechten én kansen (aan vrouwen) – en de inrichting van de gebouwde omgeving.

De Nederlandse tweede feministische golf (ca. 1965-1990)

De tweede feministische golf in Nederland was geïnspireerd door feministische bewegingen in de Verenigde Staten. Eind jaren zestig ontstonden ook in Nederland actiegroepen, zoals Man-Vrouw-Maatschappij (1968) en Dolle Mina (1969), die strekten voor gelijke kansen voor mannen en vrouwen in de samenleving. Terwijl de eerste feministische golf (ca. 1870-1920) zich richtte op het verkrijgen van basisrechten zoals vrouwenkiesrecht en toegang tot onderwijs en betaald werk, draaide de tweede golf om het beëindigen van wettelijke en maatschappelijke ongelijkheid tussen mannen en vrouwen.

Thema's zoals gelijke arbeidsrechten, legale abortus, kinderopvang en het afschaffen van discriminerende wetgeving stonden centraal. Feministen bekritiseerden de focus van de samenleving en het overheidsbeleid op het traditionele kerngezin, waarbij de man de buitenshuis betaalde arbeid verrichtte en de vrouw thuis onbetaald zorgwerk op zich nam, vaak in combinatie met de zorg voor de kinderen.

In de jaren zeventig verschoof de aandacht naar persoonlijke kwesties. Het motto "het persoonlijke is politiek" benadrukte dat de strijd voor gelijkheid niet alleen in de publieke sfeer, maar ook in het dagelijks leven van vrouwen gevoerd moest worden. Een sleutelfiguur in de Nederlandse feministische beweging was Hedy D'Ancona. Zij speelde een belangrijke rol in zowel de politiek als in de wetenschap, met haar onderzoek in de sociale geografie. Haar werk droeg bij aan een bewustwording over de noodzaak van een geëmancipeerde samenleving en een ruimtelijke ordening waarin mannen en vrouwen gelijk werden behandeld. Mede dankzij haar inspanningen werd onder meer abortus gelegaliseerd en de basis gelegd voor reguliere kinderopvangvoorzieningen in Nederland.

Daarnaast bracht haar pionierende 'woononderzoek' het perspectief van vrouwen in nieuwbouwwijken onder de aandacht – een groep die vaak over het hoofd werd gezien. In de jaren tachtig richtte het feminisme zich steeds meer naar buiten toe om haar idealen te verankeren in wetgeving, wat leidde tot blijvende veranderingen in de Nederlandse samenleving.

Feministische geografie en planologie ontstonden eind jaren zeventig via "praatgroepen".

'Feminisme en Ruimtelijke Ordening'

In 1984 bracht Rooilijn een themanummer uit over "Feminisme en Ruimtelijke ordening", het tweede in een reeks van drie (eerder in 1982 en later 1986 verschenen soortgelijke themanummers). De bijdragen, waaronder besprekingen van twee afstudeerscripties, reflecteerden de toenemende aandacht voor feministisch ideeën onder sociaalgeografen en planologen. Beide scriptiebesprekingen tonen aan hoe studenten in destijds al zelfstandig met feministische thema's bezig waren.

De eerste scriptie, uit de pen van Carolien van den Handel, richtte zich op de woonbehoeftes van vrouwen met een Surinaamse achtergrond. Hoewel de term niet expliciet wordt genoemd, getuigt de scriptie zich van een vroeg bewustzijn van intersectionaliteit: het meervoudige karakter van identiteit én uitsluiting langs assen zoals gender, geslacht, etniciteit, huidskleur, leeftijd en gezondheid. De tweede scriptie, van Liesbeth Bloeme en Vivienne Tersteeg, bekritiseerde recreatieplanning die zich richtte op het traditionele kerngezin dat bij goed weer in het weekend met de gezinsauto groene openluchtplekken opzoekt. In plaats van een eenzijdige recreatiepatroon, zo pleiten de auteurs, moet er rekening worden gehouden met meerdere recreatiestijlen.

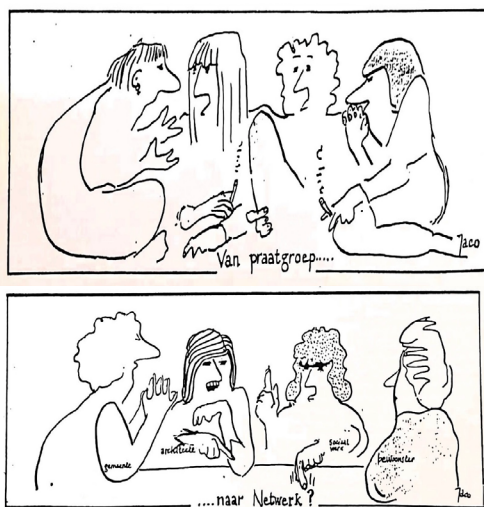
Het zwaartepunt van het themanummer lag echter bij de vraag hoe feministische ideeën meer invloed konden krijgen in planvorming en -uitvoering. Ondanks initiatieven zoals de inter-universitaire onderzoeksgroep Wonen en de positie van de vrouw, het werkverband Vrouwen in de Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting van het NIROV (Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting), en de Stichting Vrouwen Bouwen Wonen, bleef daadwerkelijke verandering beperkt. Volgens Van Loon en Tersteeg kwam dit door "de lakune van macht en invloed van vrouwen" (p. 184). Een illustratief voorbeeld hiervan is het verslag van de Vrouwen Advies Commissie (VAC) Amsterdam, opgericht begin jaren vijftig om advies te geven op woningbouwprocessen vanuit het perspectief van de (huis)

'Rooilijn'. 1984

vrouw, waarin als vooruitgang wordt vermeld dat er "een kast [...] is leeggemaakt!!!" (p. 175) voor de VAC bij de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting. Het rapport benadrukte de noodzaak van vroegtijdige betrokkenheid in het planproces en stelde dat deze "kast" als centraal punt moest dienen voor samenwerking met andere vrouwenorganisaties, maar ook met woningbouwverenigingen, wijkcentra en bewonersorganisaties.

Een andere bijdrage stelde dat "de netwerk-gedachte als basis [nemen] voor machtsvorming" essentieel is. Dit lijkt ook de centrale boodschap van het themanummer. Feministische geografie en planologie ontstonden eind jaren zeventig via "praatgroepen" waarin geografiestudenten en junior medewerkers emancipatie en ruimtelijke vraagstukken onderling kritisch bespraken. Het was nu tijd om de ideeën uit deze praatgroepen om te zetten in praktijk. Dit betekende niet alleen het horizontaal verbinden van buurt('praat')groepen met verschillende disciplines, maar ook het verticaal betrekken van vrouwen in hoge posities bij gemeenten, provincies en het Rijk. Het ultieme doel was een gelijkwaardigere, 'feministische' ruimtelijke ordening, waarin vrouwen een substantiële rol spelen in besluitvormingsprocessen.

Cartoon "van Praatgroep naar Netwerk?" De vrouwen in het netwerk hebben respectievelijk de rol van gemeente, architect, sociaal werken bewoonster. (Illustratie: Jacomien Dicke, Bron: Bloeme et al., 1982)

'Ruimte, beperkend of bevrijdend?'

In de jaren tachtig vormden provinciale streekplannen een belangrijke schakel tussen de landelijke ruimtelijke ordening en gemeentelijke bestemmingsplannen. Streekplannen werden ontwikkeld door de "Provinciaals Planologische Diensten (PPD)", die daarvoor ook aan kennisontwikkeling deden. In 1984 organiseerde De PPD Zuid-Holland een studiedag over "vrouwenemancipatie en ruimtelijke ordening", bedoeld voor beleidsvoorbereiders en bestuurders. Tijdens deze bijeenkomst onderzochten experts en beleidsmakers gezamenlijk hoe vraagstukken rond emancipatie geïntegreerd konden worden in ruimtelijke planning.

De ochtend begon met presentaties van vier uitgenodigde feministisch geografen en planologen van de Universiteit van Amsterdam en de gemeente Amsterdam. Zij deelden hun onderzoek om de PDD bij te praten over de relatie tussen emancipatie en ruimte, waarna in werkgroepen werd gediscussieerd en beleidsaanbevelingen werden geformuleerd. De resultaten van deze studiedag zijn gepubliceerd in de bundel *Ruimte, Beperkend of Bevrijdend?*, dat een waardevol inzicht biedt in de discussies en conclusies van die dag.

De eerste twee lezingen, verzorgd door Josefen van Wijk en Eva van Kempen, vertaalden de belangrijkste wetenschappelijke inzichten over emancipatie en ruimte naar een concrete beleidsagenda. Beide sprekers benadrukten de gevolgen van het ontbreken van een vrouwelijke stem in het beleid. Zo wees van Wijk erop dat onbetaalde (zorg)arbeid en deeltijdwerk, traditioneel uitgevoerd door vrouwen, vaak niet werden opgenomen in officiële statistieken. Hierdoor hield de ruimtelijke planning geen rekening met de mobiliteitsbehoeften van vrouwen die werk- en zorgrollen combineren. Van Wijk wijst erop dat het merendeel van de verplaatsingen van vrouwen destijds niet werkgerelateerd was en vaak zonder gebruik van een auto plaatsvond. Van Kempen voegde hieraan toe dat vervoersarmoede met name een probleem was in de zogenoemde "vrouwenruimte" van de 'suburbs', waar functiescheiding, een kernprincipe van modernistische ruimtelijke planning, emancipatie juist belemmerde. Van Wijk concludeerde dat ruimtelijke ordening op zichzelf geen emancipatie kan afdwingen,

maar wel emanciperende ontwikkelingen in de samenleving kan faciliteren.

Joos Droogleever Fortuin stelde in haar lezing een methodologische bias aan de kaak, namelijk: hoe door de standaard dataverzameling op "huishoudensniveau" de overheid genderbarrières over het hoofd zag. Ze pleitte voor andere statistische definities en prioriteiten 'en voor meer kwalitatief onderzoek dat nog weinig erkenning heeft onder beleidsmakers'. Tot slot stelde Marijke van Schendelen de machtsvraag: 'wie bepalen er wat er gepland en gebouwd wordt en hoe zorg je ervoor dat die een alternatief perspectief accepteren? Is niet juist de bouwsector ook een mannenbolwerk? Hoe verander je een planning die is gestoeld op monofunctionele wijken en een gezin met duidelijke mannen en vrouwenrollen?' De daaropvolgende discussies lezen als een interessante brainstormsessie over hoe provinciale overheden hun ingesleten patronen konden veranderen. Opvallend was dat de noodzaak tot verandering bij alle provincies werd gedeeld.

'Hét' feministisch perspectief op ruimtelijke ordening bestaat niet.

Studiemiddag "Bezwaarschrift plannen Amsterdam"

Op 24 mei 1984 kwamen 75 deelnemers samen in Amsterdam om een feministisch bezwaarschrift voor te bereiden tegen het Ontwerp-Structuurplan van de stad, dat de toekomstige ruimtelijke ordening zou bepalen. De werkgroep "Vrouwen en Structuurplan", onder leiding van geograaf Saar Boerlage, betoogde dat het Ontwerp-Structuurplan geen rekening hield met een toekomst waarin mannen en vrouwen gelijke rollen vervullen, zowel in het huishouden als in betaald werk. Het structuurplan was immers gebaseerd op traditionele gezinsvormen en een scheiding van functies voor wonen, werken en recreatie.

Voorafgaand aan de bijeenkomst publiceerde de werkgroep een toekomstbeeld van een geëmancipeerde samenleving in het eerder genoemde *Rooilijn*-themanummer, dat als basis diende voor de discussies tijdens de studiemiddag. Die toekomstvisie schetst een ruimtelijke ordening die gelijke rolverdeling tussen mannen en vrouwen bevordert. Vrouwen zouden minder tijd binnenshuis doorbrengen, terwijl mannen meer zorgtaken op zich nemen. Wonen en werken zouden met elkaar worden gemengd, en voorzieningen zouden dicht bij huis en goed bereikbaar moeten zijn. Vier themagroepen tijdens de studiemiddag, gericht op thema's zoals veiligheid, sociale minging, bereikbaarheid en decentralisatie verdiepten de discussie verder.

De inleidende lezing van Marijke van Schendelen, van het Planologisch en Demografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam, en de daaropvolgende reacties brachten een belangrijk dilemma in de feministische planning aan het licht: hoe kunnen maatregelen die specifiek gericht zijn op vrouwen voorkomen dat traditionele rolpatronen worden versterkt? Van Schendelen uitte kritiek op voorstellen uit de feministische toekomstvisie zoals het inzetten van minibussen om vrouwen 's avonds veilig thuis te brengen, omdat dit een stereotype beeld zou bevestigen van vrouwen als 'angstige wezens'. Ze betoogde dat het structuurplan niet gedetailleerde maatregelen van deze aard moet bevatten, maar moet steunen op bredere algemene uitgangspunten waarbij

'Ruimte beperkend of bevrijdend.'

vrouwen actief betrokken worden bij besluitvormingsprocessen. Andere waren van mening dat het indienen van een bezwaarschrift noodzakelijk was om de betrokkenheid van vrouwen bij ruimtelijke ordening te onderstrepen. Iemand stelde dat 'wanneer je niet een fundamentele maatschappijkritiek vooropstelt, je weinig coherente en diepgaande veranderingen zal kunnen bewerkstelligen in de doelstellingen van het Structuurplan'.

De studiemiddag markeerde een belangrijke stap in de ontwikkeling van de rol van vrouwen in de stedelijke ruimtelijke ordening in Nederland. Het werd duidelijk dat 'hét' feministisch perspectief op ruimtelijke ordening niet bestaat.

De vroege Nederlandse feministische geografie is een onterecht genegeerde bron van kennis.

De feministische geografische erfenis

Sinds 1984 is de invloed van de feministische geografie in Nederland steeds zichtbaarder geworden, zowel binnen de feministische beweging als in de bredere samenleving. Feministische geografen vormden geen homogene groep; verschillende stromingen hadden uiteenlopende visies op hoe de maatschappelijke veranderingen gerealiseerd moesten worden, variërend van binnenuit via bestaande structuren tot door externe druk en activisme.

Als geheel speelden ze een belangrijke rol in het aanpakken van de ruimtelijke aspecten van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen die werd versterkt door een verstedelijkingsbeleid geënt op het kerngezin. Anno 2024 is het eenverdienersgezin niet langer standaard voor de Nederlandse overheid en is er meer expliciete

aandacht voor functiemenging en leefbaarheid. In dat opzicht is een deel van de feministische agenda gerealiseerd. Toegenomen ruimteclaims en de groeiende klimaatproblematiek maken het behalen van deze doelen echter een uitdaging. Als gevolg van privatisering en deregulering sinds de jaren 90 ontbreekt er bovendien centrale regie en zijn vooral marktpartijen aan zet bij ruimtelijke opgaves. Omdat voor projectontwikkelaars woningen en bedrijfsruimtes het meeste opleveren loopt de realisatie van voorzieningen vaak achter, en door stedelijke verdichting komt groen steeds meer onder druk. Hoewel dit negatief uitpakt voor alle stedelingen, ervaren er vrouwen meer hinder van. Ondanks hun grotere participatie aan de arbeidsmarkt verrichten zij namelijk nog steeds de overgrote deel van onbetaalde zorgarbeid, en bij gebrek aan goed bereikbare kwalitatieve collectieve voorzieningen zien ze hun zorgtaken (al dan niet in combinatie met betaald werk) verzwaren. Veel van de problematiek die de feministische geografie aankaartte komt op die manier, met een ander gelaat, opnieuw terug. Veel kennis en structuren die de afgelopen 40 jaar zijn opgebouwd zijn echter vergeten en verdwenen. De vroege Nederlandse feministische geografie is een onterecht genegeerde bron van kennis omtrent de fundamentele rol die de inrichting van de ruimte speelt in de verdere emancipatie van vrouwen, en ook van mannen. Voor publicaties als AGORA betekent dit een blijvende rol om deze kennis onder de aandacht te brengen in het verbinden van theorie en praktijk.

Literatuurselectie

Bloeme, L., et al. (Red.) (1984) Feminisme en ruimtelijke ordening. Rooilijn, 6, 165–200.

Droogheleer Fortuijn, J. (2019) Gender and geography in the Netherlands: from separation to integration. Gender, Place & Culture 26, nr. 7–9, 1–7.

Kern, L. (2021). Feminist City: Claiming Space in a Man-Made World. New York: Verso Books.

Kok, J. B. (Red.). (1984). Studiemiddag "Vrouwen, emancipatie en stedelijke ruimtelijke ordening met als voorbeeld Amsterdam": Verslag. Planologisch en Demografisch Instituut. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Van Putten, M. (Red.). (1984) Ruimte, beperkend of bevrijdend?: studiedag emancipatie en ruimtelijke ordening. Den Haag: Provincie Zuid-Holland.

Alle auteurs zijn verbonden aan de Universiteit Utrecht, vakgroep Sociale Geografie en Planologie. Samen werken zij aan historisch onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse Feministische Geografie en Planologie, financieel bijgestaan door de een subsidie van de Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen (EFL) Stichting.

VAN URGENT NAAR PERMANENT

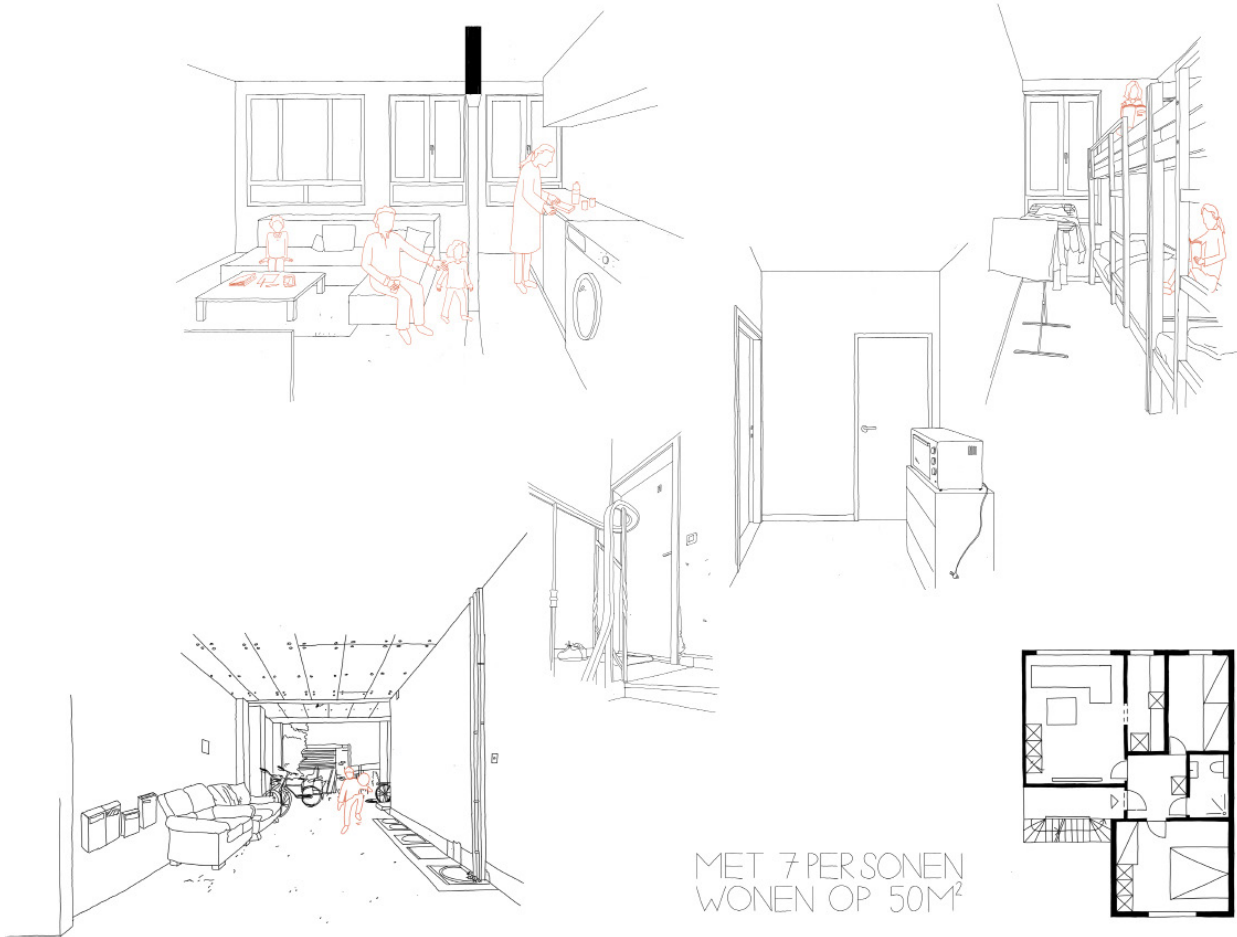
Bron: P. Bc via Unsplash

Voor heel wat mensen blijft de wooncrisis een abstract begrip: iets dat gaat over stijgende prijzen, niet over opgroeien op een veel te krappe plek van slechte kwaliteit. Als huiswerkbegeleider zie ik van dichtbij hoe ontoereikende woonomstandigheden het welzijn van een gezin kunnen aantasten en toekomstkansen hypothekeren.

De familie van Mo* slaagde er twee jaar geleden in om Gaza te ontvluchten en hem achterna te komen naar België. Een eenpersoonshuishouden werd een herenigd gezin van zeven. Plots moest Mo ook zo snel mogelijk een betaalbaar onderkomen vinden voor zijn vrouw en vijf kinderen van drie, zeven, acht, twaalf en dertien jaar. Na een moeilijke zoektocht belandden ze in een tweeslaapkamerappartement in een gemeente tussen Antwerpen en Brussel. Ze betalen 820 euro per maand voor een woonoppervlakte van 50m².

Wanneer ik de onderdoorgang naar de voordeur betreed, valt mijn oog op de scheef hangende brievenbussen en verderop het zorgelijk gebarsten metselwerk van de oude garages in wat voor tuin moet doorgaan. In de gemeenschappelijke gang gaapt een zwart gat dat naar de kelder leidt. De hele familie verwelkomt me in de deuropening. Een rondleiding is niet nodig want ik heb in één oogopslag een overzicht van de kleine flat. De vier grootste kinderen slapen in twee stapelbedden in een kleine kamer, waar de was ook staat te drogen. De kleinste slaapt bij de ouders. In de gang staat een oven want de keuken is zeer beperkt in oppervlakte en uitrusting en er moeten zeven monden worden gevoed.

Het is moeilijk huiswerkbegeleiding geven aan de kinderen. We zitten op de zetel want er is geen (plek voor een) tafel of bureau. De oudsten zijn mee met de leerstof, ze hebben de Nederlandse taal al goed onder de knie. Bij de twee jongere broers loopt het echter moeizamer. Wanneer speel- studeer- slaap- en eetruimte in elkaar overlopen, kan ik me voorstellen dat concentreren op de leerstof niet eenvoudig voor hen is. Ze lijken afgeleid door wat er om hen heen gebeurt en hoewel woonomstandigheden niet de enige factor zijn, kunnen ze wel bijdragen aan een moeilijker leerproces. In het boek *'Schaarste: hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen'* stellen econoom Sendhil Mullainathan en psycholoog Eldar Shafir dat schaarste (in het geval van Mo's gezin ruimtelijke en financiële schaarste) de mentale bandbreedte kan aantasten. Met mentale bandbreedte wordt de capaciteit bedoeld die iemand heeft om informatie te verwerken en beslissingen te nemen. Stress en zorgen kunnen deze capaciteit verkleinen, waardoor concentratie en probleemoplossend vermogen afnemen. De ontoereikende woonomstandigheden van de familie kunnen dus ook lange-termijn repercussies hebben en kansarmoede versterken.

De urgente situatie, het vinden van een betaalbaar 'dak boven het hoofd' voor zeven personen, lijkt inmiddels een uitzichtloze situatie te zijn geworden. Het gezin is immers op zoek naar alternatieven, maar ondanks hun inspanningen is een stabiele woonoplossing nog altijd buiten bereik. In Vlaanderen staan er namelijk evenveel huishoudens op de wachtlijst voor een sociale woning als er sociale woningen zijn. Een woning vinden voor een groot gezin is bovendien niet evident. De gemiddelde wachttijd is zo'n vijf jaar. Na vier jaar op een wachtlijst komen bewoners wel in aanmerking voor een huurpremie. 'Geduld wordt beloond' kan men stellen, maar net deze jaren zijn cruciaal voor de ontwikkeling van de kinderen. De afgelopen jaren werd de regelgeving om in aanmerking te komen voor sociaal wonen bovendien alsmaar strenger. Zo geldt er sinds 2024 bijvoorbeeld de voorwaarde van lokale binding. Kandidaten die minstens vijf van de voorbije tien jaar onafgebroken in de gemeente of het werkingsgebied van de woningmaatschappij hebben gewoond, krijgen hiermee voorrang.

Deze bijkomende voorwaarde vormt een extra hindernis voor nieuwkomers zoals de hierboven beschreven familie. Ook op de private huurmarkt zijn er obstakels te overwinnen. Zo kunnen in Vlaanderen loonfiches worden gevraagd aan de kandidaat-huurder. Het klinkt echter tegenstrijdig dat mensen eerst Nederlands moeten leren om werk te vinden en eerst werk moeten vinden om te kunnen huren. En Mo en zijn vrouw zijn de Nederlandse taal nog niet machtig. Dan rest er voor Mo en zijn familie als laatste optie nog de *goodwill* van verenigingen zonder winstoogmerk (vzw's) en privé-verhuurders.

Een wooncrisis in de onderste segmenten van de private huurmarkt is niet nieuw. In de literatuur wordt de term 'captive renter' aangehaald. Zo'n 7% van de Vlaamse woonmarkt wordt verhuurd in ondermaatse kwaliteit aan mensen die als het ware 'gevangen' zitten in hun situatie. Zonder structurele oplossingen

dreigt Mo's gezin immers, net als vele anderen in een kwetsbare situatie, gevangen te blijven in een vicieuze cirkel, met mogelijk verregaande gevolgen voor hun toekomst. Laten we dus vooral bij elkaar blijven binnenkijken, want zelfs achter behoorlijke gevels kan groot onrecht schuilgaan.

**omwille van privacy is dit een schuilnaam*

Literatuurselectie

Mullainathan, S., & Shafir, E. (2013). *Scarcity: Why having too little means so much*. Times Books/Henry Holt and Co.

Vanderstraeten, L. & Ryckewaert, M. (2019). *Noodkopers, noodeigenaars en captive renters in Vlaanderen. Nadere analyses op basis van het GW02013*. Leuven: Steunpunt Wonen.

Verstichele, J. (2024). *Aanslepende wooncrisis maakt slachtoffers: 'Lokale overheid kan ingrijpen'*. In Sociaal.net. Via <https://sociaal.net/opinie/aanslepende-wooncrisis-maakt-slachtoffers/>

Ilke Kerkhofs (ilke.kerkhofs@uantwerpen.be) werkt als mandaatassistent voor de opleiding architectuur aan de Universiteit Antwerpen. In 2022 studeerde ze af met de masterproef 'Betaalbaar wonen, een verkenning in Antwerpen'. Haar huidige onderzoek zal zich toespelen op de verborgen renovatie-inspanningen van noodeigenaars in Vlaanderen.

RUIMTELIJKE MAAKBAARHEID VAN ECONOMISCHE GROEI

Zelden waren de maatschappelijke uitdagingen in het ruimtelijk domein zo complex. Het neoliberale gedachtegoed gaf ons het groei-denken, de praktijk leerde ons de limieten van oneindige groei. Of economische groei maakbaar is via ruimtelijke ordening is echter dé vraag die ons steeds weer bezig houdt.

Nederland staat bekend om het historisch slim proberen in te richten van het kleine land. Ruimtelijke plannen worden vanaf 1958 vastgelegd in de Nota Ruimtelijke Ordening en vele edities die daarop volgen. Eind jaren zestig wordt Flevoland opgeleverd en bereikt Nederland 13 miljoen inwoners. Nederland wordt dé poort van Europa naar de wereld en andersom, wanneer de eerste Maasvlakte vanaf 1973 operationeel is. We vliegen landelijke opgaven aan met groots denken en dromen. God created Earth, but the Dutch created Holland, is het oude gezegde. Om te dromen zien we in onze ruimtelijk-economische visies de planetaire en technische grenzen als te overwinnen met innovatie, want grenzen zijn mensgemaakt en bestaan in een tijdgeest. Dat dit irreëel is wordt steeds helderder doordat we longitudinaal - en steeds meer - data bijhouden. Terwijl de wereld complexer wordt, worden grootse dromen steeds vaker bedrog. Groei blijkt niet altijd haalbaar, laat staan maakbaar: Er zijn mondiale grondstoffencrises. Milieuvervuiling wordt zichtbaarder. De reeds aangekondigde Markerwaard-polder komt er nooit. Plannen over een nieuw Schiphol, al dan niet in de Noordzee, komen nooit verder dan de tekentafel. We trappen op de rem. Hoe groei wordt

benaderd, verandert dus door de tijd. Vanaf de jaren 80 ontpopt er na een periode van dromen een nieuwe soberheid.

Limieten aan de groei

Dat er grenzen aan groei zouden kunnen zitten wordt populair met de publicatie van *Limits to Growth* door de zogeheten Club van Rome in 1972. Natuurlijke hulpbronnen zijn niet oneindig, dus hoe kunnen bevolkingsgroei en economische groei dan wel oneindig zijn? Het is een logische redeneerlijn. Het rapport maakt veel los en verschijnt in meer dan 35 talen, maar zogeheten oplossingen volgen pas jaren later. Echt gehoor geven aan de adviezen van de Club van Rome betekende namelijk een fundamentele herijking van het westerse economische model. Het oude model had jaren een Keynesiaanse groei-strategie gekend, waarbij overheden geadviseerd werden flink te investeren in tijd van afnemende groei, en juist te sparen in tijden dat het goed gaat met de economie. Als nieuwe groei-strategie verschijnt het neoliberale model, een zogeheten oplossing om binnen fysieke grenzen tóch te kunnen blijven groeien, bijvoorbeeld door (vieze) productie naar elders op de wereld te verhuizen en ketens slimmer en compacter

in te richten. Dit was een interessante reactie op de adviezen uit het rapport, want het rapport stelt eigenlijk het hele denken over groei aan de kaak. Toch was de economische reactie, ook toen, méér groei – weliswaar een andere vorm van groei. Wanneer halverwege de jaren 80 langzaam het communistisch gordijn over Oost-Europa wegvalt, wordt er in de kapitalistische wereld weer flink gedroomd over economische kansen. Nieuwe markten, nieuwe consumenten en goedkope arbeid. Het neoliberalisme omarmt deze kansen en de tijd van globalisering begint. Parallel daaraan start de komst van het digitale tijdperk. Hoezo limieten aan groei?

Innovatie is een belangrijke pijler van het groei-denken. De processen achter succesvolle innovatie zijn een complex samenspel van creatieve destructie via economische actoren die hun marktpositie willen veiligstellen. Ook niet iedere innovatie haalt de markt of leidt automatisch tot economische groei. Toch is de belofte van innovatie simpel en inspirerend: Denken buiten bestaande structuren leidt tot innovatie. Innovatie leidt tot nieuwe technieken en industrieën. Dat leidt tot nieuwe mogelijkheden en groeipaden. Dat leidt vaak ook tot betere toegang tot (natuurlijke) hulpbronnen. Hadden we dertig jaar geleden kunnen bedenken dat we lithium – nodig voor de elektrificatie – uit de zeebodem zouden kunnen gaan halen? We redeneren naar de toekomst vanuit het heden en de bestaande tijdsgeest. We kunnen nog niet weten waar innovaties, nu nog in de kinderschoenen of nog niet bestaande, de toekomst gaan beïnvloeden. Zogeheten disruptieve technologieën kunnen industrieën volledig uit de grond stampen of kapot maken. We blijven door succesvolle innovatie telkens nieuwe groeipaden ontdekken die we nooit hadden kunnen voorzien. Vanuit die redeneerlijn vinden we dus telkens nieuwe manieren voor economische groei.

Het effect van menselijk handelen op de wereld om ons heen is echter steeds duidelijker geworden doordat we een veelheid aan data bij zijn gaan houden. Mensen zien ook steeds duidelijker zelf dat er belemmeringen zijn, want je hoeft maar naar buiten te kijken, naar de wereld om je heen. Je ziet klimaatverandering, milieuproblemen, consumentisme en groeiende ongelijkheid. Nederland is ook het land van de oneervolle Dutch Disease, een economisch concept ontstaan vanuit analyses van de Nederlandse gaswinning, waarbij wordt bedoeld dat de waarde van een munt stijgt als gevolg van de ruwe verkoop van nieuw ontdekte grondstoffen – in ons geval aardgas. Door die waardeverhoging vermindert de concurrentiepositie en valt de export terug, waardoor de economische productie daalt en de werkloosheid stijgt. Ons land weet als geen ander de keerzijde van de economische belofte. Niet alles wordt vanzelf beter van nieuwe technologie, grondstoffen of groeipaden. De ruimte om ons heen raakt regelmatig beschadigd door een verlangen naar groei. Daarom zijn we terecht selectiever met wat we waar en wanneer toelaten. Ieder land maakt daarin een eigen afweging. Het gaat er tegenwoordig dus niet alleen meer om of groei mogelijk is, maar ook of het überhaupt wel wenselijk is.

Nederland is ruimtelijk en economisch af – toch?

Kijk dus simpelweg naar buiten om de mogelijke limieten van groei te zien. In de fysieke ruimte schuren de vele opgaven. Het tijdelijk ontbreken van een centrale ruimtelijke visie heeft dat schuren verergerd. De Vierde Nota Extra verschijnt begin jaren 90 om de groei van de bevolking en economie te borgen. Plaatsen zoals Amersfoort, Almere en Den Haag groeien in de jaren daarna drastisch in omvang. Hectares bedrijventerreinen om uit te geven zijn er in die tijd nog genoeg. Het beleid van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM) is destijds zowel populair als impopulair. Enerzijds versnelt het beleid de woningbouw en is er een bestuurlijke ruimtelijke overlegstructuur, anderzijds ontstaat er in toenemende mate regeldruk en wordt het bestuurlijke en ambtelijke proces log, complex en duur. Na een reeks paarse kabinetten treedt begin deze eeuw het Kabinet

Balkenende I aan. Gezien er nog volop gebouwd wordt ziet dat kabinet geen noodzaak tot een vijfde nota Ruimtelijke Ordening. Premier Balkenende hanteert een simpele visie: Nederland is af. Bij het aantreden van Kabinet Rutte I in 2010 verdwijnt het Ministerie van VROM zelfs. Taken die sinds 1982 bij dit ministerie belegd zijn worden gedecentraliseerd naar gemeenten en provincies. Daarmee verdwijnt ook een centrale ruimtelijke koers ten behoeve van de Nederlandse economie, innovatie en het verdienvermogen.

Parallel hieraan ontstaan toenemende discussies over de negatieve effecten van menselijk handelen op het milieu en klimaat. De documentaire *An Inconvenient Truth* van voormalig Amerikaanse vicepresident Al Gore in 2006 stelt de neoliberale blik op economische groei aan de kaak en duidt negatieve effecten op klimaat voor een niet-wetenschappelijk publiek. Het wordt een kantelpunt in het denken. Ook in Nederland worden dan neveneffecten van groei steeds zichtbaarder, en klimaat komt over het gehele spectrum hoog op de agenda's van politieke partijen. Hoewel voormalig premier Mark Rutte flink zijn best heeft gedaan om grote bedrijven als Unilever en Shell in Nederland te behouden, wordt het vertrek van de twee bedrijven in respectievelijk 2020 en 2022 door een deel van de samenleving juist toegejuicht. Voor hen zijn de bedrijven het symbool geworden van consumentisme, klimaatverandering en milieuschade. Waar economisch denken in het verleden zorgt voor hoop, visie en koers, wordt het in dit millennium ook geassocieerd met negatieve neveneffecten. Ruimtelijke ordening stagneert daardoor ook verder. Wie durft zich nog te branden aan de gevoelige ruimtelijke dossiers die alsmaar verder opstapelen?

Ons land weet als geen ander de keerzijde van de economische belofte

Toenemende relatieve economische stagnatie

Door de planetaire grenzen en de bebouwde dichtheid kan het land de ongeremde economische groei niet meer aan. Stilstaan en stagneren is echter ook geen optie, gezien dit de relatieve positie van Nederland nog verder schaadt. Sinds de financiële crisis van 2008 is Europa als geheel immers in een fase van relatieve stagnatie beland. Het internationale aandeel van Europa loopt terug op allerhande fronten: totale omzet, totaal handelsvolume, buitenlandse investeringen, patent-aanvragen, investeringen in R&D, startups en succesvolle beursgangen. Bijna alle grafieken laten hetzelfde narratief zien: de wereld om ons heen groeit, en Europa – en dus ook Nederland – blijft hangen.

Er zijn echter ook uitzonderingen. De Verenigde Staten groeien bijvoorbeeld wél ongelimiteerd door. Waar de Europese markt in 2008 ongeveer even groot was als die van de VS, heeft dit land Europa ondertussen ver achter zich gelaten. Europa heeft bovendien tientallen miljoenen meer inwoners die economische activiteit genereren dan de VS, en toch is de VS veel groter qua economie dan Europa. De VS wil haar dominante positie behouden, zowel economisch als geopolitiek, want in verhouding minder groot zijn dan een ander betekent, aldus de VS, het inleveren op soevereiniteit en vrijheid. Europa daarentegen heeft jarenlang welzijn voorop gezet, bijvoorbeeld met allerhande regels en reguleringen. The US innovates, the EU regulates, klinkt het in Amerikaanse media. Los van positieve gevolgen voor het Europese welzijn en los van hoe je politiek kijkt naar deze Europese koers, heeft het Europese model

dus ook economische gevolgen gehad. In de zomer van 2024 publiceert Mario Draghi, voormalig president van de Europese Centrale Bank (ECB), zijn langverwachte rapport over competitiviteit van de Europese economie. Het is onmogelijk om hier recht te doen aan de vele nuances van het uitgebreide rapport, maar zijn centrale boodschap is simpel: Europa moet én ontzettend snel én veel meer investeren in allerlei sectoren om de gezondheid van de Europese economie te blijven borgen. Europa wordt anders nog verder ingehaald, waaronder door geopolitieke rivalen, met tal van negatieve gevolgen voor de Europese soevereiniteit en daarmee uiteindelijk ook voor het welzijn. We moeten volgens Draghi iets meer durven doen zoals de Amerikanen doen. In andere woorden: er moet groei plaatsvinden. Dit is een ander geluid dan de visie van de Club van Rome in de jaren 70.

Strategische autonomie legt dus óók een claim op de beperkte fysieke ruimte van Nederland

De nieuwe geopolitieke werkelijkheid is een belangrijk mechanisme waarom beleidsmakers weer groei nastreven. Er zijn namelijk ook krachten waaraan Nederland nu eenmaal onderhevig is en die, hoewel soms abstract, ook invloed hebben op het reeds genoemde. Al enkele jaren zijn er verschuivingen op het geopolitieke toneel. De oostelijke verschuiving verplaatst het economisch zwaartepunt van de Atlantische Oceaan richting de Stille Oceaan. Ook binnen Europa is er een oostelijke verschuiving gaande: Polen, voorheen een land binnen de invloedssfeer van de Sovjet Unie, is nu de economische motor van de EU aan het worden. Aan de oostelijke grenzen is ook conflict. Het conflict tussen Rusland en Oekraïne is de eerste oorlog tussen staten op het Europees continent sinds decennia. Hoewel na twee jaar de NAVO een soort van eenduidige aanpak heeft, lieten de eerste maanden van het conflict zien hoe verdeeld de Europese defensie- en industrie-aanpak was geworden. Franse president Emmanuel Macron noemde in 2019 de NAVO nog "hersendood". Na het einde van de koude oorlog was de illusie ontstaan dat er nooit meer oorlog naar Europa zou komen. We leunden te veel op de VS voor onze defensie. Grondstoffen konden we daarnaast prima importeren vanuit buiten Europa: Betere marges, geen vervuiling op het eigen continent. Het was pas

De Maasvlakte als economische Maakbaarheid-denken vanuit de lucht: Kattenbroek in Amersfoort (1991).

(Bron: Delta-Phot Luchtfotografie, Het Utrechts Archief)

na de verkiezingsoverwinning van Donald Trump in 2016 dat dit gedachtegoed omkeerde. Europa – en ook Nederland – moet weer op eigen benen kunnen staan. De herverkiezing van Trump eind 2024 heeft dit dusver alleen maar verder bevestigd.

Verschuivingen op internationale markten en afhankelijkheden van buitenlandse goederenstromen zijn voor Nederland dus steeds voelbaarder. Het moeilijker toegang krijgen tot markten zoals door de Brexit en hernieuwde conflicten dichtbij huis zoals Oekraïne worden aangejaagd door geopolitieke verschuivingen. Stijgende prijzen van goederen, producten en diensten daarmee ook. We zijn zo verweven geraakt als economieën dat problemen ver van Nederland toch heel snel, heel dichtbij komen. Europa is ook niet langer het centrum van de wereld. Dit is zichtbaar in bijvoorbeeld de houding van China en India tegenover het conflict in Oekraïne, een conflict die beide landen initieel afdeden als een regionale Europese aangelegenheid. In Europese en Nederlandse beleidscircles zien we sindsdien het concept strategische autonomie circuleren: Minder afhankelijk zijn van het buitenland voor grondstoffen, (digitale) diensten en defensie om zo zelf strategische keuzen te kunnen blijven maken. Dat betekent productie terug halen naar Europa ('reshoring'), eigen technologie ontwikkelen, grondstoffen waar mogelijk lokaal winnen en opwekken, en grondstoffen zoveel mogelijk hergebruiken en ketens circulair maken. Strategische autonomie legt dus óók een claim op de beperkte fysieke ruimte van Nederland. Het neoliberale economische model botst tegen de planetaire grenzen en de geopolitieke indeling van de Aarde aan, zichtbaar in ruimtelijke claims die op Nederland afkomen. Hoe maakbaar is Nederland nog met zoveel opgaven?

De nieuwe maakbaarheid van Nederland

Hoe maakbaar een samenleving is wordt al decennia bediscussieerd in politieke en academische kringen. De term maakbaarheid wordt in de jaren 70 gebruikt om de beleidsinzet van onder andere de Partij van de Arbeid (PvdA) te duiden. In filosofie wordt de term veelal geduid als tegenhanger van het determinisme. Vanaf de jaren 80 verschuift het denken naar een beeld dat de samenleving slechts deels maakbaar is en dat de mogelijkheden van overheidsingrijpen

wellicht beperkt zijn. Toch is het maakbaarheid-denken volledig terug in overheidsland. Problemen stapelen zich immers in rap tempo op.

We hebben meer en betere natuur nodig, er zijn meer huizen nodig, het stroomnet zit vol, er is een gebrek aan menskracht, bedrijven kunnen moeilijk opschalen en uitbreiden, spoor- en snelwegen lopen vol, rivieren hebben ruimte nodig, we zien zowel verdroging als vernatting, en nog veel meer. Het zijn ook bijna allemaal ruimtelijke claims. Dat staat nog los van de problemen die Nederlanders direct voelen: stijgende kosten voor voeding, levensmiddelen, gezondheid, onderwijs, recreatie en sport. Het is niet verrassend dat Nederlanders naar de overheid kijken om met oplossingen te komen, want het is niet duidelijk wie er anders met oplossingen moet komen. Er is een roep om 'nieuwe maakbaarheid' vanuit allerlei hoeken in de samenleving, op allerlei opgaven, waaronder de economie en het verdienvermogen – en dus ook groei.

Er is daarom weer visie en groots denken nodig, is nu het mantra. Economische gezondheid is natuurlijk verre van de enige opgave die een ruimtelijke claim heeft. Het gevolg is een nieuwe strijd om de ruimte, want in de fysieke ruimte komen opgaven samen of schuren ze. Men kan wonen, groen en retail multimodaal combineren, maar men kan bijvoorbeeld moeilijk een nieuw oefenterrein voor Defensie pal naast een woonwijk aanleggen. Nederland is klein, en overheden raken met nieuwe ruimtelijke plannen bijna altijd bestaande bebouwing en contouren, en daarmee ook bestaande belangen. Dat zoveel samenkomt in de fysieke ruimte vraagt om regie op de ruimtelijke ordening. Wetenschappers hebben dit al sinds de opheffing van VROM geroepen. Sectoraal denken

en vooral geen grote keuzen maken hebben echter jarenlang de boventoon gevoerd.

Pas in het laatste kabinet Rutte is er weer een Minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, overigens zonder eigen ministerie. Ambitieuze kondigt deze minister een nieuwe Nota Ruimte aan. Een verschuiving weg van de woorden van premier Balkenende zo'n twintig jaar eerder en weer in lijn met het maakbaarheid-denken van de jaren 70. De roep om meer visie en regie op de ruimtelijke ordening blijkt overigens niet partij- of ideologie-afhankelijk. De urgentie daartoe wordt breed omarmt. Kabinet Schoof I kondigt in 2024 aan door te gaan met de Nota Ruimte én een visie te gaan publiceren op de ruimtelijke en economische structuur van Nederland. Ook is er een ministerie terug van weggeweest: het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO). Provincies en regio's komen met eigen ruimtelijke plannen voor allerhande opgaven. Daarbinnen pakken economie en groei-denken een steeds grotere rol. Er wordt weer gedroomd. De industriepolitiek lijkt herboren. Toch zijn de opgaven niet ineens minder complex of goedkoper – integendeel. De Nederlandse industrieclusters hebben het bijvoorbeeld zwaar te verduren onder hoge energieprijzen. Voor extra industrie buiten de aangewezen vijf clusters lijkt vooralsnog ook weinig ruimte. Er wordt daarnaast gekort op middelen voor innovatie, investeringen waarvan we wetenschappelijk weten dat deze juist bijdragen aan het blijvend genereren van economische activiteit. De staatskas is dus ook een limiet voor groei, zo blijkt, ongeacht alle goede intenties.

Nederland in gezonde banen te leiden. Zo kan Nederland blijven dromen over een nog mooier, een nog sterker, en een nog rijker land met respect voor planetaire grenzen en de welvaart van iedere Nederlander. Wellicht is dat wel de ongemakkelijke waarheid: Nederland is nooit af.

Literatuurselectie

- Europese Commissie (2024). The future of European competitiveness – A competitiveness strategy for Europe. Brussel: EC
- Meadows, Donella H; Meadows, Dennis L; Randers, Jørgen; Behrens III, William W (1972). The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York: Universe Books. ISBN 0876631650.
- Rijksoverheid (2024). Voorontwerp Nota Ruimte. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Rijksoverheid (2023). Ruimtelijke Economische Verkenning. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.

Leon Klomp (leon_klomp@hotmail.com) is een sociaalgeograaf te Utrecht. Hij werkte tot 2021 voor de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. De standpunten en meningen in dit artikel zijn de persoonlijke uitingen van Leon Klomp en staan los van eventuele officiële standpunten van organisaties waarvoor hij werkzaam is of is geweest.

Het is echter ondenkbaar dat we helemaal niet meer kunnen of moeten groeien

Economisch groeien in balans

De uitdaging blijkt niet het vinden van oneindige groei of alleen behoud en bescherming. Het gaat om de gezonde balans daartussen. Nederland moet haar toekomst beschermen en moet daarom onder andere verduurzamen. De bevolking kan niet oneindig blijven groeien. Het betekent bovendien nooit meer dubbele groeicijfers in Europa. Het is echter ondenkbaar dat we helemaal niet meer kunnen of moeten groeien. Dat zou alleen kunnen als de wereld om ons heen geopolitiek en economisch niet verandert en alle prijzen, kosten en grondstofstromen hetzelfde blijven – hetgeen dus niet het geval is. Om het bestaande voorzieningsniveau op peil te houden, ruimtelijke knelpunten op te lossen, en soevereiniteit en strategische autonomie te borgen zal economische groei noodzakelijk blijven. Daar is ruimte voor nodig. Investeringen in innovatie, onderwijs, zorg, infrastructuur, verduurzaming en aspecten van brede welvaart worden voor een groot deel betaald vanuit economische opbrengsten.

Groei is niet vies of exclusief problematisch, maar het is ook geen remedie. Er zijn heldere negatieve neveneffecten die opgelost moeten worden. Dat is aan de overheid, het bedrijfsleven, de maatschappij maar ook aan het individu. We moeten het samen doen. Samenwerking is sowieso maakbaar. Integrale afwegingen van wát we wáár wel en niet doen helpen ons om de groei van

Bron: Pure Julia via Unsplash

DE WERELD ACHTER HET BLAD

AGORA heeft als sociaal-ruimtelijk tijdschrift in haar 40-jarige bestaan de nodige veranderingen doorgemaakt en vele redacteurs zien komen en gaan. Er gaat een hele wereld achter het blad schuil, waar de gemiddelde lezer – als het goed is – weinig van merkt. In dit artikel bieden we niet alleen een inkijkje in de wereld achter AGORA, maar ook twee andere geografische bladen.

Zelf ben ik al bijna zes jaar in verschillende rollen aan AGORA verbonden, wat slechts één van de vele geografische tijdschriften is. Ik was benieuwd wat mensen drijft om zich aan verschillende tijdschriften te verbinden, en zo een bijdrage te leveren aan het vakgebied. Ik ga met verschillende (oud-)hoofdredacteurs in gesprek over hun ervaringen, aanpak en kijk op het redactiewerk. Eelko, Ben en Ronald zijn al vele jaren betrokken bij het tijdschrift Geografie, wat leidt tot een geanimeerd gesprek vol anekdotes. Jorn is ruim zes jaar hoofdredacteur van AGORA geweest en vertelt hoe het redactiewerk in zijn carrière doorwerkt. Tot slot vertelt Tatiana Debroux van Brussels Studies over de eigenzinnige focus en werking van het tijdschrift.

geografie.nl

Geografie (Geografie.nl)

Rens Jonker: Laten we beginnen met een voorstelrondje. Wie zijn jullie, en hoe ben je betrokken bij Geografie (geweest)?

Eelko Postma: Ik ben secretaris-directeur van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap of KNAG, al zo'n 20 jaar. Wij geven het tijdschrift Geografie uit.

Ronald Kranenburg: Ik ben momenteel hoofdredacteur van Geografie. Dat doe ik ook al bijna 20 jaar. Daarvoor heb ik een aantal jaar de beeldredactie van het tijdschrift gedaan.

Ben de Pater: Mijn geschiedenis met Geografie gaat het langste terug. In 1992 was ik de eerste hoofdredacteur van het tijdschrift, dat de opvolger was van twee bestaande KNAG-tijdschriften. Ik bleef acht jaar lang hoofdredacteur, tot en met 1999.

RK: Toen ik in 1999 mijn proefschrift aan het afronden was, kwam ik uit de lift in het Van Unnikgebouw op de Uithof, de campus van de

Universiteit Utrecht, en liep ik richting het koffiezetapparaat. Daar werden altijd de belangrijke beslissingen voorgekookt. Daar zei iemand dat ze bij het KNAG iemand zochten om het 'Informatie en documentatiecentrum voor de geografie van Nederland' te beheren. Dat werd door twee Nederlandse ministeries gefinancierd. De directeur van het centrum, Henk Meijer, was met pensioen gegaan. Er was besloten het 'IDG' over te dragen aan het KNAG. Dat leek me wel wat. Na jaren van academisch onderzoek in buurten in El Alto, La Paz, was ik wel toe aan wat praktisch werk. Dus eigenlijk ben ik per toeval bij het KNAG beland.

EP: En ik ben begonnen in het bedrijfsleven, waarna ik op een vacature bij het KNAG solliciteerde. Echt in het hart van de geografie.

BP: Vanaf 1984 werkte ik als wetenschappelijk medewerker bij de Universiteit Utrecht. Eind jaren tachtig werd ik daarnaast secretaris van het KNAG-bestuur. Dat had net een aantal tijdschriften samengevoegd tot 'Geografie'. In 1992 stopte ik als secretaris om hoofdredacteur van Geografie te worden. Omdat het een tijdrovende functie was, kreeg het departement Sociale Geografie en Planologie van de UU voor elk nummer meen ik 1000 gulden. Toentertijd was het allemaal niet zo professioneel, dus ik kon grotendeels zelf bepalen wat er met dat geld werd gedaan. De geografische afdeling van de universiteitsbibliotheek moest destijds erg bezuinigen, met het geld hebben we geografische en planologische boeken voor de bieb aangeschaft.

RJ: Hoe is Geografie het tijdschrift geworden dat het nu is?

BP: Daar kan ik een heel boek over schrijven. Het KNAG heeft door de jaren heen verschillende tijdschriften onder zijn hoede gehad. Het oudste is het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, later Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap. Dat werd vanaf de oprichting in 1873 uitgegeven tot en met 1966. Toen het KNAG fuseerde werd het eigen tijdschrift opgeheven en werd het uitgever van het Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie (TESG). Dat verscheen sinds 1909 en is na 1967 geleidelijk geheel Engelstalig geworden en academisch-wetenschappelijk van aard. Daarnaast ging het KNAG het Geografisch Tijdschrift uitgeven dat in 1948 was opgericht voor met name docenten aardrijkskunde. Buiten het KNAG om hebben studenten geografie in 1973 de Geografenkrant opgericht. Dat liep goed, en werd overgenomen door het KNAG, waarmee we dus één Engels (TESG) en twee Nederlandse tijdschriften (het Geografisch Tijdschrift en De Nieuwe Geografenkrant) uitgaven.

EP: TESG is later bij Blackwell ondergebracht, wat nu Wiley heet. Het tijdschrift was en is internationaal georiënteerd, het werd destijds vijf keer per jaar naar zo'n 100 verschillende landen gestuurd. Dat was natuurlijk een enorme klus, eigenlijk niet meer te doen voor een kleinere organisatie.

BP: De twee Nederlandse tijdschriften zijn vervolgens in 1992 opgegaan in het tijdschrift Geografie. Destijds hadden we ook een onderwijseditie van Geografie, Geografie-Educatief, waarop mensen zich apart konden abonneren. Begin deze eeuw is dat samengevoegd tot één vakblad, Geografie, met daarin zowel algemene artikelen als bijdragen speciaal bestemd voor leraren aardrijkskunde.

RJ: Is het redactiewerk door de jaren heen eigenlijk erg veranderd?

BP: Het was in de jaren '90 veel ingewikkelder om een tijdschrift te produceren. Voor beeldmateriaal moest je bijvoorbeeld foto's opvragen bij persbureaus als Hollandse Hoogte. Je kreeg dan een hele map met foto's toegestuurd waaruit je een keuze kon

maken. Vervolgens moest je die foto's weer terugbrengen of terugsturen. Ik kan me ook nog herinneren dat ik notulen van redactievergaderingen per post opstuurde.

EP: We hadden ook nog een maandelijkse nieuwsbrief: KNAG Mededelingen. Ook die werd per post verstuurd. Nu hebben we een digitale nieuwsbrief, en een eigen website: geografie.nl

RJ: En hoe houden jullie rekening met jullie lezers bij het samenstellen van Geografie?

RK: Nou, we hebben wel eens een lezersenquête gehouden. De uitkomst had je van tevoren wel kunnen bedenken. Fysisch geografen vinden dat er te weinig fysische geografie in zit. Docenten vinden dat er te weinig in zit dat praktisch bruikbaar is in de klas. En de overige lezers vonden dat er toch wel erg veel onderwijs in zat. Het is een diffuse lezersgroep, dus je probeert een mix te brengen. Daarbij weet je dat bepaalde artikelen een deel van je lezers absoluut niet zullen interesseren. Daarnaast weten we dat lezers hechten aan goede kaarten en beeld in kleur. Wat ook belangrijk is: toegankelijk schrijven. De meeste geografen zijn geen geboren schrijvers, eerder reizigers. We hebben dus een professionele eindredacteur om artikelen leesbaarder te maken.

BP: Je hebt tijdschriften die need-to-know zijn, Geografie is meer nice-to-read. Je moet dus concurreren met allerlei andere activiteiten. Het tijdschrift ligt vrijdag op de mat, maar op zaterdag valt ook de weekendkrant binnen. Er is een voetbalwedstrijd op tv, de kinderen willen opgehaald worden en je ouders moeten verzorgd worden. Als je wilt dat Geografie gelezen wordt, moet het dus aantrekkelijk zijn om te lezen.

RJ: Dat herken ik wel. Toen ik een jaar of 10 was, zat ik letterlijk bij de brievenbus te wachten tot de Donald Duck binnenviel. Dan wist je precies hoe laat de postbode kwam en was je boos als hij te laat was.

RK: Nou, dat hebben we met Geografie dus ook!

RJ: Nog een laatste vraag. Zijn er maatschappelijke trends te noemen die invloed hebben op Geografie?

RK: Jazeker! Een aantal jaren terug droogde de instroom van artikelen uit universiteiten op. Daar werd heel erg gehamerd op het belang van peer-reviewed artikelen. Iemand die in zijn vrije tijd wel eens een artikel schreef voor Geografie werd op het matje geroepen. Hem werd gevraagd meer in zogenaamde serieuze tijdschriften te publiceren. Later werd kennisvalorisatie populair. Toen kwamen er ineens weer allerlei mensen van de universiteit die een artikel wilden schrijven!

BP: Mensen zijn steeds minder vaak lid van een vereniging. Dat zien we ook bij het KNAG, maar het tijdschrift Geografie blijft goed overeind. Naast de Onderwijsdag die het KNAG organiseert, met soms zo'n duizend bezoekers, bijna allemaal docenten aardrijkskunde, is het tijdschrift de belangrijkste reden om lid te zijn van het genootschap. Het is toch wel een tijdschrift dat aardrijkskundedocenten, praktijkgeografen en geografen op de universiteit met elkaar verbindt.

*"Het was in de jaren '90
veel ingewikkelder om een
tijdschrift te produceren."*

AGORA Magazine (agora-magazine.nl)

RJ: Ha Jorn, leuk om een oud-hoofredacteur van AGORA te spreken. Wil je je voorstellen en vertellen hoe je bij AGORA bent begonnen?

Jorn Koelemaij: Ik heb van 2011 tot 2013 een research master gedaan aan de Universiteit van Amsterdam. Volgens mij zat ik in het laatste jaar, toen ik benaderd werd door een vriend van me, Barend Wind. Toen heb ik een eerste, bescheiden bijdrage geleverd aan een themanummer. Vrij snel daarna was er een internationale redactievergadering in Antwerpen, wat erg gezellig was.

RJ: En wat maakte dat het redacteurschap je aansprak?

JK: Ik had altijd wel affiniteit met schrijven, redigeren, dat soort dingen. In die tijd hadden we vanuit de research master een Engelstalige blog opgericht, de Proto City heette dat. Dat liep een beetje uit de hand en is best groot geworden. Daar was ik dus al bezig met het schrijven en redigeren van stukjes. AGORA bestond destijds al heel lang, als student las ik het ook al met veel plezier. Dus toen eerst Barend en daarna een andere vriend me vroeg dacht ik: dan moet ik wel. Het vooruitzicht om zelf dingen te schrijven, na te denken over inhoudelijke nummers, dat sprak me aan.

RJ: Speelt die redactie-ervaring nog een rol in je werkende leven?

JK: Eigenlijk ben ik via AGORA mijn werkende leven in gerold. De situatie in 2013, dus bij mijn afstuderen, is bijna niet te vergelijken met hoe het nu is. Voor elke vacature had je 80 tot 150 gegadigden. Veel mensen moesten zich destijds tevreden stellen met een onbetaalde stage of baantje in de horeca. Ik ben nog een paar jaar fulltime gids geweest in Amsterdam. Toen kwam er een vacature aan de Universiteit Gent voorbij voor academisch assistent, een soort PhD kandidaat. Ik werd erop gewezen via het AGORA netwerk. Het klikte met de promotor, Ben Derudder. Hij bleek in een ver verleden ook AGORA redacteur te zijn geweest.

Nu werk ik bij Platform31. Daar richten we ons op complexe vraagstukken in stad en regio, vaak met een ruimtelijke of maatschappelijke component. We proberen beleid, praktijk en wetenschap met elkaar te verbinden. In heel veel opzichten komen mijn redactievaardigheden nu van pas. Natuurlijk de Nederlandse taalvaardigheid, schrijven voor een breder doelpubliek dan academisch. Het constructief kritisch meedenken met teksten van anderen, maar ook zeker het plannen, het werken met deadlines, het coördineren van themanummers. Als hoofredacteur was het ook het voorzitten van vergaderingen, het proberen enthousiasmeren van een club vrijwilligers, zorgen dat mensen hun afspraken nakomen. Ik ben nu heel vaak projectleider van projecten. En ja, dat komt dan heel vaak op hetzelfde neer. Die projectmanagement vaardigheden heb ik wel degelijk bij AGORA opgedaan. Ik denk dat ik bij Platform31 deels daarom aangenomen ben.

RJ: Hoe hield je als hoofredacteur rekening met de lezers van AGORA? Wie zag je als doelgroep?

JK: AGORA was en is erg breed georiënteerd. We hadden soms wel enigszins obscure themanummers. Bijvoorbeeld een nummer over seksualiteit, beleidsprofessionals op het gebied van ruimte voelen zich dan niet meteen aangesproken. Dat maakt het soms lastig te verkopen.

Tegelijk brachten we wel altijd inzichten op basis van wetenschappelijk onderzoek. En vaak op een toegankelijke manier. Dat is wel een afweging die je moet maken. Wil je zoveel mogelijk gelezen worden en een zo groot mogelijk publiek bereiken of profileer je je bewust een beetje niche, voor de echte vakidioten? Ik weet het antwoord ook niet, ik heb er ook jarenlang mee geworsteld. Dat blijft natuurlijk een beetje het lastige aan AGORA,

en ook het leuke. Je doelgroep is gewoon vrij breed. Enerzijds zijn het studenten, anderzijds wil je ook wel beleidsprofessionals bereiken. Wat ik het unique selling point van AGORA vind is die brug tussen wetenschap en beleidspraktijk. Die moet je denk ik heel sterk uitdragen.

RJ: Ja zeker. Ik vind het leuk dat we soms hele obscure wetenschappelijke onderzoeken een beetje behapbaar maken. En dat we ervoor zorgen dat je soms met wat andere thema's in aanraking komt. AGORA bestond in 2024 alweer 40 jaar. Ons hele archief tot en met 1984 is online te vinden. Waarom hebben jullie destijds alle nummers gedigitaliseerd?

JK: Een van mijn laatste klussen als hoofredacteur was inderdaad het digitaliseren van ons archief. Ik vind het geweldig om dat tijdsbeeld te zien. Het was echt een feest om al die oude nummers door te lezen. Zo kwam ik tot de ontdekking dat er al heel vroeg in de jaren '90 veel onderzoek werd gedaan naar gentrificatie. Het was nog niet zo'n populair en ingeburgerd onderwerp als nu, maar er waren al wel degelijk onderzoekers mee bezig.

Er zijn altijd beleidsprofessionals die heel veel passie hebben voor hun vakgebied en er alles over willen weten. Die bewezen we er wel een dienst mee denk ik. Nu is het gewoon goed online vindbaar. Het grootste deel is er misschien niet in geïnteresseerd. Ik doe in mijn huidige werk regelmatig onderzoek voor artikelen. Als ik een academisch georiënteerde, theoretische inleiding schrijf met verwijzingen die ouder zijn dan 15 jaar, krijg ik af en toe op mijn donder. Hoezo verwijst je daarnaar? Dat is toch verouderd en achterhaald?

Terwijl ik nu met een verkennend onderzoek bezig ben naar de woon-werkbalans. Twintig jaar geleden zijn er allerlei goede onderzoeken naar gedaan, onder andere door het PBL. Daar is dus al heel veel kennis over. Anders ga je nu het wiel opnieuw uitvinden.

RJ: Eens! Een tijdje terug zocht ik inspiratie voor het redactioneel commentaar en ging ik in het archief graven. Toen kwam ik erachter dat allerlei thema's al decennia terugkomen. Of het nu woningbouw is, geluidsoverlast van vliegtuigen, duurzame energie of de stikstofdiscussie. Dan lees je waarom bepaalde trends lopen zoals ze lopen. Hoe kijk je naar de toekomst van ruimtelijke ordening?

JK: Ik zeg dat wel eens tegen vrienden van me die geen geografische achtergrond hebben, als ze vragen waarom ik mijn werk zo leuk vind. Het heeft ermee te maken dat ruimtelijke ordening prominenter op de agenda komt te staan. Het Rijk trekt weer meer regie naar zich toe. Ik denk dat dat op zich positief is. Het zorgt ervoor dat dingen meer in samenhang worden gezien en ook zo opgepakt worden. Ik heb meegeschreven aan de reflectie van Platform31 op het huidige regeerprogramma. In de Nota Ruimte komt het besef wel terug dat we echt voor grote ruimtelijke opgaven staan. Al het kritische debat daar omheen is denk ik wel heel waardevol, daar kan AGORA een rol in spelen. Het besef dat ruimtelijke ordening er echt toe doet, klinkt in ieder geval steeds breder door. Het is eigenlijk een sexyer onderwerp dan je misschien zou denken.

"In heel veel opzichten komen mijn redactievaardigheden nu van pas."

Brussels Studies (brusselsstudies.be)

Tot slot vertelt Tatiana Debroux van Brussels Studies over de eigenzinnige focus en werking van het tijdschrift Brussels Studies.

RJ: Tatiana, zou je jezelf en Brussels Studies willen introduceren?

Tatiana Debroux: Ik ben geograaf en de hoofdredacteur van Brussels Studies. Sinds een aantal maanden doe ik dat bijna voltijds. Daarvoor deed ik het zo'n 40% van de tijd, het is dus een grote stap! Het is een wetenschappelijk tijdschrift met een multidisciplinaire focus. De rode draad door alle thema's is een focus op Brussel, zoals de naam al doet vermoeden.

RJ: Wat voor thema's komen er zoal aan bod?

TD: Geografie is goed vertegenwoordigd, sociologie ook. We hebben ook artikelen gepubliceerd van historici en architecten, en over huisvesting, kunstgeschiedenis, literatuur en rechten. We proberen echt thema's te adresseren die spelen in de samenleving.

RJ: Dat is inderdaad erg breed ja! Wat betekent zo'n brede focus voor de auteurs en artikelen?

TD: Het dwingt de auteurs in ieder geval om voorbij hun eigen discipline te kijken en weinig jargon te gebruiken. De manier van werken van de ene discipline, mag geen obstakel vormen voor lezers uit een andere discipline. Daar zijn we scherp op bij het beoordelen van artikelen: de tekst moet toegankelijk zijn voor een breed publiek.

RJ: Nu we het over publiek hebben, wie zijn eigenlijk de lezers van Brussels Studies?

TD: We zijn een volledig online tijdschrift, wat inhoudt dat we via onze website kunnen zien waar de bezoekers vandaan komen. Iets minder dan de helft van de bezoekers komt uit België, de rest komt uit andere landen. Maar 34% van de bezoekers komt uit Brussel, wat ons erg verraste. Dat geeft dus aan dat het zeker breder gelezen wordt dan alleen in Brussel. Elk nummer kondigen we aan via onze nieuwsbrief en delen we via een persbericht met journalisten van Belgische kranten. Het komt ook wel eens voor dat er naar aanleiding van onze artikelen vragen worden gesteld in het Brusselse parlement, of dat ze worden gebruikt om debatten voor te bereiden. Wat ook uniek is aan ons tijdschrift is dat we al onze artikelen publiceren in het Frans, Nederlands én Engels. We bedienen dus verschillende taalgroepen.

RJ: Zo, dat zal nogal wat werk met zich meebrengen!

TD: Ja zeker. We hebben wel de luxe dat we de artikelen professioneel laten vertalen. Ook de vaste posities in de redactie zijn betaald. Dat is mogelijk dankzij financiering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Toch werken we met volledige academische onafhankelijkheid: ze hebben geen zeggenschap over de inhoud van de artikelen.

"Het is een niche, maar erg relevant werk."

RJ: En wat voor werkzaamheden komen er nog meer kijken bij de artikelen?

TD: Van alles eigenlijk. We organiseren de peer review, werken samen met auteurs aan de toegankelijkheid van het taalgebruik, checken de verwijzingen, passen het format aan, zetten de artikelen online, kondigen de publicatie aan, et cetera. We merken de laatste jaren dat artikelen meer werk vanuit de redactie nodig hebben. Er zijn soms veel aanpassingen nodig aan een artikel voordat deze doorgestuurd kan worden naar de peer review. Het is een trend dat auteurs minder tijd investeren in de eerste versies van papers. Het komt hierdoor ook voor dat we artikelen moeten afwijzen, of veel tijd moeten investeren in meerdere versies van het paper.

RJ: Wat doe je zoal om het bereik of de impact van het tijdschrift te vergroten?

TD: Allereerst zorgen we ervoor dat artikelen goed vindbaar zijn. De artikelen staan in Scopus, wat belangrijk is voor veel auteurs. Zo hebben de artikelen een stuk breder bereik dan alleen via onze eigen website. Ook zou ik graag nog meer disciplines bij het tijdschrift betrekken. We hebben bijvoorbeeld nog weinig artikelen uit de medische hoek, rond volksgezondheid. Het is wel een erg relevant thema voor Brussel. Ik wil niet wachten tot auteurs zelf Brussels Studies ontdekken, dus ik ga ook naar seminars en schrijf auteurs aan rond deze en andere thema's. Daarnaast zijn we bezig met het opzetten van een netwerk rond het publiceren van Open Access tijdschriften, genaamd Reliade. Zo willen we de gemeenschap van redacteurs ondersteunen met de technische kant van een tijdschrift. Denk aan het organiseren van trainingen en het delen van kennis over bijvoorbeeld financiering. Het is een niche, maar erg relevant werk.

RJ: Nou, qua kennisdeling hebben we vandaag een mooi begin gemaakt. Dank voor je tijd en alle inzichten!

Rens Jonker (rens.j@msn.com) is hoofdredacteur van AGORA Magazine. Daarnaast werkt hij bij gemeente Utrecht als beleidsadviseur mobiliteitsgedrag.

BRUSSELSE JONGEREN EN SUPERDIVERSITEIT

Met meer dan 180 verschillende nationaliteiten is Brussel bij uitstek dé superdiverse stad van Europa. Deze superdiversiteit is in het bijzonder terug te vinden bij jongeren. Toch wordt er vooral over hen gesproken in plaats van door hen. Hoe ervaren zij de stad zelf?

Het begrip 'superdiversiteit' komt steeds vaker terug wanneer er over de rijkdom aan migratieachtergronden binnen een samenleving wordt gesproken. Het concept verwijst niet alleen naar de aanwezigheid van verschillende nationaliteiten, maar ook naar de steeds toenemende diversiteit binnen groepen met een migratieachtergrond. Deze 'superdiversiteit' is een basiskennmerk geworden van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (hierna 'Brussel'), waar inwoners uit 186 landen van herkomst de stad tot één van de meest superdiverse steden van Europa en de wereld maken. Volgens de laatste bevolkingsstatistiek van Statbel had op 1 januari 2024 net iets meer dan 37 procent van de inwoners van het gewest een andere – dan de Belgische – nationaliteit. Daarnaast had op dat moment ruim 40 procent van de Belgische Brusselaars een migratieachtergrond (de zogenaamde tweede of derde generatie). Brussel heeft ook het kleinste aandeel mensen afkomstig uit een buurland en het grootste aandeel mensen met een nationaliteit van buiten de EU. Onder jongeren is deze (super) diversiteit bovendien hoger dan in andere leeftijdsgroepen; het aandeel Belgen met een Belgische achtergrond neemt toe met de leeftijd.

Samenleven in superdiverse steden

Superdiverse steden worden gekenmerkt door meertaligheid en culturele diversiteit, met tal van voordelen. Zo wijst internationaal onderzoek erop dat een grote diversiteit zorgt voor toenemende productiviteit en innovatie door culturele uitwisseling. Bovendien dragen nieuwe regionale en internationale uitwisselingen bij aan een kosmopolitisch karakter van een stad. Maar er komen ook vragen en uitdagingen naar voren, bijvoorbeeld rondom sociale cohesie of het gezamenlijk samenleven in een buurt of stad. Dit is een (wetenschappelijke) discussie die ook in België en Nederland al langer speelt. Onderzoek van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (NL) uit 2018 toont aan dat mensen in diverse buurten minder vaak contact hebben, dat contact minder positief beoordeeld wordt en vaker een negatief oordeel hebben over hun leefomgeving. Deze discussies kwamen eerder al terug in een themanummer 'solidariteit in superdiversiteit' van 'Ruimte en Maatschappij' in 2015. Een belangrijke les die daar werd genoemd is dat solidariteit in superdiversiteit niet vanzelf tot stand komt, maar inzet vereist van professionals, zoals sociaal werkers of buurtwerkers en aanpassing vraagt van dominante processen die vormgeven aan het samenleven. Hoewel het werk van bijvoorbeeld

Wessendorf omtrent *'commonplace diversity'* aantoonde dat diversiteit kan worden gepercipieerd als normaal onderdeel van het sociale leven en positieve impact kan hebben op sociale relaties, is dat zeker niet evident. Zeker in een tijd waarin sommige politieke partijen juist verschillen benadrukken en groepen tegen elkaar opzetten.

De openbare of publieke ruimte kan een belangrijke rol spelen bij het samenleven in superdiversiteit. Het werk van Blokland herinnert ons eraan dat wanneer mensen met verschillende achtergronden elkaar regelmatig treffen in de openbare ruimte dit kan leiden tot publieke familiariteit, waarbij bewoners elkaar herkennen. Dit kan niet alleen het gevoel van veiligheid en vertrouwen versterken, maar ook het contact tussen buurtbewoners. Het Kennisplatform Inclusief Samenleven benadrukt bijvoorbeeld dat deze lichte contacten juist in diverse wijken bruggen kunnen slaan tussen bewoners, daar deze minder afhankelijk zijn van gelijkaardige en leefpatronen. Daarbij worden enkele belangrijke aspecten voor die publieke ruimte aangestipt, zoals multifunctionaliteit, levendigheid, ruimte voor anonimiteit en intimiteit, en condities voor ongedwongen ontmoeting. Dit zou kunnen bijdragen aan het verminderen van ruimtelijke segregatie van activiteiten, al spelen veel meer factoren daarbij een rol, zoals bijvoorbeeld het bredere verplaatsingsgedrag. Daarnaast is het ook belangrijk om aandacht te hebben voor bestaande machtsstructuren. De demografische realiteit van 'superdiversiteit', gaat immers niet gepaard met een gelijkaardige verschuiving op het niveau van belangrijke instituties zoals onderwijs, arbeidsmarkt, media en politie. Zoals Geldof benadrukt, verandert de representatie in deze instituties en de daarmee samenhangende machtsrelaties veel trager dan de demografische ontwikkelingen, waardoor deze veelal de traditionele dominante structuren weerspiegelen en in stand houden.

Verkennd onderzoek naar de beleving van Brussel

Nog te vaak worden bepaalde groepen uitgesloten van de publieke ruimte of vinden zij geen geschikte plaats in de publieke ruimte, laat staan dat zij een rol spelen in de inrichting van de ruimte of eigenaarschap ervaren over deze ruimte. Denk aan kinderen die vaak geen stem hebben bij het inrichten van hun speelplek (AGORA 23-3), maar ook aan ouderen die moeilijk door de ruimte kunnen bewegen die niet leeftijdsvriendelijk is ingericht. Amsterdam kondigde in maart 2025 aan dat bij de inrichting van de stad vanaf nu specifieke aandacht uitgaat naar jonge vrouwen. Te lang was er een te beperkte blik op de stedelijke ruimte. Er moet nog veel gebeuren opdat iedereen een veilige en fijne plek heeft in de publieke ruimte, die idealiter ook tot verbinding tussen groepen moet leiden. Het is met onder andere deze gedachte in het achterhoofd dat enkele onderzoekers aan de Erasmushogeschool Brussel een nieuw onderzoekscentrum oprichtten rondom *'social and spatial justice'*, waar naast het sociale aspect ook expliciet naar de ruimte wordt gekeken als factor en actor die impact heeft op de rechtvaardige stad. In het kader van een stakeholder bevraging, hebben studenten uit de bachelor Journalistiek de opdracht gekregen om Brusselse jongeren (18-24 jaar) met een migratieachtergrond te interviewen over hun alledaagse ervaring in Brussel. De opzet was om inzichten te verzamelen in hoe deze jongvolwassenen de Brusselse diversiteit ervaren, waar ze zich thuis of minder thuis voelen, en de ervaring op het vlak van onderwijs, vrijetijd, de arbeidsmarkt, en contacten met politie. Het doel is niet om een vergelijking te maken met Brusselse jongeren zonder migratieachtergrond, maar wel om de stemmen van groepen te laten horen die nog te veel worden genegeerd. Uiteindelijk hebben er 24 interviews plaatsgevonden met jongeren, waarvan 12 mannen en 12 vrouwen. De superdiversiteit van Brussel weerspiegelt zich duidelijk in het profiel van de respondenten die uiteenlopende achtergronden hebben, variërend van Latijns-Amerikaans, Zuidoost-Aziatisch tot (Noord-)Afrikaans en Oost-

Europees. De overgrote meerderheid van hen is geboren in België, meestal in Brussel. Onder de respondenten zijn zowel studenten, maar ook jongeren die reeds werken in uiteenlopende contexten (verkoper, arbeidsbemiddelaar, opvoeder, doctoraatsonderzoeker etc.). Het aantal studenten in het hoger onderwijs is relatief hoog, wat betekent dat de steekproef een oververtegenwoordiging heeft van langer opgeleide jongeren. Dit kan deels worden verklaard door de gekozen methodologie (interviews door studenten die hier vooral hun eigen netwerk hebben aangesproken).

Het 'vieren' van diversiteit

De grote diversiteit van Brussel wordt door de jongeren aangehaald als één van de positieve aspecten van de stad, die worden omarmd en gevierd. Brussel wordt gezien als *melting pot* en dat alleen al zorgt dat veel van deze jongeren zich daar thuis voelen:

"Ik vind ook dat Brussel echt iets is dat op zichzelf is. (...) Omdat het juist zo rijk is aan die diversiteit, zo rijk is aan dat multiculturalisme enzo, waardoor het echt zo'n beetje een eigen cultuur en een eigen vibe heeft. En daar voel ik mij gewoon het beste bij en ook gewoon, het voelt echt als thuis." (Vrouw, 23, Marokkaanse origine)

De jongeren geven aan dat de Brusselse *melting pot* het makkelijker maakt om contacten te leggen en tegelijkertijd op te gaan in de massa, zonder je anders te hoeven voelen. Dit in tegenstelling tot Vlaanderen, waar inwoners volgens sommige respondenten minder geconfronteerd worden met diversiteit en (mede) daardoor een negatieve beeldvorming hebben over zowel Brussel in het algemeen, als over jongeren met een migratieachtergrond in het bijzonder. Uit de interviews blijkt daarnaast ook dat het voor veel jongeren de eigen buurt is waar de *'sense of belonging'* en het gevoel van inclusie het meeste vorm krijgen. Wessendorf liet bijvoorbeeld zien dat migranten juist in diverse omgevingen willen wonen uit angst voor racisme en discriminatie elders. Tot op zekere hoogte keert dit ook terug bij een deel van onze respondenten, die de tegenstelling tussen Brussel en Vlaanderen benoemen. De meeste jongeren zouden dan ook graag in Brussel hun kinderen willen laten opgroeien. Sommigen zouden dan juist wel weer richting de Vlaamse Rand willen verhuizen vanwege een in hun ogen betere levenskwaliteit en (economische) kansen.

Het station wordt vaak genoemd als een plek waar sommige jongeren zich onveilig voelen. (Bron: J.B. Gonzales Callapaza via Unsplash)

Sense of place: het bekende versus onveiligheid

Wanneer wordt gevraagd naar fijne plekken of plekken waar jongeren zich thuis voelen, wordt vooral teruggegrepen naar plekken die de jongeren goed kennen: vooral daar waar men is opgegroeid, in combinatie met het stadscentrum. Ze verwijzen daarbij naar publieke ruimten zoals winkelstraten, parkjes en bibliotheken. Bovendien worden veel semipublieke of private ruimten genoemd, zoals sportfaciliteiten, zwembaden en cafeetjes, etc. Voor sommigen jongeren is dit één specifieke sportclub of koffiebar waar iemand al jaren komt, voor de ander eerder een gebied met veel horeca (bv. Sint-Katelijne plein). Ook wordt er veelvuldig verwezen naar de aanwezigheid van familie of vrienden, eerder dan naar een bepaalde plek:

"Voor mij is thuis geen plek, thuis zijn mensen. Dus dan zou ik zeggen wherever in Brussel als mijn vrienden er zijn, of als mijn familie er is, dan voelt dat aan als thuis." (Vrouw, 19, Colombiaanse origine)

Daaruit volgt ook dat grote delen van Brussel niet frequent bezocht worden en vooral 'onbekend' zijn. Deze plekken worden aangehaald als plekken waar ze zich minder thuis voelen. Opvallend is dat ze het minder thuis voelen vaak associëren met (een gevoel van) onveiligheid, vaak verbonden aan bepaalde tijdstippen of situaties (bv. 's avonds of 's nachts alleen over straat lopen). In sommige gevallen worden concrete incidenten benoemd die aanleiding hebben gegeven tot dit gevoel (vb. overvallen op straat, *catcalling*, scheldpartijen). Daarnaast wordt onveiligheid vaak gerelateerd aan wat ze zien en ervaren op die plek (daklozen, drugsgebruik, drugshandel en prostitutie, afval en stank):

"Schaarbeek is niet echt de veiligste omgeving. Het is niet gemakkelijk. We wonen een beetje in een buitenwijk. We zien veel drugsgebruik en daklozen. Als vrouw zijnde is dat in de avond wel eng." (Vrouw, 23, Marokkaanse origine)

Voorbeelden die vaak genoemd worden zijn metrostations (Yser, Ribaucourt, etc.), treinstations (in het bijzonder Brussel-Noord en Brussel-Zuid) en het openbaar vervoer zelf. Vrouwelijke respondenten geven aan dat sommige parken voor hen onaantrekkelijk zijn, bijvoorbeeld door dichte begroeiing en een gebrek aan overzichtelijke plekken, wat een onveilig gevoel veroorzaakt en hen tegenhoudt om daar te gaan zitten of te sporten. Bij sommige respondenten speelt ook de meer algemene perceptie van en beeldvorming en stereotypering over bepaalde wijken (zoals Molenbeek) waar ze zelf niet vaak komen een rol, al hebben ze daar zelf nog nooit iets negatiefs ervaren. Dit in tegenstelling tot de ervaring van jongeren die in deze gemeenten of buurten zijn opgegroeid en zich er thuis en verbonden voelen omdat ze weten bij wie zij terecht kunnen, al zijn er onveilige situaties.

"Eigenlijk voel ik me meer thuis in Molenbeek. Ik weet dat ik er mijn draai gevonden heb, terwijl het in Anderlecht misschien nog een beetje nieuw is. Ik ken de omgeving niet. Het is de entourage." (Vrouw, 23, Belgisch-Algerijnse origine)

Zij verwijzen juist vaak naar de rijkere gemeenten als buurten waar ze zich minder thuis voelen, omdat ze deze plekken niet kennen en daar geen netwerk hebben. Dat veiligheid voor veel jongeren een bekommernis is, blijkt ook wel als gevraagd wordt wat de respondenten zouden veranderen als zij in de schoenen zouden staan van de burgemeester: veiligheid komt hierbij veelvuldig terug, bijvoorbeeld gevoelens van onveiligheid door drugscriminaliteit, of intimidatie in het openbaar vervoer.

"Wij weten van iedereen die voor overlast (drugsoverlast) zorgt wie ze zijn, met wie ze ruzie hebben en wij kennen al hun verhalen. Maar die mensen zijn hier nog steeds en maken het leven voor de buurt moeilijk. Op een gegeven moment zou de politie moeten ingrijpen en zeggen dat dat niet meer kan en ze naar de gevangenis sturen. Er zouden vooral minder ruzies moeten zijn, al gebeurt dat overal. [...]" (Man, 24, Chileense roots)

De publieke ruimte speelt een cruciale rol in hoe jongeren Brussel beleven

Wiens perspectief?

Naast de vraag hoe deze jongeren de Brusselse publieke ruimte beleven, werd er ook gepolst naar hoe zij belangrijke instituties zoals onderwijs, media en politie ervaren. Zoals we reeds aanhaalden, weerspiegelen dergelijke instituties nog vaak traditionele demografische structuren, ondanks de superdiverse context waarin zij functioneren. Uit de gesprekken blijkt dat de jongeren zich hierdoor niet altijd vertegenwoordigd voelen en soms weinig erkenning ervaren. Zo geven veel jongeren aan dat zij zich niet vertegenwoordigd voelen binnen het onderwijssysteem, waar het gebrek aan diversiteit onder het onderwijzend personeel het inlevingsvermogen in hun leefwereld kan beperken. Bovendien wonen veel leerkrachten niet in Brussel, wat het soms moeilijk maakt de realiteit van het stedelijke leven begrijpen. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat de meerderheid van de jongeren waarmee is gesproken Nederlandstalig onderwijs hebben gevolgd.

"Ik kon wel mensen op straat zien met een migratieachtergrond. Maar ik kon me niet identificeren met mijn leerkrachten, want er was geen diversiteit. De leerkrachten konden mij ook niet begrijpen, want zij hebben Nederlands geleerd vanaf hun geboorte." (Man, 24, geboren in Colombia)

De jongeren geven aan het gevoel te hebben dat ze zich extra hebben moeten bewijzen, omdat er soms vooroordelen zijn over de capaciteiten en de motivatie van jongeren met een migratieachtergrond, en leraren vaak lagere verwachtingen hebben van deze leerlingen, al dan niet gerelateerd aan taal. Daarnaast wordt ook gewezen op afnemende diversiteit in het hogere secundaire onderwijs, waar ze vaak als één van de weinige leerlingen met een migratieachtergrond achterblijven. De jongeren lijken zich m.a.w. bewust te zijn van structurele ongelijkheden in het onderwijssysteem waarbij jongeren met een migratieachtergrond oververtegenwoordigd zijn in het technische en beroepsgerichte secundaire onderwijs.

De beperkte representatie en het moeilijk kunnen inleven in de situatie van jongeren komt ook terug wanneer het gaat over contacten met de politie of autoriteiten in het algemeen. Veel agenten kunnen zich volgens de jongeren moeilijk inleven in hun context, al geldt dit volgens de jongeren ook in omgekeerde richting. Dit leidt volgens hen tot wederzijds wantrouwen. Veel respondenten hebben zelf niet per definitie slechte ervaringen met de politie, maar kennen wel verhalen van vrienden of kennissen.

“Heel de relatie tussen jongeren (met migratieachtergrond) en politie is niet altijd even goed, ook gewoon omdat die relatie vervloekt is door het stereotype dat ze hebben over elkaar. Ik denk dat dat gelinkt is aan heel veel dingen: aan racisme, aan het feit dat er gewoon geen plaats is voor jongeren in de openbare ruimte.”
(Angela, vrouw, 19, Colombiaanse roots)

Het weglaten van perspectieven op de stad en een oververtegenwoordiging van meningen van buitenaf komen het sterkst terug wanneer het gaat om de media. Deze scheppen volgens de jongeren vaak een verkeerd beeld van jongeren met een migratieachtergrond door te veel de nadruk te leggen op problemen en criminaliteit, zonder voldoende goede initiatieven of voorbeelden te benoemen. Dit geldt volgens hen in het bijzonder voor de Vlaamse media. Er is sprake van een soort van dubbel stigma: tegenover Brussel en tegenover Brusselse jongeren met migratierechts. Dit lijkt minder het geval te zijn in de Brusselse of Waalse media, maar de Brusselse media zijn dan weer niet bekend bij een deel van de respondenten. Maar zoals eerder benadrukt zijn het ook de jongeren zelf die soms een negatief beeld hebben over plekken waar zij niet komen of die zij niet goed genoeg kennen, en daarmee mogelijk zelf ook deels ten prooi vallen aan het mechanisme dat zich ook in de media voordoet.

De toekomst

De eerste bevraging van Brusselse jongeren als stakeholders in de ontwikkeling van een inclusieve en rechtvaardige stad laat zien dat er nog heel wat bekommernissen zijn. Brussel is een stad waarin superdiversiteit niet alleen een demografische realiteit is, maar ook een fundamenteel onderdeel van het dagelijks leven van jongeren met een migratieachtergrond. Uit de interviews blijkt dat deze jongeren de diversiteit van de stad overwegend als een verrijking ervaren, omdat het een gevoel van thuis en inclusie creëert. Tegelijkertijd worden zij geconfronteerd met structurele ongelijkheden en uitdagingen, zoals gevoelens van onveiligheid, een gebrek aan representatie in onderwijs en media, en wederzijds wantrouwen in de relatie met autoriteiten. Ook de publieke ruimte speelt een cruciale rol in hoe jongeren Brussel beleven. Het gevoel van verbondenheid wordt versterkt in de eigen buurt of vertrouwde plekken, terwijl onbekende of gestigmatiseerde delen van de stad vaak vermeden worden. Dit onderstreept het belang van inclusieve

stedelijke planning en beleidsmaatregelen die sociale interactie bevorderen en ongelijkheden aanpakken.

Het nieuwe onderzoekscentrum voor sociale en ruimtelijke rechtvaardigheid van de Erasmushogeschool Brussel wil via participatief en transdisciplinair onderzoek dit soort vragen en kwesties verder onderzoeken en aanpakken, en samen met bewoners en andere stakeholders streven naar het vormgeven van maatschappelijke veranderingsprocessen. Daarbij wordt er gefocust op dynamieken en mechanismen van sociale en ruimtelijke uitsluiting van kinderen, jongeren en ouderen, met een nadruk op intergenerationele dynamieken. Door bijvoorbeeld de stem van jongeren met een migratieachtergrond nadrukkelijker te betrekken in beleidsvorming en publieke debatten kan Brussel niet alleen zijn superdiversiteit erkennen, maar ook omarmen als een kracht die bijdraagt tot sociale cohesie en stedelijke innovatie.

Literatuurselectie

- Blokland, TV. (2009). Het belang van publieke familiariteit in de openbare ruimte. B en M: tijdschrift voor beleid, politiek en maatschappij, 3(36), 183-191.
- Geldof, Dirk. (2019). Hoe migratie onze samenleving verandert. Leuven: Acco.
- Jennissen, R., G. Engbersen, M. Bokhorst en M. Bovens (2018) De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland, Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Schuermans, N., Oosterlynck, S. Vandenabeele, J. (2015) Voorbij sociale cohesie: solidariteit in superdiversiteit. Ruimte en Maatschappij. 7.1: 10-17
- Uyterlinde, M., Brock, A., De Vries, S., Verloove, J. (2023) Publieke familiariteit in superdiverse wijken. Kennisplatform Inclusief samenleven
- Wessendorf, S. (2019). Migrant belonging, social location and the neighbourhood: Recent migrants in East London and Birmingham. Urban Studies, 56(1), 131-146. <https://doi.org/10.1177/0042098017730300>

Wesley Gruijthuijsen (wesley.gruijthuijsen@ehb.be) is (stads) geograaf, **Ria Goris** (ria.goris@ehb.be) is onderzoeker journalistiek en **Rut Van Caudenberg** (rut.van.caudenberg@ehb.be) is sociale wetenschapper. Allen zijn werkzaam als onderzoeker bij de Erasmushogeschool Brussel waar zij verbonden zijn aan een nieuw onderzoekscentrum dat werkt rond sociale en ruimtelijke rechtvaardigheid en officieel van start gaat in oktober 2025.

INTEGRATIEWOESTIJNEN WAAR EN WAAROM DAAR?

Van vluchtelingen wordt verwacht dat zij actief meedoen in de Nederlandse samenleving en moeite doen om te integreren in lokale gemeenschappen. Door de Spreidingswet wordt de opvang van vluchtelingen evenwichtig verdeeld over provincies en gemeenten. Dit creëert echter een ongelijk speelveld aangezien kansen en belemmeringen ruimtelijk verschillen. Hoe ontstaan integratiewoestijnen, en wat betekent dat voor het alledaagse leven van vluchtelingen?

Integratiewoestijnen zijn gebieden waar mensen gehuisvest worden die moeten integreren, maar waar weinig mogelijkheden zijn om jezelf te ontplooien. Hier ervaart men vaak een gebrek aan kansen op positieve emotionele of sociale binding. Het zijn plekken die moeilijk bereikbaar zijn. Of waar het voorzieningenniveau terugloopt. Plekken met een sterke streek- of dorpsidentiteit waartoe nieuwkomers moeilijk toegang krijgen. Of juist plekken die sterk gestigmatiseerd worden, zoals kwetsbare wijken of dorpen. Zo staan nieuwkomers meteen 1-0 achter. Een schreeuw om aandacht voor deze problematiek wordt vaak beantwoord met afkeer en reduceert de schreeuwer tot een roepende in de woestijn: anderen wonen daar immers toch ook al generaties lang?

In dit artikel ontleed ik het landelijk ruimtelijk spreidingsbeleid van vluchtelingen en laat ik zien hoe belangrijk sociaal geografen en geografische ideeën zijn bij het beter begrijpen van de complexiteit van vestiging en integratie. Eerst kijk ik terug naar de laatste 40 jaar om te ontdekken waar het ruimtelijk spreidingsbeleid haar oorsprong kent en hoe het zich heeft ontwikkeld. Dan bespreek ik hoe de inzichten van geografen hebben bijgedragen aan een

beter begrip van vestiging en integratie. Ik licht dit toe aan de hand van drie geografische ideeën, namelijk ontmoeting, thuis en aankomstinfrastructuur. Het artikel laat zien hoe geografen bij uitstek in staat zijn om maatschappelijke veranderingen en ongelijkheden in kaart te brengen, en te onderzoeken hoe ruimtelijke processen zich innemen in het alledaagse leven van migranten en vluchtelingen. Op deze manier verschaffen zij ook inzicht over in- en uitsluitingsprocessen die zich ontfouten in het dagelijks leven, waardoor je kan spreken over integratiewoestijnen in Nederland.

40 jaar gedwongen migratie en vestiging

Hoe en wanneer is het Nederlandse ruimtelijk spreidingsbeleid eigenlijk tot stand gekomen? Daarvoor moeten we terug naar de jaren 80. Ondanks een moeilijke start van het decennium door de inflatie en stijgende werkloosheid, kan deze periode grofweg gekenmerkt worden als een tijd van economische groei en nieuwe technologieën. Er groeit een overtuiging in deze tijd dat een nieuwe liberale koers de problemen in de politiek kan

oplossen en sociaaleconomische veranderingen leiden tot de vrijemarkteconomie. Ondanks dat in deze periode het aantal migranten gestaag groeit door arbeids- en asielmigratie, vinden we verwijzingen gerelateerd aan het fenomeen migratie en de vestiging van migranten nog niet terug in maatschappelijke debatten. Dit terwijl een onderbelicht, maar juist op dit moment belangrijk thema in deze jaren juist haar oorsprong vindt, namelijk de uitplaatsing van als vluchteling erkende asielzoekers, oftewel het ruimtelijk spreidingsbeleid.

Als we een uitstapje maken naar het heden, dan lijkt het ten onrechte dat Nederland op dit moment kennis maakt met een nieuw sociaal fenomeen: asielmigratie, en dan vooral de vestiging van vluchtelingen. Maar zoals met veel huidige migratievraagstukken is de veronderstelde problematiek van alle tijden. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) laat zien dat het aantal asielverzoeken vanaf 1975 tot 1990 gestaag toeneemt. Eigenlijk vergelijkbaar met huidige asielcorridors vluchten asielmigranten voornamelijk uit de Hoorn van Afrika en West-Azië inclusief Pakistan. Maar deze periode kenmerkt zich ook door asielaanvragen van mensen op de vlucht voor burgeroorlogen in Sri Lanka (Tamils) en Suriname, alsook een nieuw golf politieke vluchtelingen uit Turkije. Door deze toename wordt de aanwezigheid van 'allochtonen' steeds vaker als een probleem gezien in de beleidswereld; waar moeten zij wonen, en hoe kunnen we ervoor zorgen dat nieuwkomers en bestaande bewoners leren samenleven?

Tot begin jaren '80 vonden nieuwkomers hun eigen weg wel in de Nederlandse samenleving. Met de hulp van familieleden, particuliere initiatieven, organisaties en vrijwilligers waren zij in staat woonruimte te vinden. Pas in 1987 besloot de Nederlandse Rijksoverheid in te grijpen. Dit door aanhoudend protest vanuit de grote steden, aangezien mensen op de lange termijn naar de stad leken te trekken. Aan de hand van een taakstelling kwamen vluchtelingen vanaf dat moment, zodra zij het asielzoekerscentrum (AZC) moesten verlaten, in gemeenten overal in het land terecht.

Alhoewel het integratiebeleid over de jaren sterk is veranderd door algemene trends in de beleidswereld, blijft het landelijk ruimtelijk spreidingsbeleid een constante factor. Dat komt vooral omdat de spreiding van vluchtelingen over het hele land van groot belang werd geacht voor wat nu integratie in de Nederlandse samenleving wordt genoemd. Hoewel van Liempt en Mielliet in 2021 vaststellen dat spreiding uiteindelijk maar ten dele lukt, blijft de Nederlandse overheid desondanks stug vasthouden aan haar ruimtelijk spreidingsbeleid. Het werk van geografen blijft hierin helaas vaak onopgemerkt.

Spreiding van vluchtelingen werd van groot belang geacht voor integratie.

Integratie, een ruimtelijk fenomeen – toch?

Het ondergewaardeerde werk van geografen in het publiek en politiek debat rondom migratie is op zijn minst vreemd te noemen. Migratie in al haar vormen, is volgens sociaal geograaf en migratiedeskundige Russell King namelijk bij uitstek een geografisch verschijnsel. Immers, migratie is de beweging van mensen tussen plek A en plek B waarbij het gaat om verplaatsing naar een verder gelegen plek (dus geen lokale verplaatsing) gedurende een langere periode. Het gaat dus niet om verhuizingen

binnen dorps- of stadsgrenzen, en het gaat ook niet om kortere bezoeken, zoals een zakenreis of toerisme. Migratie heeft dus een duidelijke ruimtelijke component. Wanneer migranten arriveren op een bepaalde plek, gebeurt daar iets en krijgt deze verplaatsing betekenis. Ook de plek krijgt een andere vorm. Dat geldt voor het gebied en de mensen die daar wonen, maar ook voor migranten zelf, en de familieleden en vrienden die zij achterlaten in verschillende plekken op de wereld.

Door deze aandacht voor nieuwe en soms ook problematische sociale betrekkingen, meent King dat geografen bij uitstek in staat zijn om veranderingen in de samenleving te duiden. Er is juist in de geografie veel vooruitgang geboekt als het gaat om het begrijpen van ruimtelijke processen gerelateerd aan migratie en de ruimtelijke productie van aan migratie gerelateerde identiteiten en relaties. Onder andere gaat het daarbij om het in kaart brengen van de alledaagse realiteit van hen die ontheemd zijn.

Toch blijft de rol van de geografie in het bestuderen en begrijpen van migratie volgens King sterk ondergewaardeerd. Sterker nog, het huidige maatschappelijke debat over migratie in Nederland is zowel gepolariseerd als gefragmenteerd. De beleidswereld lijkt een andere kant op te gaan dan de wetenschap. Wetenschappers richten zich op alledaagse ervaringen van migranten, de voorzieningen die zij gebruiken om nieuwe infrastructuur te creëren en het aanwijzen van de transnationale perspectief ten opzichte van het dominante nationale perspectief. Daarentegen wordt de laatste jaren duidelijk dat het ideologische karakter van migratiediscussies in het sociaal en politieke domein in Nederland de andere kant op beweegt. Hieronder laat ik zien waarom dat problematisch is op basis van inzichten uit mijn proefschrift. Hierin onderzocht ik hoe jonge Syrische mannen in Noord Nederland een thuisgevoel proberen op te bouwen.

De beleidswereld lijkt een andere kant op te gaan dan de wetenschap

De 'ontmoeting' – kansen op contact

Een belangrijk idee dat geografen gebruiken om te begrijpen hoe vluchtelingen een nieuwe maatschappij navigeren is de 'ontmoeting'. Een ontmoeting duidt op het samenkomen van personen of andere entiteiten zoals bijvoorbeeld dieren, gebouwen of dingen. In dit artikel beperk ik het tot interpersoonlijk contact. Cultureel geograaf Helen Wilson beargumenteert dat een ontmoeting tussen mensen in theorie een disruptief karakter heeft en transformatie kan bewerkstelligen. Ontmoetingen kunnen mensen blootstellen aan andere ideeën, normen en waarden, en denkwijzen. Ook worden ontmoetingen gebruikt om informatie en kennis uit te wisselen en zodoende bij te dragen aan de ontwikkeling van kapitaal. De 'geografie van ontmoetingen' wordt daarom vaak gebruikt om sociale en culturele diversiteit, stedelijke verschillen en vooroordelen over 'de ander' te onderzoeken. Dit onderzoek is vaak gericht op een concrete plek in de publieke ruimte, zoals het trottoir, pleinen, parken, maar ook buurtcentra, bibliotheken en markten.

Het ruimtelijk spreidingsbeleid van vluchtelingen in Nederland is sterk geënt op dit idee van ontmoeting en de zogenaamde 'contacthypothese' die hieraan ten grondslag ligt. De contacthypothese, ontwikkeld door sociaal psycholoog

Gordon Allport, veronderstelt dat door contact onzekerheid en onbekendheid verdwijnt tussen individuen en sociale groepen die zogenaamd sociaal of cultureel verschillend zijn. Met andere woorden, sociaal contact kan ervoor zorgen dat mensen vertrouwd met elkaar geraken en tolerantie opbouwen. Het idee is dat hierdoor de angst voor 'de ander' afneemt door veranderde houdingen en overtuigingen. Yamen (23), een participant uit de stad Groningen, licht dit als volgt toe:

"Door contact met mensen uit Nederland heb ik geleerd over jullie ideeën, normen en waarden. Ik heb de taal geleerd door met mensen te praten. Dat leer je niet in school. Ik heb vrienden gemaakt, ook met mensen die mij eerst eng vonden."

Yamen's ervaring laat zien dat hij door veelvuldig contact relaties heeft kunnen opbouwen met mensen, ook al was dat eerst moeilijk gezien de taalbarrière en uiteenlopende levensvisies. Toch is dit niet altijd zo makkelijk. Een belangrijke toevoeging van geografen in dit debat is het verweven van Allport's contacthypothese met ruimtelijk machtsdenken. Sociaal geograaf Gill Valentine beargumenteert dat ontmoetingen altijd plaatsvinden in een ruimte gevormd door machtsrelaties. Het is daarom moeilijk om de uitkomst van een ontmoeting in te schatten. Mensen kunnen op verschillende manieren reageren vanwege stress, humeur, angst of onzekerheid. Dit maakt een ontmoeting risicovol en onvoorspelbaar. Sterker nog, ontmoetingen kunnen natuurlijk negatief zijn waarbij de opeenstapeling van negatieve ervaringen uiteindelijk kan uitmonden in sterke gevoelens van uitsluiting. Daarnaast moet een ontmoeting überhaupt plaatsvinden om deze succesvol te laten zijn. Vooral degene die wil integreren is er bij gebaat in contact te komen, maar voor bestaande bewoners heeft dit vaak geen prioriteit. Abdul-Halim (28) vertelt dat hij in zijn dorp nauwelijks in contact komt met mensen:

"Mijn buurt is zo saai. Er zijn nooit mensen op straat, behalve oudere mensen. Zij spreken geen Engels en zeggen nooit gedag. Ik wil mensen van mijn leeftijd ontmoeten, maar ik moet zelf altijd op zoek naar sociaal contact."

De quote is illustratief voor de non-ontmoetingen van veel vluchtelingen. Door verschillende tijd-geografieën verkeren zij vaak niet op dezelfde plek als andere bewoners. Daarnaast kunnen zij niet dezelfde plekken aandoen vanwege een gebrek aan middelen of rechten, denk aan een bar of de universiteitsbibliotheek. Hoewel het vestigingsproces van vluchtelingen voor de buitenwereld meestal een abstract idee blijft, vindt dit ergens concreet plaats door ontmoetingen. Integratieprogramma's vallen of staan met de aanname dat nieuwkomers in contact komen met 'Nederlanders' en zodoende geconfronteerd worden met culturele normen, waarden, tradities en gewoontes. Hoewel de ontmoeting dus een belangrijk idee is, zijn mogelijkheden hiertoe ongelijk verspreid over vestigingsplekken.

*"Een gevoel van thuis is
geen zero-sum game"*

'Thuis' – waar je woont ben je zelf

Een tweede concept waar sociaal geografen zich mee bezig hebben gehouden om de belevingswereld van vluchtelingen te begrijpen is het idee van 'thuis'. Waar ontmoetingen zich vooral afspelen in de publieke ruimte, is het idee van 'thuis' traditioneel meer gericht op de plek waar we wonen. Bij thuis denken we al snel aan een vastomlijnde plek waar we ons terugtrekken na werk of school. Hier voelen we ons veilig, comfortabel en zijn we in controle. We ontlelen daarom een groot deel van onze identiteit aan wat we als thuis beschouwen. Aziz (25) legt uit hoe zo'n gevoel tot stand kan komen via sociale betrekkingen:

"Zag je mijn buurman?! Hij zit altijd voor zijn deur. Hij is zo aardig, omdat hij me altijd vraagt hoe ik me voel and of ik iets nodig heb. Hij geeft ons soms ook eten. Mijn moeder spreekt geen Engels of Nederlands, maar toch groet hij haar of wuift hij naar haar. Dat maakt mij blij en geeft mij een gevoel van thuis."

Toch is het van belang dat we het concept 'thuis' niet beperken tot de fysieke plek waar we wonen. Door de emotionele gevoelens en sociale relaties die plekken betekenisvol maken, kunnen we ons immers ook thuis voelen op plekken (ver) verwijderd van de fysieke structuur van een daadwerkelijk huis. We kunnen ons thuis voelen in de buurt, in een bepaald dorp of in een bepaalde stad. En natuurlijk kunnen mensen ook Nederland beschouwen als hun thuis. Met andere woorden, een thuisgevoel refereert dus naar het bestaan van emotionele relaties die mensen onderhouden met bepaalde plekken en hoe deze vorm krijgen door herinneringen, objecten en associaties. Eten kan hierin een grote rol spelen, zoals Ferhat (24) hieronder uitlegt:

"Ik was gewend altijd met mijn familie te eten, maar nu ben ik hier alleen. Sinds kort ken ik twee jongens uit Syrië, we eten vaak samen. Mijn hart is ook in Syrië. Door samen te eten, voel ik me meer thuis."

Er wordt vaak verondersteld door beleidsmakers dat vluchtelingen een nieuw thuis opbouwen zodra zij zich in Nederland vestigen. Denk bijvoorbeeld aan beleid dat mensen geen twee paspoorten mogen hanteren of dat nieuwkomers door de inburgering hun voormalige culturele identiteit moeten loslaten om een nieuwe identiteit aan te nemen. Maar een gevoel van thuis is geen *zero-sum game*. Iedereen die een keer is verhuisd weet dat het oude 'thuis' altijd blijft voortbestaan en niet zomaar verdwijnt. Men blijft altijd door herinneringen, emoties en relaties verbonden. In het geval van Ferhat is duidelijk dat een thuisgevoel bij Syrië samengaat met het thuis voelen in Nederland; mensen kunnen zich thuis voelen op meerdere plekken tegelijk.

'Aankomst-infrastructuren'

Een ander idee om de belevingswereld van migranten en vluchtelingen ruimtelijk te duiden is door te kijken naar sociale infrastructuren die hun aankomst vergemakkelijken, bespoedigen of prettiger maken, zogenaamde 'aankomst-infrastructuren'. Deze infrastructuren zijn vaak opgezet door ervaren 'voormalig' migranten die met het aanbieden van diensten het vestigingsproces van nieuwkomers ondersteunen. Zulke plekken worden vaak gezien als een sociale ruimte die haar betekenis ontleent aan de manier waarop zij in verbinding staat tot plekken 'elders', waarbij relaties met andere mensen, objecten, instituties, ideeën, normen en waarden centraal staan. Je kunt hierbij denken aan valutakantoren, reisbureaus, (super)markten, restaurants, juridische hulp en culturele instellingen. Helemaal als nieuwkomers worden gediscrimineerd of gemarginaliseerd kunnen deze relaties werken als momenten van zorg, empathie en heling.

In mijn onderzoek was een belangrijke aankomst-infrastructuur de Turkse supermarkt. Hevdem (30) en Mahmoud (30) vertellen:

“De Turkse supermarkt is een plek om mensen te ontmoeten. Het is lastig in contact te komen met Nederlanders, maar hier is het geen probleem. Soms duurt het daardoor wel lang, want mensen blijven maar praten en praten over van alles en nog wat.”

“Wij eten alleen Halal vlees. Daarvoor moeten we naar de slager in de stad. Maar de bus is duur! Dat is een groot probleem voor ons. Maar soms als we een grote bestelling doen dan brengt de slager het naar ons. Hij snapt onze situatie.”

De Turkse supermarkt is een plek waar veel Syriërs relatief bekend terrein treffen. Het is een plek die velen als thuis ervaren, omdat de supermarkt niet alleen een plek is waar ze boodschappen doen, maar waar ze ook relaties onderhouden en een gevoel van samenhang ervaaren. Bovendien leren ze hier veel van andere migranten over hoe de Nederlandse maatschappij werkt. Tegelijkertijd zijn aankomst-infrastructuren niet overal te vinden. In de grote steden is dit geen probleem, maar bijvoorbeeld in Noord-Nederland zijn dit soort plekken schaars. Zoals hierboven beschreven, bevorderen deze plekken de integratie voor mensen die toegang hebben, maar het gevolg is dat mensen zonder toegang deze kansen niet hebben.

“Integratie wordt gebruikt als speelbal van politieke en ideologische opvattingen”

Integratiewoestijnen

De inzichten die geografen hebben ontwikkeld rondom ontmoetingen, thuisgevoelens en aankomstinfrastructuren laten zien dat je kan spreken van integratiewoestijnen in Nederland, plekken waar vluchtelingen minder goed in staat zijn om te integreren. Daartegenover staan integratie oases, plekken die voorzien in aankomst-infrastructuren en ontmoetingen met gelijken en de ‘ander’ zodat mensen snel een thuisgevoel creëren. Omdat de Nederlandse overheid vluchtelingen grotendeels beperkt om te verhuizen, krijg je hierdoor een ongelijk speelveld. Het leven in de woestijn vraagt om aanpassingen. De woestijn is immer een vijandige omgeving voor hen die zich niet hebben kunnen voorbereiden op de barre omstandigheden. Echter, zoals ook met andere vormen van sociale ongelijkheid, betekent het natuurlijk niet dat vluchtelingen geen veilig en comfortabel kunnen leiden. Je kunt alsnog winnen met een slechte hand. De vraag is echter wat zij hebben opgegeven om daar te komen. Eén vluchteling die de taal spreekt en een baan heeft zegt niets over de grotere groep die dat ontbeert.

Meer aandacht voor wetenschappelijke kennis over de lokale context kan helpen om de effecten van verwoestijning te verminderen, bijvoorbeeld door lokale condities te gebruiken om maatwerk te verschaffen. Toch is er weinig aandacht voor wetenschappelijke inzichten, omdat integratie als speelbal van

de politiek en ideologische opvattingen gebruikt wordt. Sterker nog, beleid werkt vaak contraproductief als het gaat om een progressieve aanpak van migratie. Een vluchteling wordt vaak zelf verantwoordelijk gehouden voor zijn of haar succes dan wel falen. Dit past in een algehele maatschappelijke tendens om de schuldvraag bij personen zelf neer te leggen. Immers, als jij er wat van wilt maken, dan maak je er toch gewoon wat van?! Op basis van wetenschappelijke inzichten laat dit artikel zien dat het niet zo simpel ligt. In plaats van een afrekeningsbeleid zou de overheid meer moeten doen aan goed werkende instituties die vluchtelingen juist ondersteunen waar dat nodig is.

Literatuurselectie

- Glorius, B., Kordel, S., Weidinger, T., Burer, M., Schneider, H. and Spenger, D. (2020). Is social contact with the resident population a prerequisite of well-being and place attachment? The case of refugees in rural regions of Germany. *Frontiers in Sociology*, 5, 578495.
- Huizinga, R.P. and van Hoven, B. (2018). Everyday geographies of belonging: Syrian refugee experiences in the Northern Netherlands. *Geoforum*, 96, 309-317.
- Liempt, I. van and Miellet, S. (2021). Being far away from what you need: the impact of dispersal on resettled refugees' homemaking and place attachment in small to medium-sized towns in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(11), 2377-2395.

Rik Huizinga (r.p.huizinga@uu.nl) is Universitair Docent Geografie, Migratie en Jeugd bij de faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. Dit artikel is gebaseerd op zijn proefschrift 'Making home in forced displacement: Young Syrian men navigating everyday geographies of migration, belonging and masculinities in the Netherlands.'

JOGRAFIE: WAAROM GEOGRAFEN HARDLOPEN BESTUDEREN

Hardlopen is de afgelopen tien jaar een veelbesproken onderwerp geworden in de geografie en de ruimtelijke sociale wetenschappen. Maar waarom en waarom bestuderen geografen hardlopen? Dit artikel bespreekt vier redenen waarom onderzoek naar hardlopen waardevol is voor het begrijpen van relaties tussen mens en ruimte.

In de afgelopen jaren heeft hardlopen als inspiratiebron gediend voor geografen en sociale wetenschappers die geïnteresseerd zijn in onderzoeksonderwerpen als ruimte, plaats, beweging en lichamen. Van een vakgebied dat jarenlang volledig in beslag werd genomen door wijlen John Bale en zijn interesse in sportgeografie, heeft de loopgeografie – of 'jografie' zoals ik het graag noem – zich de afgelopen tien jaar ontwikkeld tot een bloeiend geografisch onderzoeksgebied. De jografie heeft waardevolle bijdragen geleverd aan een breed scala aan sociaalgeografische onderwerpen, waarbij hardlopen zijn intrede heeft gedaan in de culturele geografie, gezondheidsgeografie, geografie van toerisme, politieke geografie, stadsgeografie, mobiliteitsgeografie, transportgeografie en geografie van planning en stedenbouw. In dit artikel wil ik de balans opmaken van dit werk, niet door het te overlopen (u vindt een overzichtartikel in de selectie van relevante literatuur hieronder), maar door na te denken over de vraag waarom geografen zich de laatste tijd zo aangetrokken voelen tot hardlopen. Wat is er zo bijzonder aan hardlopen dat het zo'n productieve lens blijkt te zijn voor geografisch denken?

Hier geef ik vier redenen waarom dit zo kan zijn, die ook aangeven waarom hardlopen zo waardevol is voor het begrijpen van relaties tussen mens en ruimte. Dit is eerder een persoonlijke dan een definitieve lijst, maar ik ben voortdurend nieuwsgierig en geïnspireerd door jografieën. Vanaf mijn eerste stappen in de loopgeografie als student twaalf jaar geleden tot nu ik een volwaardige doctor in de jografie ben, ben ik eindeloos gefascineerd door hoe lopen geografische ideeën kan verhelderen en het ruimtelijk denken verder kan duwen. Ik hoop dat ik uit deze vier redenen kan distilleren waarom dat zo is en dat ik wat van het enthousiasme dat geografen in hardlopen hebben gevonden met jou kan delen.

Zinnvolle beweging

Als fysieke praktijk komt hardlopen het dichtst bij een pure, onvervalste bewegingsvrijheid van het menselijk lichaam. Het is een lichamelijke handeling die niet meer is dan jezelf voortbewegen, zij het met een beetje meer snelheid dan bij het wandelen. Toch draait hardlopen om veel meer dan alleen bewegen. Hardlopen

is doordrenkt met allerlei betekenissen, ervaringen, contexten en culturen die ertoe leiden dat dezelfde fysieke handeling zich anders uit en heel anders aanvoelt voor verschillende mensen, op verschillende plaatsen en in verschillende situaties. Hardlopen wordt daarom niet langer als een louter functionele manier van bewegen gezien. Het is de betekenis van sport, gezondheid of fitness die tegenwoordig overheerst bij het hardlopen. Voor geografen is hardlopen waardevol geweest om duidelijk te maken dat beweging zinvol is, om de verschillende manieren waarop dat gebeurt te onderzoeken en de implicaties van die betekenissen.

Ik begin met dit punt omdat het mijn startpunt was in mijn eigen onderzoek naar hardlopen. Geografie is een belangrijke speler in het interdisciplinaire veld van de mobiliteitsstudies, die het belang en de implicaties van beweging in de samenleving willen onderzoeken. Tot het midden van de jaren 2000 werd beweging in de sociale wetenschappen vaak benaderd als neutraal en abstract, iets wat het best begrepen kon worden door na te denken over wat iemand van de ene plaats wegduwde of in de andere plaats aantrok. Beweging zelf werd gezien als een lege container, verstoken van haar eigen effecten. Mobiliteitsonderzoek doorbrak dit paradigma en liet zien hoe beweging ertoe doet en vol is van verborgen betekenissen, context en macht.

Hardlopen draait om veel meer dan alleen bewegen

Hardlopen is hier een uitstekend voorbeeld van aangezien het niet begrepen kan worden aan de hand van eenvoudige push- en pull-factoren. Waarom gaan mensen dan lopen in hun buurt als de plaatsen van vertrek en aankomst toch dezelfde zijn? Er is iets anders nodig om deze vorm van beweging te begrijpen, waardoor de aandacht wordt gevestigd op betekenis, ervaring en bewegingsculturen. Een dergelijke interesse houdt vandaag de dag nog steeds veel hardloponderzoek in stand, omdat verschillende vormen van hardlopen verder verhelderen wat beweging kan betekenen, kan doen en wat de gevolgen daarvan zijn.

Mijn eigen onderzoek heeft sindsdien dit uitgangspunt van de geografie van het hardlopen op de proef gesteld. In mijn onderzoek bestudeer ik namelijk mensen die hardlopen naar het werk, waardoor hardlopen plots wel weer kan beschouwd worden als functionele verplaatsing. Push- en pull-factoren zijn dan wel belangrijk. De centrale doelstelling is vervolgens om uit te zoeken hoe de betekenislagen van hardlopen als vorm van transport verstrengeld geraken met die van hardlopen als vorm van sport, gezondheid en vrijetijdsbesteding. Als een vorm van zinvolle beweging heeft hardlopen duidelijk nog veel in de benen!

Beleving van plaatsen en lichamen

Geografen zijn ook enthousiast over de manier waarop hardlopen een diepgeworteld lichamelijke handeling is waarbij de lichamelijke beleving centraal staat. Deze lichamelijke inspanning bezorgt hardlopers dan weer een sterk gevoel van betrokkenheid met de plaatsen waarin ze lopen, waardoor hun begrip van en band met die ruimten vaak verandert. Een onderzoeker als Jonas Larsen beschouwt hardlopers als 'gesitueerd': hardlopen als een mobiele plaatsgebeurtenis in een complex samenspel van lichamen gesitueerd in plaatsen en omgevingen.

Zelf deed ik onderzoek naar de zintuigen, emoties en ervaringen

van hardlopen, hoe hardlopen een sense of place tot stand brengt, waarom sporten in een blauwe en groene omgeving meer welzijn oplevert en naar het ritmische samenspel van lichamen en plaatsen die hardlopen en hardloopevenementen bewerkstelligen.

Hardlopen zorgt voor een specifieke geografische lens, gekenmerkt door een verhoogde intensiteit, snelheid en inspanning. Voor geografen die beter willen begrijpen hoe mobiliteit de ruimte vormgeeft en hoe lichamen en plaatsen elkaar beïnvloeden is dit waardevol gebleken. Dergelijk werk draagt zowel bij aan onze theoretische als toegepaste kennis van mens-ruimtelijke relaties en in het bijzonder de rol van mobiliteit daarin.

Het waar en waarom van lichaamsbeweging

Een meer toegepast onderzoek binnen de jografie raakt aan een kernvraag voor sportgeografie: waar sporten hardlopers? Door het toenemende gebruik van tracking- en GPS-apparaten bij het hardlopen kunnen we deze vraag nu beantwoorden op manieren die voorheen onmogelijk waren. Een reeks big data-studies onderzoekt precies dat: gegevens van pakweg Strava worden geanalyseerd om hardlooppatronen en -gedrag beter te begrijpen. Ander onderzoek richt zich op de vraag waarom hardlopers bepaalde routes kiezen en welke mogelijkheden de bebouwde of natuurlijke omgeving bieden om het hardlopen te vergemakkelijken en aan te moedigen. Deze factoren en interpretaties zijn uiteraard zeer subjectief, maar hangen meestal sterk samen met een reeks overwegingen van zowel zuiver praktische als eerder ervaringsgerichte aard. Op die manier hangt de keuze van waar te hardlopen samen met de eerder vermelde betekenis en verwachte ervaringen die de loper eraan vasthangt. Mensen kunnen op bepaalde plaatsen hardlopen vanwege de overvloedige natuur, de uitzichten, de ervaren veiligheid, de mogelijkheid om ononderbroken hard te lopen of de topografie die de inspanning gemakkelijker of juist uitdagender maakt. Als je een heuvelsessie moet doen, dan heb je daarvoor een heuvel nodig! Al deze inzichten kunnen worden gebruikt om steden 'loopbaarder' te maken en door middel van de bebouwde omgeving hardlopen te faciliteren.

Het onderzoeksgebied krijgt echter een politiek randje wanneer geografen hardlopen gebruiken als lens om het recht op de stad en de verschillende prioriteiten in de openbare ruimte te bevragen. De meeste hardlopers beperken zich niet tot de daarvoor toegewezen 'hardlopruimtes' zoals een atletiekpiste, maar maken ook gebruik van publieke ruimtes die er niet voor ontworpen zijn en waar hardlopers over hun recht op de ruimte moeten onderhandelen met andere ruimtegebruikers. Op die manier wordt hardlopen vaak beschouwd als een praktijk die de grenzen van sociale normen aftast en overschrijdt. Hoewel deze transgressiviteit gevierd kan worden, zoals expliciet gebeurt bij marathons in grote steden waar wegen tijdelijk worden afgesloten en voorbehouden voor hardlopers, wordt het vaak minder positief onthaald. In de media komen regelmatig voorbeelden aan bod van 'misplaatste' hardlopers. Voor velen zijn de sociale gevolgen daarvan subtiel, maar voor sommigen zijn ze fataal. Ahmad Arbery werd doodgeschoten toen hij in 2020 aan het joggen was in Bunswick, Georgia (VS). Dat hij aan het hardlopen was in een overwegend witte buurt, werd geracialiseerd en verkeerdelijk geïnterpreteerd als het gedrag van een inbreker. Hardlopen kan dus percepties over welke personen en gedragingen in bepaalde ruimtes thuishoren en welke niet zichtbaar maken.

Technologische dimensie

Ten slotte kan de opkomst van technologische hulpmiddelen bij het hardlopen de jografie veel nieuwe inzichten bieden. Hardlopers maken steeds meer gebruik van allerlei sensoren en bio-tracking apparaten – die locatie, afstand, snelheid, hartslag, cadans en allerlei andere gegevens meten. Daarnaast delen ze hun activiteiten ook op sociale media, met gegevens, beelden en beschrijvingen die samen een digitaal archief vormen van hun repertoire als hardloper

en als persoon. Vanuit de digitale geografie weten we dat virtuele en technologische werelden niet langer beschouwd worden als gescheiden van de 'echte wereld', maar dat ze een geheel vormen waarin beide onderdelen nauw verweven zijn, gelijktijdig plaatsvinden en elkaar in stand houden. Voor velen is hardlopen evenzeer een digitale als een fysieke ervaring. Geografen zijn nog maar net begonnen met onderzoek naar hoe dit de geografie van het hardlopen transformeert.

De manier waarop digitale technologieën alledaagse praktijken beïnvloeden en uitvergroten, zullen hardloopergeografen nog bezighouden zolang we ontrafelen hoe de digitale wereld het begrip van hardlopers over hun eigen lichaam en de plaatsen waarin ze hardlopen, vormgeeft. Hoe veranderen de digitale werelden waarin hardlopers de sport leren kennen, hun prestaties evalueren en hun ervaringen en betekenisgeving tijdens het hardlopen delen met elkaar? Hoe verandert dit waar mensen willen hardlopen, wat een plek geschikt maakt om te hardlopen en wat mensen daadwerkelijk doen tijdens het hardlopen? Hoe beïnvloeden virtuele technologieën zoals 'augmented reality' dit proces? Voor diegenen die geïnteresseerd zijn in sociaal-ruimtelijke relaties tijdens het hardlopen, vormen digitale looppraktijken een waardevolle invalshoek voor toekomstig onderzoek.

Hardlopers maken ook gebruik van publieke ruimtes die er niet voor ontworpen zijn

Conclusie

In dit artikel heb ik geprobeerd een overzicht te bieden van waarom hardlopen binnen de geografie en de ruimtelijke sociale wetenschappen met zoveel enthousiasme wordt bestudeerd. De vier redenen die ik heb voorgesteld, hebben te maken met de waarde van hardlopen als betekenisvolle manier van beweging in de samenleving, met hoe hardlopen als lichamelijke praktijk de relaties tussen lichaam en ruimte veranderen, met de politiek van waar en waarom sport wordt beoefend en met het begrijpen van de impact van het toenemende gebruik van digitale technologieën en tracking in alledaagse praktijken zoals hardlopen. Er zijn ongetwijfeld nog andere elementen die jograpen ertoe aanzetten om hardlopen te bestuderen. Hoewel dit dus voor een deel een autobiografische opsomming is, volstaat ze om de waarde van hardlopen aan te tonen als lens om sociaal-ruimtelijke relaties te bestuderen. De toekomst van jografie is ook rooskleurig gezien de vele gebieden van geografisch denken die het kan blijven belichten.

Toekomstig werk binnen de loopgeografie moet echter de kritische perspectieven versterken. In de westerse wereld is hardlopen grotendeels een witte bezigheid uit de middenklasse en het bestaande onderzoek weerspiegelt dit ook. Vaak wordt er beweerd dat hardlopen positieve effecten heeft voor wie het beoefent, zonder aandacht te schenken aan wie er van wordt uitgesloten of voor wie dergelijke verhalen niet opgaan. Hoewel er in hardlooperonderzoek steeds een kritische lens aanwezig is, met name als het gaat om de vraag hoe de geografie van hardlopen verschilt tussen lichamen, culturen en contexten, moet dit in toekomstig werk worden versterkt om echt inzicht te krijgen in de politiek van de geografie van hardlopen. Op die manier kan de jografie ons helpen om meer rechtvaardige en inclusieve hardlooperpraktijken, ruimten en samenlevingen te produceren.

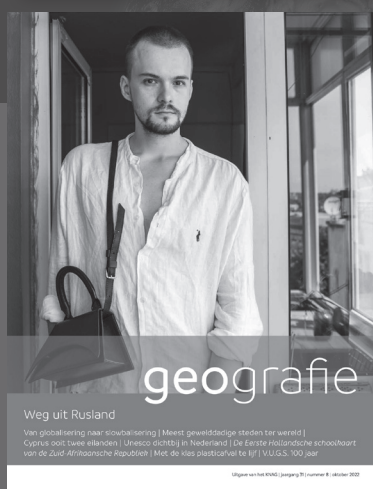

Een sporthorloge met GPS-tracking in actie (Bron: Tim Foster via Unsplash)

Literatuurselectie

- Bale, J. (2004) *Running Cultures: Racing in Time and Space*. London: Routledge.
- Cidell, J. (2014) Running road races as transgressive event mobilities, *Social & Cultural Geography*, 15, nr. 5, pp. 571–583.
- Cilliers, J. and S. Ledwon (2024) Towards healthier, enabling environments for all: positioning the "runnability of cities" as a spatial planning approach, *Cities & Health*, Online First.
- Cook, S. (2021) Geographies of run-commuting in the UK, *Journal of Transport Geography*, 92, pp. 103038.
- Cook, S. and J. Larsen (2022) Geographies of running cultures and practices, *Geography Compass*, 16, nr. 10, pp. e12660.

Dr. **Simon Cook** (simon.cook@bcu.ac.uk) is sociaal geograaf aan de Birmingham City University. Zijn onderzoek betreft verschillende vormen van sportmobiliteit en actieve praktijken. Hij is geïnteresseerd in hoe ze plaatsvinden, hoe ze veranderen en wat dat ons vertelt over maatschappij en ruimte. Hoewel hij ook onderzoek heeft gedaan naar fietsen, wandelen en actief reizen, ziet hij zichzelf vooral als een 'jograaf' en is hij enthousiast over alles wat met loopgeografie te maken heeft. Je kunt hier meer over te weten komen op zijn website <https://jographies.wordpress.com/>.

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke
ontwikkelingen in Nederland en
daarbuiten | reisverhalen | opinies
| achtergrondinformatie | recensies |
columns | geografische agenda
| interviews | nieuwsberichten |
boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Word lid van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in Nederland en ontvang negen keer per jaar *Geografie* met exclusieve toegang tot alle kennisartikelen op geografie.nl. De kosten zijn voor studenten slechts € 40 per jaar, aio's en oio's betalen € 83,50 (normale prijs is € 109,50 per jaar).

Kijk op www.geografie.nl of bel
030 41 00 510 voor een abonnement.
Een welkomstcadeau ligt klaar!

DE INTEGRATIE-PARADOX IN INTERNATIONAAL VOETBAL

***'I am German when we win, but I am an immigrant when we lose'.* Het zijn deze woorden van Mesut Özil die het hoogtepunt van een politieke en maatschappelijke controverse in Duitsland over (duale) nationaliteit en nationale verbondenheid markeren. Een controverse met de Duits-Turkse Özil als kop van Jut.**

Wie is Mesut Özil en waarom werd hij het middelpunt van een politieke en maatschappelijke controverse in Duitsland? Mesut Özil is geboren, opgegroeid en geschoold in de Duitse stad Gelsenkirchen. Als kind van tweede generatie Turkse immigranten in Duitsland heeft hij, door een combinatie van zijn geboorteplaats en familiegeschiedenis, formeel recht op twee nationaliteiten: de Duitse en de Turkse. Mede doordat Özil is grootgebracht in een Turks immigrantengezin waarbinnen de Islam een belangrijke rol speelt, is hij praktiserend Moslim. Özil blijkt een talentvol voetballer en speelt gedurende zijn professionele loopbaan voor clubs als Schalke 04 (Duitsland), Werder Bremen (Duitsland), Real Madrid CF (Spanje), Arsenal FC (Engeland) en Fenerbahçe (Turkije). Bovendien was Özil tien jaar lang – tussen 2009 en 2018 – een belangrijke speler in het Duitse nationale elftal; hij vertegenwoordigde het land 92 maal.

Dat Mesut Özil in het internationale voetbal voor Duitsland is uitgekomen is echter niet zo vanzelfsprekend als het in eerste instantie wellicht lijkt. Om de controverse rondom Özil beter te begrijpen dienen we stil te staan bij de vraag 'wie mag een land

vertegenwoordigen in het internationale voetbal?'. Voor een antwoord op deze vraag moeten we de *formele* regelgeving rondom spelersgeschiktheid in het internationale voetbal, zoals opgesteld door de Fédération Internationale de Football Association (FIFA), tegen het licht houden.

Vertegenwoordiging in het internationale voetbal

De regels voor het reguleren van internationale sportevenementen worden opgesteld door de transnationale sportorganisatie die het evenement organiseert. Zo stelt het Internationaal Olympisch Comité (IOC) de regels voor de Olympische Spelen op en is de FIFA verantwoordelijk voor de regelgeving van de internationale voetbaltoernooien, waaronder het Wereldkampioenschap (WK) en het Europees kampioenschap (EK). Bij het bepalen van wie er in aanmerking komt om een land te vertegenwoordigen tijdens internationale sportevenementen steunt de regelgeving van de meeste transnationale sportorganisaties, de zogenaamde 'spelersgeschiktheidsregels', in eerste instantie op de toewijzingsprocedures van de formele nationaliteit van

verschillende staten. In het internationale voetbal betekent dit dat een speler in aanmerking komt om een land te vertegenwoordigen indien deze speler in het bezit is van de formele nationaliteit – het staatsburgerschap – van het desbetreffende land. De reden hiervoor is dat het bezitten van staatsburgerschap – materialistisch gemaakt als een paspoort – wordt gezien als een eenvoudige manier om vast te stellen dat er een verbondenheid bestaat tussen de betrokken atleet en het te vertegenwoordigen land. Dit is een veronderstelde relatie die ik in twijfel trek.

Wie mag een land vertegenwoordigen in het internationale voetbal?

In moderne liberaal-democratische staten wordt formele nationaliteit bij de geboorte aan individuen overgedragen via verschillende toekenningsprincipes. Allereerst is er het *jus soli*, of het recht van de grond; formele nationaliteit wordt toegekend aan mensen die geboren zijn binnen het grondgebied waarover een staat zijn soevereiniteit uitoefent. Daarnaast gebeurt dit via het *jus sanguinis*, of het recht van het bloed; formele nationaliteit wordt aan individuen toegekend omdat een ouder of een voorouder recht had op het staatsburgerschap van de desbetreffende staat. Deze twee toekenningsprincipes van formele nationaliteit zijn gebaseerd op het dominante idee dat nationaliteit niet direct gelinkt is aan de plaats waar een individu woont en leeft, maar dat iemands nationaliteit 'van nature' gerelateerd is aan een geboorteplek of aan een familiegeschiedenis. Deze veronderstelde relaties leggen echter ook de ongelijkheid en oneerlijkheid van deze twee toekenningsprincipes bloot. Voor welke formele nationaliteit(en) je in aanmerking komt hangt dus vooral af van waar je bent geboren en binnen welke familie. Het verkrijgen van een formele nationaliteit wordt daarom ook wel beschouwd als een geboorteloterij.

De meeste landen in de wereld hebben de formele nationaliteit van hun land ook beschikbaar gemaakt voor mensen die er permanent willen verblijven. Dit doen zij in een morele afwijzing van dit geboortevoorrecht, en in pogingen om pragmatisch en strategisch om te gaan met de toenemende complexiteit en praktische aspecten van het hebben en toekennen van formele nationaliteit in de moderne tijd. Via staats-specifieke voorwaarden en naturalisatieprocessen, die kunnen veranderen doorheen de tijd, kunnen niet-staatsburgers in een land de formele nationaliteit van een land verkrijgen en daarmee staatsburger worden. Hierbij zijn vooral het *jus domicili*, of het recht van het huis, en het *jus matrimonii*, of het recht van het trouwen, vrij algemeen aanvaard. In toenemende mate zien we een meer strategisch-instrumentele benadering jegens het verkrijgen van formele nationaliteit. Dit wil zeggen dat nationale overheden hun formele nationaliteit toekennen aan specifieke migranten die een waardevolle bijdrage (kunnen) leveren aan de samenleving, bijvoorbeeld vanwege een uniek talent dat ze bezitten – zoals bepaalde voetbalkwaliteiten – of door geldelijke transacties ten goede aan de economische ontwikkelingen in een land. Voor getalenteerde individuen, zoals profvoetballers, geldt dat ze vanwege hun uitzonderlijke (voetbal) kwaliteiten in aanmerking kunnen komen voor de formele nationaliteit van een land aanvullend op, of ter vervanging van, dat van hun geboorteland of dat van hun familie – het zogenaamde *jus talentii*.

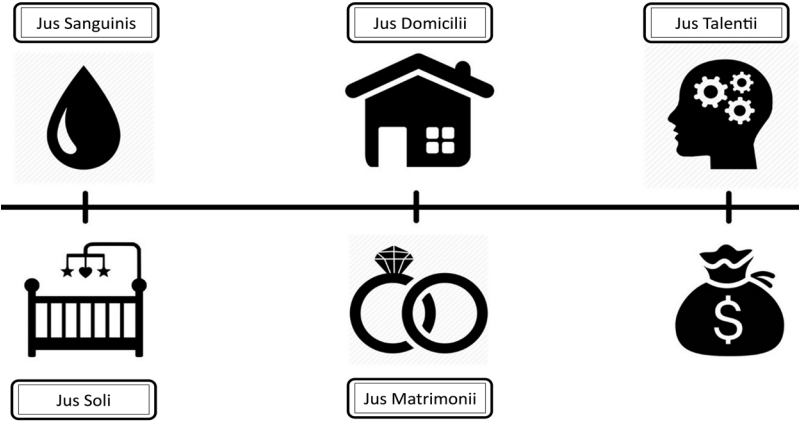
Het is van belang om te benadrukken dat de spelergeschiktheidsregels van de FIFA, net als de internationale sportregels van andere transnationale sportfederaties zoals het IOC, niet proberen te interfereren met de manieren waarop nationale overheden vorm geven aan hun wetgeving rondom het verkrijgen van de formele nationaliteit van het land. FIFA erkent het onbetwistbare recht van landen om hun eigen regelgeving te bepalen met betrekking tot formele nationaliteit, en reguleert de 'voetbalsnationaliteit' van nationale vertegenwoordigers binnen de kaders van het internationale voetbal. Voor voetballers betekent dit in de praktijk dat ze het paspoort van het land dat ze op het veld vertegenwoordigen dienen te bezitten, maar dat het niet uitmaakt hoe ze dat hebben verkregen. Voetballers met een duale nationaliteit kunnen daarmee in principe kiezen welk van de landen, waarvan ze de formele nationaliteit bezitten, ze willen vertegenwoordigen in het internationale voetbal.

Duits modelminderheid

Even terug naar Mesut Özil. Op basis van zijn geboorteland en zijn familiegeschiedenis heeft Özil *formeel* gezien een duale nationaliteit; de Duitse en de Turkse. Volgens de geschiktheidsregels van de FIFA kwam hij daarmee in aanmerking om zowel Duitsland als Turkije te vertegenwoordigen in het internationale voetbal. Het internationale voetbal, alsook de Duitse wet, staat echter niet toe dat een volwassene meer dan één formele nationaliteit bezit. Door zijn uitzonderlijk voetbaltalent wekte Özil al vroegtijdig de interesse van zowel de Duitse als de Turkse voetbalbond, waardoor hij al op zeventienjarige leeftijd de keuze moest maken welk van de twee landen hij zou gaan vertegenwoordigen in het internationale voetbal. Een lastige keuze voor de toen 17-jarige Özil, te meer omdat hij zichzelf ziet als een mengsel van zijn twee culturen: *'Whilst I grew up in Germany, my family background has its roots firmly based in Turkey. De contr hearts, one German and one Turkish'*.

Na lang overleg met zijn familieleden, waarin Özils gevoelens voor beide landen ter sprake kwam, koos hij voor Duitsland. Om dit praktisch mogelijk te maken moest Özil, met pijn in zijn hart en in dat van zijn ouders, afstand doen van zijn Turkse formele nationaliteit. Waar voor een deel van de buitenwereld het inleveren van zijn Turkse paspoort werd gezien als een uiting van het afstand nemen van Turkije, veranderde er voor Özil niets in zijn morele verbondenheid met Turkije. Zijn keuze voor het Duitse elftal, en daarmee voor de Duitse formele nationaliteit, was voor hem een praktische formaliteit waartoe hij werd gedwongen door de Duitse wet en de FIFA aangezien beiden maar één sportnationaliteit toestaan.

Hierover zei hij: *'It was not an explicit rejection of Turkey. Just because I'd chosen to play for Germany didn't mean that Turkey wasn't close to my heart. I wasn't shutting myself off from Turkey and its people'*.

Verschillende manieren om formele nationaliteit te verkrijgen (Bron: Gijs van Campenhout)

Bron: Markus Winkler via Unsplash

Na zijn besluit om Duitsland te vertegenwoordigen in het internationale voetbal, is Özil meerdere malen in de Duitse pers geprezen als het voorbeeld van geslaagde integratie in Duitsland; hij werd zelfs gezien als Duitse modelminderheid. Zijn nieuw verworven, en politiek geladen, status als modelminderheid werd in 2010 benadrukt toen hij een Bambi Award, een Duitse mediaprijs, won in de categorie 'Integratie'. Özils publieke status als modelminderheid werd daarnaast ook bevestigd door het feit dat hij tussen 2011 en 2016 vijfmaal tot Duits voetballer van het jaar is verkozen door het Duitse publiek.

Van Duitse Bambi naar Turkse grijze wolf

Het publieke imago van Mesut Özil verandert echter radicaal op 13 mei 2018, vlak voor de start van het WK voetbal in Rusland. De aanleiding is een ontmoeting die Özil samen met zijn Duits-Turkse teamgenoot Ilkay Gündogan – de huidige aanvoerder van het Duitse nationale elftal – heeft met de Turkse president Recep Tayyip Erdoğan. Foto's van deze ontmoeting, waarop Özil, Gündogan en Erdoğan gezamenlijk poseren, worden breed gedeeld in de Duitse media. Dit publieke optreden van Özil – wat op zichzelf als politiek onhandig kan worden gezien vanwege Erdoğan's antiwesterse en autocratische leiderschap – leidde in Duitsland tot een politiek en maatschappelijk debat over duale nationaliteit en nationale verbondenheid, vooral van Duitsers met een Turkse migratieachtergrond.

Waar een deel van de Duitse bevolking Özils ontmoeting met de Turkse president ziet als een steunbetuiging aan Erdoğan en zijn politieke regime, reageerde Özil op de controversie door te zeggen dat de ontmoeting voor hem slechts een betuiging van respect was aan het hoogste ambt van het land van zijn familie. Toen Duitsland als uittreidend wereldkampioen al in de groepsfase werd uitgeschakeld op het WK van 2018, werd Özil de zondebok voor het teleurstellende resultaat van *Die Mannschaft*, het Duitse voetbalteam. De samenloop van deze gebeurtenissen deed Özils publieke imago omslaan van een Duitse Bambi naar een Turkse grijze wolf.

Een belangrijke rol in de statusverandering van Özil is weggelegd voor de Duitse media. Het waren namelijk verschillende Duitse media die, vlak na de uitschakeling van *Die Mannschaft* op het WK van 2018, vraagtekens plaatsten bij Özils morele nationaliteit; zijn

verbondenheid met Duitsland en de Duitse natie. Daarbij grepen de Duitse media onder meer terug op zijn ontmoeting met Erdoğan voorafgaand aan het desbetreffende WK. Zo zijn er herhaaldelijk stukken gepubliceerd die (al dan niet impliciet) Özils culturele verbondenheid met Turkije aanhaalden, veelal in termen van loyaliteit en trots, en daarmee Özil wegzettend als 'niet-echt-Duits'. De Duitse media bekritiseerden dus niet alleen de voetbalprestaties van Özil of de (tegenvallende) prestaties van het Duitse nationale team. Hun kritiek was vaak (impliciet) gericht op Özils Turkse afkomst en zijn anders dan de Duitse norm zijnde culturele opvoeding. Door deze framing werd Özil, net als vele andere Duitsers met een Turkse migratieachtergrond, geportretteerd als de 'Ander' binnen de Duitse samenleving. Doordat de kritiek vanuit de Duitse media zich in toenemende mate richtte op persoonlijke, niet voetbal gerelateerde zaken, overschreden ze voor Özil zijn privacygrens. Hij vond dat kritiek hebben op zijn prestaties als voetballer mag, maar hem aanvallen op zijn affiniteit met Turkije en de Turkse natie ging hem te ver. De berichtgevingen en de veranderende publieke opinie in Duitsland gaven Özil het gevoel dat hij niet langer volledig Duitser was. Vanuit een moreel oogpunt kan gesteld worden dat, alhoewel Özil formeel gezien nog steeds Duitser is, hij zijn morele Duitse nationaliteit hier deels verloor.

Hoewel iemands formele en morele nationaliteit in de praktijk onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden – aangezien elke formele opvatting over nationaliteit een moreel aspect bezit – gaat het bij iemands morele nationaliteit om het behoren tot een samenleving. De acceptatie dat iemand volwaardig onderdeel is van een samenleving geschiedt op basis van veelal onzichtbare idealen die heersen in de desbetreffende samenleving; idealen die tamelijk homogeen en historisch verankerd zijn. Het 'horen bij een samenleving' is in de praktijk vaak gerelateerd aan het bezitten en uitdragen van bepaalde alledaagse en daardoor banale kenmerken die (de dominante groep binnen) een samenleving karakteriseren. Voorbeelden zijn een overeenkomst in nationaliteit, etniciteit, geslacht, sociale klasse, religie, uiterlijke fysiek en culturele affiniteit. Voor mensen met een migratieachtergrond is het behoren tot een samenleving een dagelijkse machtsstrijd met de alledaagse kenmerken van een samenleving, aangezien zij continu aan de heersende idealen van een samenleving dienen te voldoen – ook als dit onmogelijk is. Deze machtsstrijd maakt

morele nationaliteit inherent conditioneel en temporair, zeker voor mensen met een migratieachtergrond.

Nationale vertegenwoordigers in internationale sport met een migratieachtergrond, zoals Özil, lijken een extra bewijslast te moeten dragen: zij moeten voortdurend aan de dominante groep in de samenleving bewijzen dat zij ontegenzeggelijk behoren tot de samenleving waarvoor zij op het sportveld strijden. Dit is iets wat spelers zonder migratieachtergrond nooit hoeven te doen. In zijn afscheidsbrief van het Duitse nationale elftal verwijst Özil expliciet naar een aantal persoonlijke ervaringen met deze dagelijkse machtsstrijd: *'I am still not accepted into society' en 'I am treated as being 'different'*. Het heeft er alle schijn van dat Özils morele Duitse nationaliteit in toenemende mate wordt beoordeeld, of zelfs veroordeeld, op niet-voetbal gerelateerde kenmerken. Denk aan het feit dat hij praktiserend Moslim is, zijn vermogen om andere talen dan enkel Duits te spreken en zijn Turkse uiterlijk. Beoordeeld worden op dit laatste kenmerk is overigens puur racisme. Zelf begrijpt Özil de radicale omslag van zijn morele nationaliteit niet: *'I was born and educated in Germany, so why don't people accept that I am German?'*.

De controverse rondom Özil is een typisch voorbeeld van de integratie-paradox

De toekomst van het internationale voetbal

De pijnlijke breuk tussen Mesut Özil en het Duitse nationale voetbalteam kan gezien worden als een weerspiegeling van het conditionele en tijdelijke karakter van morele nationaliteit. De afscheidsbrief van Özil is het gevolg van de controverse over zijn ontmoeting met de Turkse president Erdoğan en de vroegtijdige uitschakeling van Die Mannschaft op het WK van 2018. Daarmee is deze symbool voor de fragiliteit van het behoren tot een multiculturele samenleving voor mensen met een migratieachtergrond. In Duitsland staat de morele nationaliteit van Turkse Duitsers al jaren onder druk, onder meer door de negatieve perceptie van en dito opvattingen over Turkse immigranten die heersen in de Duitse samenleving. Al sinds de jaren zeventig wordt de Turkse gemeenschap in Duitsland stevast negatief in beeld gebracht, als zijnde een probleemgroep in de Duitse samenleving, in het publieke debat, in de media en in de nationale politiek. Dit wordt onder meer gedaan door het gebruik van dichotomieën waardoor de Duitse samenleving in tweeën wordt gesplitst en 'de Ander' wordt gecreëerd: een 'wij versus zij' en 'hier tegen daar'. Dit stigma heeft Duitse burgers met een Turkse migratieachtergrond geconfronteerd met achterstanden op allerlei vlakken binnen de Duitse samenleving.

Het mag geen verrassing zijn dat Mesut Özil niet de enige voetbalinternational, of andere professionele atleet, met een migratieachtergrond is wiens doen en laten – zowel binnen als buiten de sport – publiekelijk onder een vergrootglas ligt.

Discussies over of een voetballer, dan wel atleet, met een migratieachtergrond het *moreel* verdient om een land te vertegenwoordigen floreren in de huidige tijdsgeest. Gelijkoortige controverses en publieke waardeoordelen over de geschiktheid van een speler om 'zijn' land te vertegenwoordigen in internationale sportwedstrijden, veelal geframed in termen van loyaliteit aan de (voetbal)natie en nationale trots, duiken ook op in andere

Europese landen. Zo is de discussie rondom de diversiteit binnen het nationale voetbalelftal van Frankrijk bijna vaste prik rondom WK's en EK's; zelfs in de nasleep van de door Frankrijk gewonnen WK's in 1998 en 2018. Deze controverses komen stevast voort uit het maatschappelijk en politiek debat over duale nationaliteit en nationale verbondenheid.

Het oordeel of iemand met een migratieachtergrond moreel gezien bij een samenleving hoort, lijkt steeds meer te worden gebaseerd op normatieve idealen van het 'erbij horen'. In het geval van voetballers met een migratieachtergrond, zoals Özil, lijkt het vrij weinig te maken te hebben met hun voetbalkwaliteiten of hun formele nationaliteit, maar meer met of hun alledaagse uitingen die overeenkomen met de heersende idealen binnen een samenleving. Als gevolg hiervan lijkt de acceptatie en erkenning van mensen met een migratieachtergrond om daadwerkelijk tot een samenleving te behoren steeds meer te zijn gebaseerd op een complex, contextafhankelijk samenspel tussen verschillende normatieve, vaak onzichtbare, idealen binnen een samenleving. Dit maakt dat formele nationaliteit niet per se een voldoende voorwaarde is voor migranten, of zelfs de kinderen van migranten, om moreel, en zonder enige discussie, geaccepteerd te worden als onderdeel van een samenleving.

De controverse rondom Özil is een typisch voorbeeld van de integratie-paradox. Enerzijds worden spelers met een migratieachtergrond zoals Özil onderwerp van controversiële debatten over duale nationaliteit en nationale verbondenheid. Daarin worden zij vaak weggezet als niet volledig behorend tot de samenleving waarin ze leven en die ze vertegenwoordigen in de internationale sport. Aan de andere kant benadrukt hun aanwezigheid als nationale vertegenwoordigers in de internationale sport juist hun geslaagde integratie in de samenleving. Of nationale vertegenwoordigers met een migratieachtergrond bij een samenleving horen lijkt echter vooral af te hangen van hun continue uitingen van de heersende idealen. Zolang de prestaties van vertegenwoordigers met een migratieachtergrond zowel op het veld als in de samenleving op of boven de verwachte normen van morele nationaliteit liggen, horen ze erbij; alleen als 'wij' winnen...

Literatuurselectie

- lorwerth, H., A. Hardman & C.R. Jones (2014) Nation, State and Identity in International Sport. *National Identities* 16, nr. 4, pp. 327–347.
- Jansen, J. & M. Skey (2020) Who Can Represent the Nation? Elite Athletes, Global Mega Events and the Contested Boundaries of National Belonging. *Sociology* 54, nr. 6, pp. 1194–1211.
- Seiberth, K., A. Thiel & R. Spaaij (2019) Ethnic identity and the choice to play for a national team: a study of junior elite football players with a migrant background. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45, nr. 5, pp. 787–803.
- Van Campenhout, G. (2022) A Team of National Representatives? A History of the Football World Cup, c. 1930–2018. Rotterdam: Erasmus University.
- Van Campenhout, G. & H. van Houtum (2021) 'I am German When we Win, but I am an Immigrant When we Lose'. Theorising on the Deservedness of Migrants in International Football, Using the Case of Mesut Özil. *Sport in Society* 24, nr. 11, pp. 1924–1940.

Gijs van Campenhout (g.vancampenhout@uu.nl) is Universitair Docent Geografie, Jeugd en Educatie bij de faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. Dit artikel is gebaseerd op zijn proefschrift 'A Team of National Representatives? A History of the Football World Cup, c. 1930–2018'.

VOOR WIE WAAIT DE ZEEWIND?

Bron: Jesse De Meulenaere via Unsplash

Offshore windenergie is het enige lichtpuntje in het verder teleurstellende Belgische antwoord op de energie-en klimaat uitdaging. Atypische sociaalruimtelijke relaties waarbij lokale actoren een prominente rol innemen liggen mee aan de grondslag van dit succes. Kunnen zij zich handhaven of worden ze opgeslokt in de maalstroom van de globaliseerde energiemarkt?

Al meer dan 20 jaar wordt er in België gewerkt aan de transformatie van het energiesysteem, voornamelijk onder impuls van de Europese Unie. De achterliggende redenering - het beperken van klimaatverandering en de energievoorziening weerbaarder maken voor geopolitieke schokken - is ondertussen alom gekend en door tastbare ervaringen kracht bijgezet. Toch komt de energietransitie van fossiel naar low-carbon maar stukje bij beetje tot stand. Anno 2020 stonden fossiele brandstoffen nog steeds in voor 71% van de Belgische energievoorziening en dekte hernieuwbare energie slechts 12% van de uiteindelijke consumptie. Het gemiddelde aandeel hernieuwbare energie in de Europese Unie als geheel was toen al 22%, met Scandinavische uitschieters tot zelfs 60%! België bengelt dus onderaan de Europese ranglijsten (samen met Nederland helaas). Logischerwijze bleven de behaalde CO₂-reducties voorlopig dan ook beperkt.

Op één vlak behoort België echter wel tot de wereldtop en dat is de ontwikkeling van windenergie op zee. Ondanks de beperkte beschikbare oppervlakte in de Belgische exclusieve economisch zone (EEZ), is er reeds een aanzienlijk offshore vermogen ontwikkeld

van 2,2 gigawatt (ruwweg het equivalent van een bijkomende kerncentrale). De daarmee offshore opgewekte stroom kwam in 2023 tegemoet aan 10% van de Belgische elektriciteitsvraag, ofwel een kleine 2% van de totale energievraag (die naast het elektriciteitsverbruik ook de energie voor verwarming, transport en industriële processen omvat). België is zo het land met het zesde grootste opgesteld vermogen van offshore windturbines in de wereld. Afgezien van absolute wereldleider China, liggen de andere landen van de top 5 ook allemaal rondom de Noordzee: het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Nederland en Denemarken.

De ambitieuze pioniersrol in offshore windenergie contrasteert schijnbaar met de beperkte Belgische voortgang in de energietransitie als geheel. De achterliggende sociaalruimtelijke dynamieken kunnen dit contrast voor een deel verklaren. De interacties tussen verschillende ruimtelijke schalen, of beter gezegd de interacties tussen politiek-economische actoren die verschillende ruimtelijke schalen doorkruisen, spelen onder deze dynamieken een centrale rol.

Pioniers in de 11de provincie

De Noordzee valt buiten de territoriale grenzen van de gewesten, wat het federale niveau de enige bevoegde overheid maakt. In deze voor België uitzonderlijke bestuurlijke situatie kan de federale overheid helemaal op eigen houtje beslissen hoe en waar activiteiten in de Belgische zeeruimte, qua oppervlakte vergelijkbaar met een bijkomende Belgische provincie, georganiseerd worden. De politieke dynamiek tussen de verschillende bestuursniveaus en bijhorende impasses spelen op zee dus minder. Het federale niveau heeft zijn territoriale macht over de zeeruimte ingezet om hierin via de koninklijke besluiten van 2000 en 2004 concessies voor windparken af te bakenen en zo (een deel van) de Noordzee juridisch te openen voor de exploitatie van windenergie.

Deze nieuw gecreëerde niche in de marge van het Belgische energiesysteem werd aanvankelijk voornamelijk ingenomen door atypische uitdagers, veelal met kernactiviteiten buiten de energiesector. Iedereen, inclusief de gevestigde spelers, moest in het eerste decennium (2007 – 2017) namelijk vanaf nul beginnen om de technische en logistieke complexiteit van het bouwen en beheren van installaties op zee in de vingers te krijgen. Pionieren is en blijft een risicovolle onderneming zonder garantie op succes. Baggeraar DEMA en supermarktketen Colruyt gelden in Vlaanderen ondertussen als dé emblematische pioniers van de offshore sector. Electrawinds, een andere pionier van het eerste uur, ging daarentegen roemloos kopje onder.

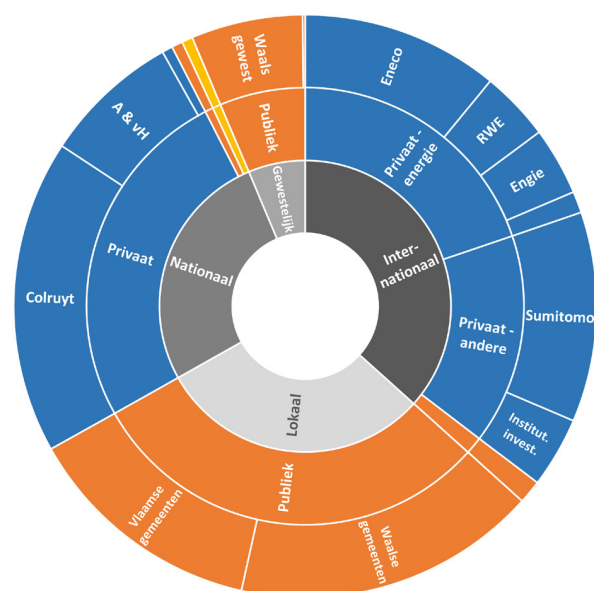
De 'klassieke', geïnternationaliseerde energiebedrijven speelden in de ontwikkeling van de offshore wind slechts een beperkte en ondergeschikte rol, voornamelijk als afnemers van de geproduceerde stroom. De dominante energiespelers in België – Engie en EDF Luminus – nemen daarbij zelfs niets eens een meer vooraanstaande positie in dan andere internationale energieconcerns zoals bijvoorbeeld RWE of Eneco. Anders dan in de sterk geïnternationaliseerde elektriciteitssector waren de investeringen in de offshore windparken en als gevolg de eigendom ervan initieel daarom grotendeels ingebed in de nationale schaal.

Intercommunales als motor

Op het eerste zicht lijken de windparken dus in de handen van een aantal Belgische private bedrijven. Wie de eigendomsrelaties verder volgt, kan echter nog een specifiekere sociaalruimtelijke constellatie onderscheiden waarbij lokale publieke actoren

Schalen en types van eigendomsrelaties in de Belgische offshore sector anno 2022.

Bron: auteur op basis van o.a. data TrendsTop & CRISP

een prominente rol innemen. De Belgische gemeenten hebben namelijk via intercommunales- intergemeentelijke samenwerkingsverbanden die zich historisch hebben toegelegd op het organiseren van nutsvoorzieningen en afvalverwerking – stevig geïnvesteerd in de ontwikkeling van windenergie op zee. De Vlaamse provinciale intercommunales investeerden via de holdings Aspiravi en Z-kracht in 5 van de 9 operationele windparken. Dit deden ze grotendeels samen met de gespecialiseerde holdings van hun Waalse tegenhangers, met name SOCOFE en Elicio, maar af en toe gingen de holdings ook afzonderlijk publiek-private samenwerkingen aan. Alles bij elkaar genomen zijn de Belgische intercommunales betrokken bij 6 van de 9 offshore windparken. Ook het Waals gewest is via zijn regionale investeringsmaatschappij SRIW mede-eigenaar van 4 windparken.

Gemeentelijk eigenaarschap via intercommunales is sinds het prille begin een kenmerkende eigenschap van de elektriciteitsvoorziening in België. Deze vorm van publieke participatie is eigenlijk nooit weggeweest, maar speelde in de late 20ste eeuw slechts een ondergeschikte rol in de door een trio van privébedrijven gedomineerde elektriciteitssector (dit trio zou later fuseren tot Electrabel en daarna worden overgenomen door het Franse Engie). Wanneer intercommunales dan toch onder de aandacht komen is het omwille van de soms exuberante zitpenningen die lokale politici er opstrijken. Intercommunales zijn zo verworden tot een symbool van politieke graaicultuur en hebben daardoor een veelal negatieve bijklank.

De overname van de publieke elektriciteitsproducent SPE door het internationale EDF in de loop van de jaren 2000 zette de gemeentelijke aandeelhouders aan hun energie activiteiten te herschikken. De opbrengst van het verkochte belang in SPE werd strategisch geïnvesteerd in de exploitatie van verschillende hernieuwbare energiebronnen. Het ontbreken van ander (privaat) durfkapitaal op zee maakte dat de gemeentelijke investeringen vooral daar een doorslaggevende rol hebben gespeeld in het uitbouwen van hernieuwbare energie- infrastructuur. De pionierende gemeentelijke holdings zijn zo gezamenlijk uitgegroeid tot de grootste speler in de Belgische offshore windenergiesector.

Wanneer de 2,2 GW aan opgesteld vermogen van windturbines in de Belgische Noordzee proportioneel verdeeld wordt over de aandeelhouders naargelang hun eigendomsbelang in de verschillende windparken komen we anno 2022 tot de scalaire constellatie weergegeven in onderstaande figuur. De ruggengraat van het kapitaal wordt gevormd door de publieke investeringen van de Belgische intercommunales (30%) aangevuld door het Waals gewest (6%), waarop DEMA-holding Ackermans & van Haren (8%) en verschillende internationale energieconcerns zich als ondergeschikte partners hebben geënt (gaande van 1% tot 11%). Daarnaast kunnen we een tweede, grotendeels private, pool onderscheiden rondom de tandem tussen Colruyt-dochter Parkwind (17%) en het Japans conglomeraat Sumitomo (12%). Institutionele investeerders verspreid over verschillende schalen en financieringsvormen (privaat, publiek of coöperatief) staan in voor de rest van de eigendomsbelangen (7%).

De eigendomsrelaties van de offshore windparken doorkruisen met andere woorden verschillende schalen, van lokaal tot internationaal. In tegenstelling tot de rest van de Belgische elektriciteitssector ligt hierbij het zwaartepunt op de lokale schaal met een prominente rol voor gemeentelijke actoren.

Maritieme groeicoalitie

De ontwikkeling van offshore windenergie in België is een inspirerende illustratie van wat er mogelijk is wanneer publieke actoren vanuit verschillende bestuursniveaus hun krachten bundelen en zich met hun volle gewicht achter een gezamenlijke doelstelling scharen. De federale overheid schiep door middel van ruimtelijke ordening, concessies en vergunningen het juridische kader dat het winnen van energie uit windstromen op de Belgische

in Parkwind aan Colruyt dat zo de enige aandeelhouder werd. Het is dit Parkwind dat ondertussen door Colruyt verkocht is aan het Japanse JERA. Vooraleer publieke actoren blind meestappen in zo een marktlogica, uit eigen ideologische motivatie of door externe besparingsdruk, zouden ze dus beter ook reflecteren over de mogelijke strategische gevolgen er van. Alhoewel de publieke investeringen in de eerste plaats werden gedaan met het oog op het ondersteunen van een innovatieve groeisector, hebben ze tegelijkertijd wel geleid tot een opbouw van strategische controle over de eigen energie infrastructuur op zee. Het zou zonde zijn deze lichtzinnig op te geven. Vanuit dat opzicht is het dan ook hoopgevend dat het door intercommunales gecontroleerde Aspiravi in de nasleep van de Parkwind deal haar voorkeepsrecht als mede-eigenaar in het Northwind park heeft uitgeoefend. Na een jaar onderhandelen achter de schermen neemt Aspiravi het belang van Parkwind zelf over, waardoor JERA bij dit windpark alsnog uit de boot valt. Het garanderen van de Belgische verankering van het windpark werd daarbij expliciet genoemd als motivatie.

Zeldzaam beleidsvoorbeeld waarbij alle bestuursniveaus aan hetzelfde zeil trekken

Van technologische naar sociale innovatie

Naast eigendomsverschuivingen binnen de bestaande zone, brengt ook de ontwikkeling van de nieuwe Prinses Elisabeth zone mogelijk verdere transformaties van sociaalruimtelijke relaties teweeg. In deze drie nieuwe kavels in het noordwesten van de Belgische EEZ moet in totaal 3,15 tot 3,5 gigawatt aan offshore vermogen bijkomen. Nadien is de Belgische Noordzee zo goed als vol en kan een toename in capaciteit enkel bereikt worden door het vervangen van bestaande turbines door meer vermogende modellen. Welk consortium van spelers de tenders voor deze kavels in de loop van de komende jaren binnenhaalt zal voor een groot deel bepalend zijn voor de schalen waarin de eigendomsrelaties van de strategische energie infrastructuur in de Belgische Noordzee zullen zijn ingebed. Kunnen de lokale en nationale spelers zich handhaven of zet de geobserveerde internationalisering zich verder door?

De door de federale regering opgestelde tendercriteria focussen vooral op het voorzien van elektriciteit aan de laagst mogelijke prijs, wat op het eerste zicht vooral in de kaarten van de (internationale) energiegiganten speelt. De Belgische regering nam als eerste Europese staat echter ook een minimumaandeel aan burgerparticipatie in de tendercriteria op. Dit criterium kan mogelijk voor een zekere lokale verankering zorgen, al blijft dat verplichte minimumaandeel met 1% van de investering wel zeer laag. Kan België zich een tweede keer ontpoppen tot wereldwijde innovator in offshore windenergie, deze keer niet op technisch maar op sociaal vlak? Als het aan SeaCoop, een consortium van Belgische energiecoöperaties ligt alvast wel. Zij maken zich sterk om via burgerkapitaal een belang van 20% in de nieuwe windparken te verwerven. Zo kunnen de door de zeewind geproduceerde opbrengsten, zowel onder de vorm van groene stroom als financiële winsten, rechtstreeks terugvloeien naar Belgische burgers.

De beschreven ontwikkeling van de Belgische offshore windparken zet aan tot een reflectie over de rol van de overheid in de bredere energie transitie. De overheid in al haar verschijningsvormen is tot nog toe vooral effectief geweest in

het faciliteren van technologische innovatie met het oog op het vergaren van een competitief voordeel op de wereldmarkt voor Belgische bedrijven. Zowel de regulerende als de financiële capaciteiten van de overheid werden ten dienste gesteld van de opkomende offshore sector. De specifieke kenmerken van de zee, waarbij het gehele territorium staatseigendom is en er geen rekening moet worden gehouden met inwoners, maakte dat de overheid deze rol als facilitator voor de private sector quasi ongeremd kon spelen.

Het grootste deel van de energietransitie speelt zich echter op het land af. Hier is er minder nood aan oplossingen voor technische complexiteit (die zijn intussen al ontwikkeld in andere landen), maar des te meer aan creativiteit om ook te midden van sociale complexiteit nieuwe energie-infrastructuur gebouwd te krijgen. De overheid moet zich hier dus opnieuw heruitvinden en in plaats van enkel de markt te faciliteren ook bemiddelend optreden tussen verschillende maatschappelijke belangen.

In dat opzicht is de belangrijkste bijdrage van het intercommunale vehikel Aspiravi aan de energietransitie op het land misschien niet zo zeer hun aanzienlijke financiële investeringen in onshore windturbines, maar eerder het experimenteren met alternatieve organisatievormen om het lokale draagvlak voor de windparken te vergroten en zo langgerekte vergunningsslagen te vermijden. Zo zetten ze bijvoorbeeld een coöperatieve vennootschap Aspiravi Samen op, waarmee omwonende burgers de kans krijgen om mee te genieten van de opbrengsten van de windturbines. Zonder gepast regelgevend kader blijven dergelijke bottom-up initiatieven echter tegen de stroom in zwemmen. Hoog tijd dus voor de (in dit geval Vlaamse) overheid om ook deze bemiddelende rol op te nemen zodat de energietransitie niet enkel op zee maar ook op land vooruitgang boekt.

Literatuurselectie

- Deruytter, L., Juwet, G., (2022). Energie en water: van vergeten netwerken naar publieke motor van transitie. In: S. De Boeck & D. Bassens (Eds.) *De essentiële economie: motor voor sociale en ecologische transitie*, pp. 181-206. ASP Editions.
- De Tijd (2013) De kapiteins van de Belgische offshore wind <https://www.tijd.be/nieuws/archief/De-kapiteins-van-de-Belgische-offshorewind/9376596>
- IEA. (2022). *Energy policy review Belgium 2022*. Paris: OECD/IEA
- Van de Graaf, T., Laes, E., & Verbruggen, A. (2022). Energy governance in Belgium. In: M. Knodt, J. Kemmerzell (Eds.) *Handbook of energy governance in Europe*, pp. 511-532. Springer.
- Wyns, T. (2023). *Belgian offshore wind: Innovation and investment, an ex-post analysis*. National case study report for 4i Traction

Korneel van Dooren (korneel.vandooren@kuleuven.be) is doctoraal onderzoeker Geografie aan de KU Leuven en de University of Edinburgh. Zijn onderzoek focust op de sociaalruimtelijke dynamieken van de energietransities in Vlaanderen en Schotland.

ZEEUWSE KUST ZOEKT BALANS

Zoutelande.
(Bron: Daniek Nijland, HZ Kenniscentrum Kusttoerisme)

Toerisme en de Zeeuwse Noordzeekust zijn onlosmakelijk verbonden. Jaarlijks worden miljoenen vakanties en dagjes uit in Zeeland doorgebracht. Dit heeft veel impact op de Zeeuwse leefomgeving en samenleving, zowel positief als negatief. Hoe kan toerisme aan de kust in balans worden gebracht?

In de loop van de negentiende eeuw kregen zeelucht en zeewater de naam een zuiverende werking te hebben. Dat leidde tot een trek naar de kust, waar men zich in koetsjes het water in liet rijden om een zeebad te nemen. Domburg was in 1834 de eerste plaats in Zeeland waar een 'badinrichting' werd gebouwd. Het toerisme in Zeeland concentreerde zich op Walcheren, vooral gestimuleerd door de ontwikkeling van de infrastructuur met trein-, tram- en veerdiensten. Een extra stimulans kwam van de internationaal beroemde dokter J.G. Mezger, de zogenaamde wonderdokter en grondlegger van het vakgebied van de fysiotherapie. Hij hield 's zomers praktijk in Domburg en trok daarmee welgestelde badgasten uit heel Europa aan. In hun kielzog volgden ook de eerste kunstenaars. Toerisme was in Zeeland vanaf het eind van de negentiende eeuw een groeiend fenomeen, zij het dan vooral voor de gegoede burgerij.

In de jaren '20 en '30 van de twintigste eeuw kwam het toerisme in Zeeland pas goed op gang. Op steeds meer plaatsen langs de Noordzeekust werden hotels, villa's en zomerhuisjes gebouwd. De belangrijkste reden om de kust op te zoeken verlegde zich

van het nemen van een zeebad naar het vertoeven op het strand. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de toeristische infrastructuur grotendeels tenietgedaan. Na de oorlog duurde het even voordat het badtoerisme weer op gang kwam. Vanaf de jaren vijftig nam het toerisme onder invloed van de toename van het autobezit en het aantal vakantiedagen massalere vormen aan. Het accommodatieaanbod in Zeeland groeide mee; langs de hele Noordzeekust, maar ook meer landinwaarts, werden hotels, campings en vakantieparken ontwikkeld.

Toerisme in Zeeland nu

Inmiddels telt Zeeland bijna 85.000 accommodatie-eenheden, zoals kampeerplaatsen, vakantiewoningen en hotelkamers. Maar liefst twee derde van deze eenheden ligt in de kustzone: in één van de badplaatsen en/of direct achter de duinen.

In 2022 werden 21,3 miljoen overnachtingen doorgebracht in Zeeland. Het aantal overnachtingen groeit nog altijd gestaag. In de afgelopen tien jaar nam het aantal door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) geregistreerde overnachtingen met meer

dan 50% toe. De coronapandemie leidde tot een dip in 2020, maar het toerisme naar Zeeland herstelde zich snel. Al in de zomer van 2020, direct na de lockdowns in het voorjaar, was er sprake van nieuwe records. En hoewel buitenlandse toeristen in 2021 nog (deels noodgedwongen) verstek lieten gaan, namen Nederlandse toeristen hun plek in. In 2022 werd het laatste recordaantal overnachtingen genoteerd en de voorlopige cijfers van het CBS laten voor 2023 een verdere toename zien.

De verwachting is dat deze groei ook in de komende jaren zal voortzetten. In 2018 maakte het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen een prognose voor de ontwikkeling van het toerisme in Nederland tot 2030. Deze prognose was dat het aantal internationale aankomsten naar Nederland van 2018 tot 2030 met 50% zou toenemen. Met nog zeven jaar te gaan tot 2030 lijkt deze prognose voor Zeeland gerealiseerd te worden, ondanks de coronapandemie.

Toerisme omvat echter niet alleen verblijfstoerisme, waarbij toeristen één of meerdere nachten verblijven op een bestemming. Minstens zo belangrijk is dagtoerisme, waarbij toeristen een bestemming voor maximaal één dag bezoeken, zonder er te overnachten. Vanuit Nederland, Duitsland en België worden bijna 24 miljoen dagbezoeken aan Zeeland gebracht. Het aantal bezoekdagen is daarmee nog hoger dan het aantal overnachtingen van vakantiegangers. Ten slotte ondernemen de Zeeuwen zelf ook veel vrijetijdsactiviteiten in Zeeland, gemiddeld drie per week. Zij zijn weliswaar geen toerist, maar maken op die manier ook gebruik van de toeristische en recreatieve infrastructuur in hun provincie. De totale economische waarde van toerisme en recreatie voor Zeeland is groot. Volgens een berekening van HZ Kenniscentrum Kusttoerisme gaven verblijfstoeristen in Zeeland in 2022 in totaal € 1,1 miljard uit. Dagbezoekers uit binnen- en buitenland gaven nog eens € 3,2 miljard uit. De toeristisch-recreatieve sector telt zelf bijna 16.000 banen, daarnaast is er sprake van een grote spin-off naar detailhandel, groothandel en toeleveranciers en dienstverleners in bijvoorbeeld de bouw, groenvoorziening, schoonmaak en afvalverwerking.

Een coalitie van natuur- en milieuorganisaties waarschuwde tegen 'Belgische taferelen'

Belang van de Noordzeekust voor toerisme

Uit de historie van het toerisme in Zeeland blijkt reeds het belang van de Noordzeekust. Het verblijfstoerisme concentreert zich in belangrijke mate aan de kust. Enerzijds omdat twee derde van het accommodatieaanbod zich daar bevindt, anderzijds omdat het aanbod aan de kust een hogere bezetting kent.

Het belang van het strand is door de jaren heen veranderd. Enkele decennia geleden werd een vakantie aan de Zeeuwse kust voor een belangrijk deel óp het strand doorgebracht. Inmiddels gaan mensen tijdens hun vakantie niet meer alleen op het strand liggen; het strand is een prachtige omgeving om vakantie te vieren en wordt tijdens het verblijf regelmatig bezocht, maar er worden ook veel andere activiteiten ondernomen. Het belang van het strand blijft onverminderd groot. Zo zegt 41% van de Duitse toeristen in Zeeland het bezoek aan het strand de belangrijkste activiteit tijdens het verblijf te vinden. Het belang van het strand blijkt ook uit dit citaat uit een interview met een Duitse toerist: "Der Moment, in dem man die Düne erklimmt hat und zum ersten Mal

das Meer sieht es ist der Moment, auf den ich mich am meisten freue, wenn ich nach Zeeland fahre." ["Het moment dat je het duin beklimt en voor het eerst de zee ziet, dat is het moment waar ik het meest naar uitkijk als ik naar Zeeland ga."]

Draagvlak staat onder druk

Zoals eerder benoemd, heeft (kust)toerisme een groot economisch belang in Zeeland. Daarnaast speelt toerisme een belangrijke rol in het behoud en ontwikkelen van het voorzieningenniveau, zoals horeca, detailhandel, fiets- en wandelnetwerken. Deze voorzieningen zijn ook voor inwoners van belang. Door toerisme zijn er bijvoorbeeld supermarkten in veel kleine kernen, die anders niet zouden kunnen voortbestaan. Hoewel er diverse winkels en horecavoorzieningen zijn die meer gericht zijn op bezoekers, is er in de Zeeuwse badplaatsen geen sprake van een monocultuur met louter souvenirshops en wafelwinkels. De bijdrage aan het voorzieningenniveau is één van de meest erkende voordelen van toerisme door Zeeuwen.

Toch is de publieke opinie over het toerisme niet altijd positief. De beeldvorming rondom toerisme is nadrukkelijk veranderd in 2015, toen toenmalig minister Schultz van Infrastructuur en Milieu voornemens was het bouwverbod aan de Nederlandse kust op te heffen. Een brede coalitie van natuur- en milieuorganisaties startte de campagne 'Bescherm de kust' en waarschuwde tegen 'Belgische taferelen', verwijzend naar de dichtbebouwde Belgische kustlijn. Landelijk is vervolgens het Kustpact gesloten en in Zeeland werd de Kustvisie opgesteld, met overheden, waterbeheerders, natuurorganisaties en toeristische sector. In de Zeeuwse Kustvisie zijn afspraken gemaakt over de voorwaarden die gelden voor (zeer beperkte) uitbreidingen van de (toeristische) bebouwing aan de kust. Sindsdien kunnen plannen voor uitbreiding en nieuwvestiging van vakantieparken, campings en hotels in heel Zeeland rekenen op forse weerstand in de samenleving. Bezwaren komen van een breed palet stakeholders, variërend van natuur- en milieuorganisaties, direct omwonenden, inwoners elders uit Zeeland tot ook bezoekers van Zeeland. Deze stakeholders hebben grote zorgen over de impact op het landschap, doordat meer hectares worden bebouwd met accommodaties. De druk op het wegennet en dan met name op de routes door woonkernen is een andere grote zorg. Men vreest ook de verdere toename van drukte in de woonkernen. Ten slotte zijn er zorgen over de toename van bezoekers voor natuur (potentieel meer verstoring) en milieu (meer uitstoot).

Transformatie van het landschap

In algemene zin hebben velen het beeld dat het aantal accommodaties steeds verder toeneemt en dat dit ook steeds meer ruimte in beslag neemt. Uit CBS-cijfers blijkt dat het aantal

Strand en boulevard van Vlissingen anno 1928. (Bron: Nationaal Archief)

slaapplaatsen in het geregistreerde accommodatieaanbod in Zeeland in tien jaar met 4% is gedaald. Wel is er sprake van een grote verschuiving binnen het aanbod. Het aantal bedden in vakantiewoningen, verhuurchalets en hotels is fors toegenomen, terwijl het aantal kampeerplaatsen is gedaald. Hoewel het totaal aantal door het CBS geregistreerde bedden in logiesaccommodaties in tien jaar dus licht is afgenomen, is er wel sprake van 'verstening' doordat het ruimtebeslag van verblijfsrecreatieterreinen toegenomen. In de periode 2012 tot 2017 groeide het aantal hectare verblijfsrecreatieterrein in Zeeland met 275 hectare, een toename van 11%. Doordat er sprake is van meer bebouwing op verblijfsrecreatieterreinen (verhuurchalets en vakantiewoningen) en door het grotere ruimtebeslag is de indruk dat dit ten koste gaat van natuur. In dezelfde periode kwam er echter ook 472 hectare 'bos en natuurlijk terrein' bij, het aantal hectaren landbouwgrond nam daarentegen af met 1000 hectare. De uitbreiding van verblijfsrecreatie ging dus niet direct ten koste van natuur, maar het aanzien van het landschap is wel veranderd.

Overheden en de toeristische sector staan voor een grote opgave

Zoeken naar balans

Wereldwijd is de verwachting dat het toerisme de komende jaren verder zal groeien en dit zal ook gebeuren in Zeeland. Kijkend naar het tanende draagvlak staan overheden en de toeristische sector voor een grote opgave. Groei is weliswaar geen doel voor de bestemming Zeeland, maar de groeiende toeristenstroom moet wel in goede banen worden geleid, zodat er een goede balans ontstaat tussen toerisme enerzijds en leefomgeving en samenleving anderzijds.

HZ Kenniscentrum Kusttoerisme doet onderzoek naar de wijze waarop deze 'balans' nader in beeld kan worden gebracht. Hierbij zijn zeer veel aspecten relevant, die niet altijd goed meetbaar zijn of waarbij de relatie met toerisme niet goed kan worden vastgesteld. Voor nu is de mening van inwoners daarom een belangrijke graadmeter voor de mate van balans. Hierbij moet worden opgemerkt dat het gaat om de perceptie van inwoners; soms kunnen feitelijke effecten hiervan afwijken.

Uit onderzoek van HZ Kenniscentrum Kusttoerisme naar de mening van inwoners over toerisme is gebleken dat het draagvlak voor toerisme onder druk staat. De helft van de inwoners van de kustgemeenten zeggen meer negatieve dan positieve effecten van het toerisme te ervaren. Dit gaat dan met name om verkeersoverlast, afval en drukte. Ook zegt één op de vijf kustbewoners dat zij zich door toerisme minder verbonden voelen met hun gemeenschap. Dat men meer negatieve effecten ervaart, is mogelijk te verklaren door de toename van het toerisme in de laatste jaren. Ook wordt verondersteld dat het steeds langere toeristische seizoen mogelijk bijdraagt aan de toeristische druk die inwoners ervaren, hier wordt momenteel nog nader onderzoek naar gedaan. In de kustgemeenten zijn inwoners bang dat het door toerisme steeds drukker wordt en dat een toename van het aantal bezoekers voor wrijving zal zorgen. Desondanks zegt 64% van de inwoners van kustgemeenten dat hun gemeente een toeristische bestemming moet blijven.

Om het draagvlak voor toerisme te vergroten, is het enerzijds belangrijk om te werken aan het verkleinen van de negatieve effecten van toerisme. De verdere uitbreiding van het aanbod aan banden leggen, werken aan de verkeersproblemen en het verminderen van de ervaren overlast dragen bij aan het bevorderen van de steun van de inwoners. Uit het bewonersonderzoek blijkt echter ook dat het minstens net zo belangrijk is om in te zetten op het vergroten van de positieve effecten van het toerisme. Daarbij gaat het niet alleen om het feitelijke of objectieve profijt, maar vooral ook om de mate waarin inwoners dit zelf ervaren. Het creëren van bewustzijn over de positieve effecten van toerisme is dus ook belangrijk.

Bestemming Zeeland 2030

Dit zijn zaken die niet alleen op lokaal niveau kunnen worden opgepakt. De effecten van beleidskeuzes in de ene gemeente werken door in de gehele provincie. Provincie, gemeenten en toeristische sector hebben daarom een gezamenlijk toekomstbeeld voor toerisme opgesteld, Bestemming Zeeland 2030. Daarin staan ambities verwoord om toe te werken naar een bestemming Zeeland in balans. Een belangrijke speerpunt binnen dit toekomstbeeld is het samenstellen van een gezamenlijk integraal afwegingskader ten aanzien van ruimtelijke ontwikkelingen door toeristische ondernemers. Dit afwegingskader moet eind 2024 gereed zijn en biedt alle gemeenten en de provincie een eenduidig kader voor besluitvorming over toeristische planontwikkeling.

Een ander belangrijk speerpunt betreft het betrekken van inwoners. Vanuit het Zeeuwse toekomstbeeld worden gezamenlijk diverse initiatieven genomen voor betere communicatie met inwoners. Overheden en sector werken nu samen met HZ Kenniscentrum Kusttoerisme aan een goede aanpak voor dit communicatie- en participatietraject, zodat overheden, sector en inwoners samen de keuzes kunnen bespreken en de voor- en nadelen kunnen afwegen. Alleen door dit soort gesprekken te voeren, kun je als gemeenschap toe werken naar een bestemming Zeeland in balans.

Literatuurselectie

- Dings, M. (2016) Tussen tent en villa. Het vakantiepark in Nederland 1920-nu. Rotterdam: Nai010 Uitgevers/Publishers.
- HZ Kenniscentrum Kusttoerisme (2020) Toerisme en Zeeland. Een verkenning van de invloed van toerisme op de Zeeuwse samenleving. Vlissingen: HZ Kenniscentrum Kusttoerisme.
- Nederlands Bureau voor Toerisme & Congressen, Centre of Expertise Leisure Tourism & Hospitality en Saxion Hogeschool (2024) Waardevol toerisme is werken aan toerisme in balans. <https://ddlpublicaties.nbtc.nl/meten-van-balans/start>
- Nijland, D. (2023) Toerisme in Zeeland: de mening van de inwoner. Onderzoek naar hoe inwoners van Zeeland anno 2022 aankijken tegen het toerisme in hun directe leefomgeving. Vlissingen: HZ Kenniscentrum Kusttoerisme.
- Noordhoek, M., Romijn, S. en D. Korteweg Maris (2024) Kennisupdate JAAR 2023. Een overzicht van (onderzoek in) de Zeeuwse vrijetijdsector. Vlissingen: HZ Kenniscentrum Kusttoerisme.

Diana Korteweg Maris (d.kortewegmaris@hz.nl) is coördinator van de onderzoeksgroep Kenniscentrum Kusttoerisme aan HZ University of Applied Sciences in Vlissingen. Met het team doet zij onderzoek naar ontwikkelingen in vraag en aanbod binnen toerisme in Zeeland en naar de impact van toerisme op de Zeeuwse leefomgeving en samenleving.

AGORA – Magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken
2025 – 1 – jaargang 41
een uitgave van de Stichting Tijdschrift AGORA – ISSN 1380-
6319

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Departement Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht
Princetonlaan 8a
3584 CB Utrecht
[e] agora.secretaris@gmail.com
[i] www.agora-magazine.nl
[a] <https://ojs.ugent.be/agora>
[f] <https://www.facebook.com/AGORAmagazine.nlbe/>
[t] <https://twitter.com/MagazineAgora>
[l] <https://www.linkedin.com/company/agora-magazine/>
[IBAN nummer] NL23INGB0006165799

REDACTIE

Wesley Gruijthuisen (hoofredactie), Rens Jonker (hoofredactie), Kasper van Keulen (secretaris), Elena Bak, Corneel Casier, Wander Demuyne, Rik Huizinga, Bob, Jeurgens, Korneel Van Dooren, Mona Fias, Richard Kooper, Suzanne Lansbergen (productie en vormgeving), Céline Van Migerode, Saskia van Schijndel, Stien Snellinx, Kato Van Speybroeck, Marieke van der Star, Egbert van der Zee.

THEMAREDACTIE

Rik Huizinga, Rens Jonker & Saskia van Schijndel

REDACTIEADVIEZEN

David Bassens, Justin Beaumont, Marco Bontje, Valerie De Craene, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Jorn Koelemaij, Jesper van Loon, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Michiel van Meeteren, Bruno Meeus, Peter Pelzer, Nick Schuermans, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Kasper van Keulen

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

Drukkerij Tesink – Zutphen

(DIGITALE) VERSPREIDING

Deze uitgave valt onder de Creative Commons BY-NC-ND licentie.

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 januari 2024)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen €28,-

Studenten €10,80

Overigen €15,-

KNAG-leden krijgen een korting van € 5,00

Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.

ARTIKELN/RECENSIES

Artikelen, recensies, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres of via agora.secretaris@gmail.com. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn beschikbaar via de website.

ADVERTENTIES

Informatie via agora.secretaris@gmail.com.

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), het departement Geografie van de Vrije Universiteit Brussel (VUB), de Vakgroep Geografie (UGent) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Hoeveel meer modale jaarinkomens heb je in 2024 nodig om een gemiddeld huis te kopen ten opzichte van 1984?

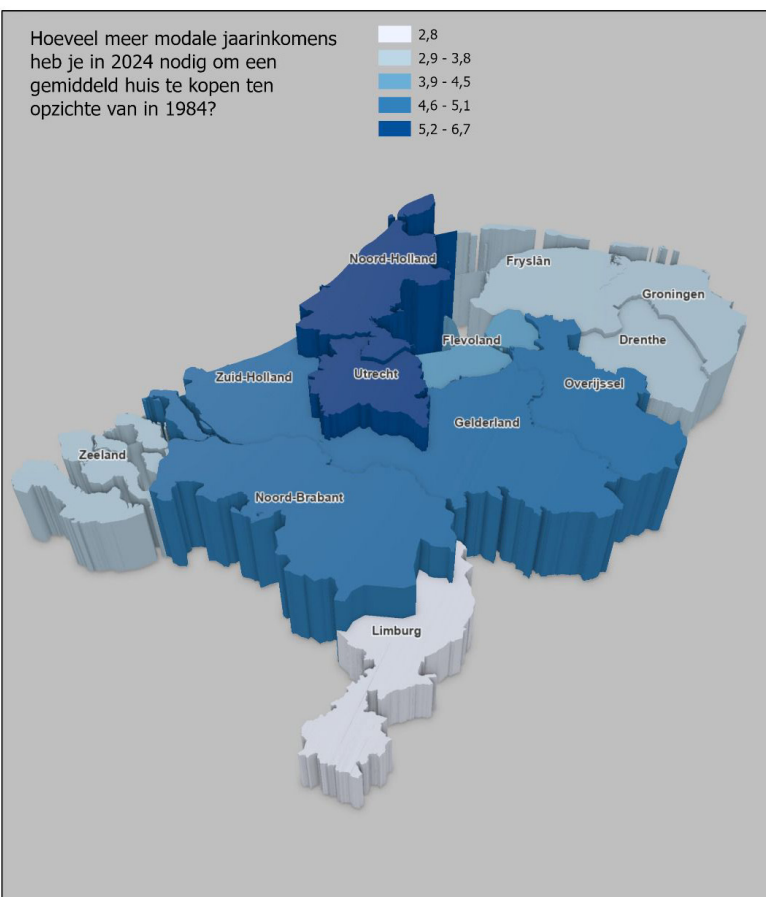
Hugo Heijer

Sla een willekeurige krant open en de kans is groot dat je een artikel over de woningmarkt tegenkomt. De thematiek: krapte en stijgende prijzen, en dan vooral in de Randstad. Veertig jaar geleden kroop de woningmarkt uit een dal. Een stagnerende economie, werkloosheid en een tweede oliecrisis deden woningprijzen dalen met maar liefst 45% tussen 1978 en 1982. In 1984 begon het economische tij te keren en de woningmarkt krabbelde weer op. Toch duurde het ongeveer 10 jaar voordat de woningmarkt zich weer op het punt bevond van voor de crisis van de late jaren 70 en vroege jaren 80. De jaren hierna kenmerkten zich door een groeiende krapte en stijgende prijzen. De crisis tussen 2008 en 2013 deed huizenprijzen met 'maar' 21% dalen; een stuk milder dan de 45% van ongeveer 30 jaar eerder. Sindsdien stijgen woningprijzen weer gestaag.

Opvallend aan dit geheel is de steeds verdere verschuiving van het zwaartepunt van de regio naar de Randstad. In de kaart is dit duidelijk te zien. Overal zijn de woningprijzen toegenomen, maar vooral in Noord-Holland en Utrecht. Om in deze provincies aan een huis te komen moest je in 2024 maar liefst tussen de 5,2 en 6,7 extra modale jaarinkomens meenemen om de gemiddelde woningprijs te bekostigen. In de meer perifere provincies zoals Limburg en Zeeland zijn er 'slechts' 2,8 extra modale jaarinkomen nodig om de gemiddelde woningprijs te bekostigen.

Er dient echter ook een nuance gemaakt te worden bij deze statistieken. In een rapport van het Centraal Planbureau uit 2018, genaamd "Groeiers buiten de Randstad 2018" wordt benadrukt dat niet alleen de Randstad groeit. Regio's buiten de Randstad groeien óók waar ook een stijging van huizenprijzen bij komt. Zo worden regio's als Noord-Overijssel en Zuidwest-Gelderland ook aangemerkt als grote groeiers. Daarbij zijn ook niet alle gebieden binnen de Randstad even grote groeiers. Gebieden als agglomeratie Haarlem en agglomeratie 's-Gravenhage behoren zelfs tot gebieden met economische krimp.

Ondanks regionale verschillen, is de trend duidelijk: in de afgelopen 40 jaar is de grootste prijsdruk en krapte op de woningmarkt steeds verder naar Utrecht en Noord-Holland verschoven.

Data

CBS Statline (2024)

Krantenbank Zeeland (19 december 1984). Zeeland maakt pas op de plaats. <https://krantenbankzeeland.nl/issue/scb/1984-12-19/edition/null/page/31?query=huizenmarkt>